

సీతా వన వాసము

—ప్రకాశనము—

దువ్వూరు రామరెడ్డి పేరికెయింపబడి

ప్రకటింపబడినది

OSMANIA UNIVERSITY
COLLEGE LIBRARY

మద్రాసు

గండియా ప్రెస్, బీగం ముద్రాశిల్పశాలయంగా

ముద్రితము.

1921

[సర్వస్వామ్యసంకలితము]

[వెల 1—2—0]

శ్రీ

సీతావనవాసము

OSMANIA UNIVERSITY
COLLEGE LIBRARY.

మహర్షులు రామరెడ్డిచే రచియింపబడి

ప్రకటింపబడినది.

శ్రీ

ॐ

మద్రాసు

ఇండియా ప్రింటింగు ముద్రాక్షరి శాలయందు

ముద్రితము.

1921

విన్నపము

ఉత్తరరామాయణకథను వస్తువుగాగొని మహాకవి భవభూతి ఉత్తరరామచరితమును పేర నొక యదృశతమైన నాటకమును రచియించెను. ఆనాటకముముక్క ప్రాశస్త్యము “ఉత్తరరామచరితే భవభూతిశిష్యతే” అను పండితవాక్యమే చాటుచున్నది. ఆనాటకమును అయిదుగురారుగురు కవులు తెలిగించిరి. మొనమొన్న నే నుహాకవి ధ్యాయ వేదము పేరికటరాయశాస్త్రిగారు తెలిగించిరి. ఉత్తరరామచరిత్రమును స్వతంత్రముగా నాటకములు రచియించిన కవులెందరో గాని, బల్లారి పయ్యాకరణులు కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు రచియించిన “లనకుశ” అను నాటకముమాత్రము ప్రచురింపబడినది.

నుహాకవి భవభూతి యాశ్రయించినకథను నేనును ఆశ్రయించి స్వతంత్రముగా నాటకమును రచియించుటకు నా నామర్థ్యమునకన్న సాహసమే మూలము. కవులయందు సిపాశి గుంప మన్నింపదగినది. అట్లుగాకయున్న స్వతంత్రరచనకు మార్గములనడచు.

నుహాకవి యొకకథను నాటకముగా రచియించిన వెనుక, మహామునికికవి ఆకథనేగ్రహించి నాటకము రచియించుటకు రసనగతములగు విషయములు వదలిపెట్టబడి యుండునాయని ప్రశ్నింపవచ్చును. ఇందుకు నేడెప్పువలసిన సమాధాన ముకీటికిలగు. ప్రతికీటిని ఇతరులచే ననుకరింపరాని ప్రత్యేకగుణము, గాయ, పరిణామ పరిపాకముల ననుసరించి కొద్దిగనో గొప్పగనోయుండును. కవులు సృజించువాడు. వాప్రతిభానిర్వహిత ప్రసంగాదుకొలది పోషియగుచుండునేగాని యిది పోదు. రామణీయకము సృజింపబడుకొలది భావప్రపంచము విశాలమగుచుండునేగాని సంకుచితముగాదు. ప్రతిమానవుడును సౌందర్య పూరితమున కిట్లుండిని నానమ్మకము. ఈనాటకములోని గుణగుణ విమర్శనము రసజ్ఞులగు సహృదయుల విశాలభావములకు వదలిపెట్టితిని.

స్నేహాదుజల్లు కోపాదుతాల్మికా వెమ్మారెడ్డిపాని వా స్తవ్యమును మాకు దిగ్గరిబాధువులును యశోభిలాషులును కవితారిస్థులును అగు ముగ్ధాశ్రీ కోపూరు పరికిటను బిప్ప రెడ్డిగారు ఈనాటకమును భాషాభిమాన సూచకముగా ముద్రింపించినదయితే నేనెంతయు గృతజ్ఞుడను.

20-4-1921.

పద్రాసు.

ఇట్లు తెలుపుట

మివ్వూరు రామ రెడ్డి.

శ్రీ స్వీతావనవానము

నాం ది

శా. శ్రీవైదేహీయుఁ బుత్రకుల్ కులపుల్ సేవింప, సౌమిత్రి భ
క్త్యావేగమున ఛత్రమెత్త, నిగుచాయ్ నిల్చి వీచోపులన్
వైవగలవణ్ణాయ్ భరతుడున్, భద్రాసనాసీనుడై
యీవిశ్వంబును నేలు రాముఁ డిడు మీ కిష్టాయురాగోగ్యముల్.

ప్రథమాంకము

(1) రంగము లంక.

శూర్పణఖ.

శూర్ప: —అహ! కాలవైషమ్యము! దానవేశ్వరుఁడొ పేలోలగంబుండు సభామంట్ల
పమున సాలీకులు గూతు లల్లుచున్నవి. సకల సామంతవహీకాంతుల కైవా
రములకు మాటు గుడ్లగూబల కర్ణకకోరములగువి రావములు వివశమృ
చున్నవి. ఔరా! రాజధానిదుస్థితి!

సీ. సురసిద్ధసాధ్య కిన్నర యక్షగంధర్వ రాజులకును జాయ రానిలంక!
పన్నగాశనపక్ష పరిభవసంపాది యంభోః పరిఖయై యలరులంక!
మేగుకోదండు గుర్వార శౌర్యంబైనఁ గరగించువీరులఁ గన్నలంక!
అభంగిహోత్తుంగపార్శ్వగోపురవై భవనూలనాకమాసిగ్గుపాచులంక!

శే.గీ. ప్రళయ రుద్రార్క చండ విభ్రాజితజేహె
జైన దశకంఠునకు రాజధాని లంక
నేటి కెట్లాయె—నక్కటా! నేలమట్ట
మాయె దుష్టదైవము మాకు దాయ శూట.

బోరా! రాక్షసుల వివాశము! సురేంద్రుని పరాభవించిన మేఘనాదుడు మడనె. అవ్యా శౌర్యబలసాహసుడు కుంభకర్ణుడు కాలవశంవదు డయ్య. మాల్యదాది రాక్షసవీరనాయకులు శతతల్పము లలంకరించిరి. చతుర్దశ భువనప్రవాణుండు నివణుండు పరాధూతిభువీర్ముండు రణక్రోధిశయ డయ్య.

శా. కైలాసేశ్వరు వెండ్రికొండ నడతగంగా చేత సూరించి ది
క్వాలశ్లేణికి నాజ్జ వెట్ మునుల గానిని నైనిగ క
న్యాళిందెప్పి నివగ్రహంబులను గారాగా మంనూచి శో
ర్యాలంబంబు గాజ్యమేలిన సుర దారాక్షయుం గూతెంగా.

వీరనిండులకు విరోధి నైన్యంబులఁజేల్చి చెలరాసి వివాశమునిండు మటగా లేక యాత్మోచితి నుణంబునొంది స్వర్గభోగిలాలను లుటగా ధన్యుగాని, రాక్షసయోధులకు ఇంతటి యధఃపతనము లెక నా!

చ. మరణము నైజమెల్లరి, క మానునొగ్గిని సాహసాగకు లా
సురినికరంబు, లట్టికి శూరులున మెక్కి ప్రసవెస్స, గా
ని రణమునక నరానెనుల సన్నెలయోధవతింను లట్ల వా
నరులు నగుల్ జరుం చిరి నాకుడుగఁజెడి లజ్జమెల్లరిక .

దిండకొలది కాముడి నాయకుఁడైన నుల గోరింపఁగిని రావణనింబుల కొల్చి నీతఁ డెఁజెట్టింఁ జివనియఁ దన్నులంబున గోరింపకుల వివాశం బయ్య ననియు దైత్యునినను నన్ను నూలుచుండు. ఆ యంగవైకల్య కథాసభాస మొకవఁకయు ఆనరసంపినాశ సంహృషవహ్ని పోవంక యు నాచిల్లెము దగి కొల్పచున్నది. దైత్యుల తుయ్యనకు నేనా పోగుఁబుకుదాలను?— కాను; కాను; సుమ్మాటికిం గాని. సుగంధిలంకరగా ప్రభవతుభూ బాగాడు స్వపక్ష మాణిఁడు అచిభీ, బాండే కర స. డ. ఆ రాక్షసాధిముడే నిజగా జ్యోహస్యలంబుల బరుల కఠింగించి కులాధిపాంబునకుఁ దోడ్పడియ. ఓరి! పిభీ, డా, నీయుక్కిని యదివేకంబున దైత్యేనుసముదాయము కంఠిటికి నానదనాటిల్లెగదా. నిమాఘ్య మునగదా లంకామైత్యు సగ్గావశేషగోపుమపంబునఁ జేతులు గొగచాపి గణ నిహత భిర్త్రుకవిలాపంబుల వాపోవుదున్న. ఓ! అదైత్యకుంఁగారుని నామ మేల స్మరించితిని. అట్టి పంది పవిత్రమగు మాకులమునజన్మించి కలశసారంసర్యాగతి గారవంబు నేల నేలపా లానరించె.

ను. అరిపాదంబులుపట్టి దానుడయి దైత్యవ్రాతముం బోరిలోఁ
బరి మాన్పించి సహోదరాదుల మృతీ భాగ్యంబుగానెంచు ము
ష్కగుడై నేడు విభీషణానుగుడు లంకారాజ్య మేలంగ సి
గ్గతియిచ్చో నివసింపగావలెనె యొక స్త్రీచవుం గూటికి.

వనబునఁ గందములఫలాదులు లేవా యిపాడుపాట్ల నించుకొనుటకు? ఆడు
దాన నయ్య రాక్షసులంబున దళకంఠునకు సోదరినై జనియింపలేవా? (ఉక్కిపడి
యాక నమువంటి జూచి) ఆహా! గణనిహతులైన తై శేయవీరులు నాకన్నులకుఁ బాడ
కట్టుచున్నారు. పోటుగంటులనుండి దొరికి ఒక్కొక్క క్తపూతమును ఒక్కొక్క
నాలుకగఁ ప్రతి హింసాపరాయణత్వము నుపదేశించుచున్నది.

మేఘవాదాది చుహావీరులాగా! వాప్రతిజ వినుడ.

శా.మిరిల్ రాక్షస వీరయోధులు బలామేయ ప్రభావైక ను
ర్వాసుల్ గోగుల నే నరాంగినకు నై స్వర్గంబధిష్ఠించి యు
న్నారో యాధరణ కుమార యానమాన - గాంధి శోకార్తయై
ఘోరావిద్యమాలా దినాధరాలు యెగ్గుబొందఁ గల్పించెడక.

(అక్కర్చుముతో) ఏమిది! వారంతలో అదృశ్యులైరి. ఇదిమేమి మనోభ్రాం
తియ? స్వప్నమా? లేక సత్యమైయుండునా? నన్ను ప్రతిహింసకుఁ బురికొల్పు
టకై పట్టలొకివా? నాకు దర్శన మిచ్చియుండ ను కాఁబోలు.

గాముని మోసగించి తనిచేతనే సీతను గాంతాగములఁ ద్రోయించి అన్యపతి
గోడుగోడని గుఱింప నేను పకపకనగ నిలిప లోకి వాసులగు మాబంధుసోదోహము
వహవా! మౌనాభి! యని న న్నిభినందించునప్పుడు గదా నాజన్మము కృతార్థ
మగుట! నేడే నే నయోధ్యకుఁబోయి పూర్వాలోచిత కల్పనాక్రమమున నమ
యమువేచి పగతీర్చుకొనియెడ! (నిష్క్రమించును).

2. రంగము వసము.

సీత యూర్ధ్వ.

సీత. — గృహారామపరిసరము లతిక్రమించి నిస్సర్గమణీయముగు నీ వనోపాంత నేత
మునకు వచ్చితిమి.

ఉక్తి. — అక్కా! చాల యలసితిని ముక్కు మోచ్చురందితినిగద.

తే.గీ. కడప దిగలేని నిర్భర గర్భవతివి
 చారు సుమకోమలపు ప్రయాసమున కోర్వ
 వెంత చెప్పిన వినక వనాంతరమున
 కింత దవ్వేల నడువంగ నిగురుబోడి.

సీత.—వనాలోకన తుతూహలము నన్నింతదూరమే లయించినది.

ఉర్వి.—ఆత్తగా రీసాహసము విన—

సీత.—ఏమీ

ఉర్వి.—మనల నిద్రజను గోపింతురు.

సీత.—ఆర్మవిదోర్ధము ఇందుల విచారించుచుంటిమి.

ఉర్వి.—అట్లదాన గనువాయాసము లేదా ?

సీత.—ఇప్పుడిప్పుడు దోచుచున్నది.

ఉర్వి.—ఇంక మరేముదమా?

సీత.—ఇంచుకనే పీ చెన్నల తాలతెన్నెపై వెక్కిరించి యంత్రంపునను కేగుదము.

చెల్లెలా, మాండ్రికాంతము లగు నా యవయవముల కీ వందమానత సుఖా
 శ్లేష మమృత లేపనములై నున్నది.

చ. జలివిలి కమ్మడేనియల చిత్తడి జాటును బుప్పొడిక ననీ
 తలముల రాల్చుచుం గుసుమతల్పములం బొరలాడుచున్ ధుసి
 సలిలతరంగ ధోలికల సంతతిమూగుచు నీతలంపుఁ గౌఁ
 గిహల మదంగకంబుల సుఖాపగఁజేయు మరుక్మిశోరముల్.

ఉర్వి! గృహరామములకన్న ఈవనాంతరములు రమణీయములగు నున్నవి.

ఉ. చాలుగమార్గ పార్శ్వతరుశాఖల బుష్పిత వన్యవల్లులు
 య్యాల పోలికంగదలి యాడ మయూరములెక్కి కూయుచుం
 గేళిఁ జరించుచుండి బొసకింకంగ దీవలనుగడి క్రొంబులల్
 రాలిన నేలయంత నవరత్న మయంబుగఁ గాంతులీనెడిక.

ఉర్వి.—అక్క! పదునాలుగోడులు దండకాణ్యమున నివసించిన నీకు క్షుతి
 మారామవాటికలింపుగాలుపువా? అచ్చటి నిర్భరములు, అచ్చటి తరుణి
 సంతానములు, అచ్చటి సుఖమృగసహృదదర్శనములు ఇచ్చట లభించునా?

సీత.—చెల్లెలా! దండకాణ్యమున్నంతనే నా యెడఁదెల్ల గగుర్రమిన్నది

తే-గీ. దండకారణ్య వాసంబు దలచినంత
హర్ష శోకానుభవము పెల్లగ్గలించు
వనవిహారము తాపస జనుల మైత్రి
రాక్షస విరోధమట మాకుఁ బ్రాప్తమాట.

ఊర్జి.—అక్కా! గడచినది గదా యారణ్యవృత్తాంతము.

నీత.—అయి, ను అందినుభవించిన సుఖదుఃఖావస్థలు మఱపునట వచ్చినవియా ?
జనస్థానముల నడునాలుగువేల కించురథముల రక్కసులతో నసహాయ
శూరుడయి పోడి, వారిచుక్కడంచిన ఆశ్వుపుత్రుని శౌర్యమూర్తి నేడు
దర్శించినటుల బాడకట్టుచున్నది.

క. ఖరదూషణాది దైత్యో
త్యక్తముల నరుమాఁజ్జి చుగర ధారలు దొరిగెన్
శరజక్షితుములఁ గాంతుఁడు
నజలెను కింగుకము పూతపట్టిన యటులన్ .

ఊర్జి — అక్కా! - శూర్వణఖాపరిగి వానింతో ముగదా ఈ సమరము జరిగినది.

నీత.— అవునవును. ఆ వాని కడుమా యలమారి పిసారి జరిగి.

క. “నిను మ్మింగెద”నని యనురాం
గన భాసానల ప్పశించి ఘన ఘోషమునన్
ననుదరయరాగ సంగజు
వనువున నీ పి యుడు దానిఁబరిభవ వజ్రచేన్ .

ఊర్జి.—ఆ రక్కసికి నుంచి శాంతి పూజయే జరిగినది.

నీత.—ఊర్జి! యాదై త్యాంగనయే గదా వాయుపహృతికి మాలము!

ఊర్జి.—(ఆశ్చర్యవిశదములతో) ఏనూ, దాని యకాద్యమా యది యంతయు !

నీత.—చెల్లెల! కౌలము గానియపుడు అప్పుతముగూడ విషమగుచుండును. ఆ
బా గానుజింక యెంతిపని చేసినది.

తే-గీ. కనకమయమైన హరిగింబు గతికబయలు
నేల్లుదాఁబుచు గొమ్ముల గీటికొనుచు
జిక్కి చిక్కక యల్లంతఁజేరి బెదరి
చూచు ముగియెంబు చిత్తంబు సొచ్చిపడదు.

అయ్యో! అర్యపుత్రా, యింతవఱకే నీసందర్శనము. సన్యాసివేషమున—హా! యిది నుడువజాలను. పవిత్ర చారిత్రుడగు లక్ష్మణకుమారుని నిష్ఠేతుకముగఁ దూలనాడిన ఫలము తత్క్షణమే యనుభవించితిని.

ఉర్వి.—అక్కా యెందుకీ కర్ణకశోరవృత్తాంతము. (స్వగతము) నేనేల దండకాగణ్య వృత్తాంతము నెఱ్ఱితిని.

నీతి.—నీ పురుష్కసునిబోరితూకే సంతోషముగ నిజప్రాణ పాత్యాగము గావించిన నుహాస్మృడు నక్షిణంబు టాయువు నానలఘుఁడు వచ్చుచున్నాడు.

చ. సురపు భాణపాతముల స్రుక్కియు వెతురు గ్రక్కి యుక్ నుసఁగో
ధ్వుని గురుదంచలానిలపిఘాత విమాను మెనఁచి రావఁజుక్
ఖరనఖరాగ కుచికిలఁ గండలుదొల్కుచు నెట్లకేలకుక్
దురమానఁ గూలె గుఱ్ఱవిధిగోడ్పడమిక్ కిగనర్చుఁ డక్కటా.

ఇదే యశాభింగపరమావధి! ఇదే దండకాంత్యదర్శనము! ప్రాణేశ్వరంబు క్షీంపుము క్షీంపుము. (మార్చిల్లును)

ఉర్వి.—(దుఃఖముతో) అయ్యో! యింక నేనేమి నేయుదును. అక్కా, అక్కా.

(రాముఁడు ప్రవేశించును).

రాము.—(స్వగతము) ఎవలెదో శ్రీకంఠస్వనముగ నున్నది నీ నాలాసము.

ఉర్వి.—ఓహో! బావగారిచ్చటకే వచ్చుచున్నాను. అక్కా యూగడ్లు మూగడ్లుము.

రాము.—(దగ్గరి) ఇది యేమి యూర్విశా, మీయక్క మూర్ఖిల్లియన్నది. భయకారణమేమియుఁ గలుగదు గదా?

ఉర్వి.—అగణ్య నివాసవిషయము స్మరించి మార్చిల్లినది.

రాము.—ఓసిబేలా! (కరస్పర్శ గావించి) ప్రేయసీ! యూగడ్లుము. గడచిపోయినది లెమ్ము వనవాసవిషయము.

నీతి.—(మెల్లగఁ గనులువిప్పి) ప్రాణవల్లభా, క్షీంపఁబడితిని.

రాము.—భ్రాంతి నుడియో!

నీతి.—ఏమీ దండక గాఁ యిది!

రాము.—నిచ్చుచులహృదయము నడుగుము.

సీత. — (స్వగతము) స్వప్నమునందువలె నవస్థాంతరము పొందితిని. (ప్రకాశముగ)
ఆర్యపుత్రుఁడు విహారమునకై యిచ్చటికి విచ్చేయఁజేల!

రాము. — (చిలునవ్వుతో) నేనడుగఁ దలచిన ప్రశ్నను నీవే యడిగితివా? మఱి
మొకప్పుడు విహారింపఁడు. ధర్మసము వీడి యులివుంబున కేగితిని; అయ్యది
ప్రియార్థమునకై మృదగాహారవస్తువు నస్వేషించుచు నింతమరము
వచ్చితిని

సీత. — ఆ జ్యోత్సాసములపైనను ఆభ్యసము వాసనారూపముగ నున్నది కాఁబోలు.

రాము. — (చిలునవ్వుతో) కావున నే గర్భాలసనయ్యు వనముల విసోదించుట.

సీత. — (శిశువుతో) ఆర్యపుత్రునకే ఋణపడితిని.

ఉతి. — ఆక్క! సంధ్యాపూజకు మునుమును వోకికొనికచ్చదను. (పువ్వుల
బుట్టతో నిష్క్రమించును.)

సీత. — (స్వగతము) నామనోభీష్టము నెఱింగించునా?

రాము. — ప్రేయసీ, యేమె తలపోయుచున్నట్లున్నావు.

సీత. — ఏమియు లేదు

రాము. — జానకీ, నీవు నాబహిఃప్రాణవపుగ కా, మనకిద్దఱకు నన్యోన్యమెఱుంగరాని
రహస్యము బుండునా.

సీత. — రహస్యము గాదు. నాకొక యభిలాషగలదు. భాగీరథి పరిసరాటవుల నివ
రింతు లాపనకన్యకల స్నేహబంధము నన్నీడ్చుచున్నది.

రాము. — ఇదికొ యింతి శంకించుచుంటివి.

సీత. — ప్రాణవల్లభా, మునికిన్యకలతోఁ బ్రొద్దువుచ్చుచుండిన యాదినములు నేనెట్లు
మఱితును.

మ. గిరిసానుస్మృతసిర్గురీతటములగ గ్రీడింపగాఁ బోయి సాం
ధ్యరిమారింజిత పచ్చిమాశగల చిత్రంబుల్ విఘోకించుచున్
సోసాలాపము లాడికొంచు ఋషికిన్యల్ నేను సంతోష ని
ర్భరచి త్తంబులఁ బుచ్చినట్టి దినముల్ భావంబుఁ బ్రేరేచెడిన్.

రాము. — కాంతా, నిండు పున్నమనాఁటిరెయి నీవును ఆరణ్య బాలికలుగూడి
యాడుచుండఁ—

సీత. — చాలచాలు ఆర్యపుత్రుని విసోదము.

రాము.—తే-గీ. గాంగపరిసర చల్లీ కుమంగములను
దాపసాంగినలీవును దాగియూడ
నెవరెఱుంగక పొదరింట నేనుసాచ్చి
సింహగర్జలమిమ్ము నరిచింపలేదె.

సీత.—ముగ్ధములైన తాపసకన్యకల బెదరుచువులు అగ్యపుత్రున కామెత్తలైనవి
కాబోలు.

రాము.—సీతా, యాదినములు మఱచినను మఱపుగావు.

సీత.—ప్రాణవల్లభా, ఆననప్రకేళియిలు మహామాలు దర్శించి వత్తము.

రాము.—అటులనే పోవుదము లెమ్ము.

సీత.—[స్వగతము] ధన్యము.

రాము.—ఇంక నంతకపురమున పోకుదము.

తే-గీ. పశ్చిమాద్దికి డీకొని పగులువాటి
యర్కుడను నావ సాంధ్య రాగాబ్ధియందు
నల్లనల్లన మునుగంగ నా యుదంత
మనని దెలుసంగ ననఁ బట్టులఱచి పఱచు.

సీత.—ఊర్చికా.

ఊర్చికా—ఇదిగో వచ్చుచున్నాను.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు.)

ద్వితీయః శ్లోకము

1. రంగము సభామంటపము.

రాము లక్ష్మణ భరతి శత్రుఘ్నులు సభేష్టనవాద్వి.

రణి.—రామచంద్రా, ఋశ్యశృంగమవాద్వి యజ్ఞాత్మవహియించి మనకు నాహ్వాన
పఠిక సంపియున్నాడు.

రాము.—విషయము వినిపింపుడు.

రణి.—జానకి యాపన్న సత్వ; దూరప్రయాణాయాసమున క్షోభింబులదు. రామ
చంద్రుడు సీతాపనోదార్థ మచ్చటనే నిలుచుఁగాక, కాసల్యాదిమహాదేవులును

లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులును వశిష్టాది ఋషీశ్వరులును తక్కిన బంధుమిత్రులును దర్శనార్థము విచ్చేయఁ బ్రార్థింతులు.

రాము.—మునీంద్రరా మాతావగారి సీతాపత్నిపాతమువలన యజ్ఞసందగ్ధున కుతూహలమునుండి తొలగింపఁ బడితిని. మునిపుంగవులెల్లరు యాగమంటపము నలంకరించి ఋశ్యశృంగమహర్షిని గృతకృత్యుని గావింపుఁడు.

వశి.—వత్సా! సవనమున్నఁ దాపసులకుఁ బండువుగదా.

రాము.—భరతా ప్రయాణసన్నాహము లొనరింపుము.

భర.—ఆజ్ఞానువర్తిని. (నిష్క్రమించును).

(మునులు ప్రవేశింతురు.)

మునులు.—త్రైలోక్యభద్రా! రామభద్రా! దీనశరణ్యా! రక్షింపుము, రక్షింపుము.

రాము.—మునీంద్రులారా! స్నానము.

లక్ష్మ.—ఋషిపుంగవులారా! యధివాదనములు.

శత్రు.—తాపసులారా! వందనములు.

వశి.—రామరాజ్యమునఁ గుశలమేగదా తాపసోత్తములకు?

మునులు.—ఇదిగో మాకుశలప్రత్యయములు. (వస్తువులుంతురు).

శత్రు.—(నిరూపించి) భగ్ను మండలములే యివి.

లక్ష్మ.—ఇది త్రిటితాక్షమాలికలు; ఇవి వల్కలాశనఖండములు- ఋషీశ్వరులారా! ఏల యీతాపసవస్తుప్రదగ్ధనము?

ముని.—(కోపముతో) కఠోదుష్కార్యభగ్నావశేషతాపస వస్తుప్రదర్శనమునన సార్థకముగనుండును.

రాము.—ఏమి యీవిపరీతము.

వశి.—రామరాజ్యమునంగూడ రాక్షసబాధయా?

లక్ష్మ.—రాక్షసుల గర్వమింకిను శేషించియున్నదా?

రాము.—మునీంద్రులారా! యీ యాసనములపైఁ గూర్చుండుఁడు.

1 ముని.—రాజా, మాకేల యీ యాసనములు?

2 ముని.—రామచంద్రా, మేమిప్పుడే గోడ కుర్చీలుగూర్చుండి దిగివచ్చితిమి.

3 ముని.—మహారాజా, మాగడ్డముల పీచుత్రాశ్యలో గుడియఁగట్టఁబడి రేయుంబవలు కదలమెదలలేక కుంచితాంసులమయి, పుణ్యనశమున విడిపింపఁబడిన మాకు నిలుచుండుటయే సాఖ్యము.

గాము.—అయ్యో యెంతకష్టము.

శత్రు.—దొరా! రాక్షసాధముల దుష్కార్యములెట్లు మేగ మీటుచున్నవి!

రాము.—మునీశ్వరులారా! మిమ్ము చీకాకుపజచిన రాక్షసాధముఁ దెవఁడు?

1 ముని.—మహారాజా, యారాక్షసునిపేరు దలఁచినంతనే యాదురాత్ముని భయం
కరస్వరూపము మాకు ప్రత్యక్షమగుచున్నది

వశి.—పాపము! రాక్షసభీతులీ ఋషీశ్వరులు.

2 ముని.—

మ. హిమవత్పర్వత సానుభాగమున శారీశుం దపోనిష్ఠ మో
దమునొందించి విరోధి వీరనికరధ్వంసోగ్ర మౌ శూల రా
జమునాడ్చించి తదాది తాపనుల నాశంబే వ్రతంబట్లు దు
ర్జముఁడై యా లవణాసురుడు వనులదర్శించి వర్తించెడిన్.

రాము.—ఓహో! శంకరకరప్రసాద గర్వితుఁ డా లవణుడు.

లక్ష్మి.—శునకపుచ్చముఁ బట్టుకొని మహాసముద్రము నీదగఁడగుటయా?

4 ముని.—(స్వగతము) లవణుడు శంకర వరప్రసాద దుర్వారుడని వెనుదీయునా
రామచంద్రుడు.

శత్రు.—ఆ దుష్టరాక్షసుడు అర్ధనారీశ్వో వరప్రసాదమాత్రముననే యింత గర్వింప
వలయునా?

శా. సీతాదేవి స్వయంవరోత్సవమునన్ శ్రీరామచంద్రుండు డా
చేతంబట్టిన శైవకార్త్యకము విచ్చిన్నంబుగాఁ గూలజే!
భీరింజెందుకుమే త్రిశూలమనిచన్ వేయేల భూతేశ్వరున్
మాతొఁ బోరుకుఁ దెచ్చినన్నిడతుమే మాంసాశన వ్రాతమున్.

1 ము.—రాజగుమారా, ఆహ్లోచితశూరాలాపము లాడితిని.

2 ము.—మేము రక్షింపఁబడితిమి.

3 ము.—ప్రీతిరక్షాఁ జీ వర్ధిల్లును.

గాము.—మునలారా! భయపడవలదు.

4 ముని.—(మునులవంకఁదిరిగి) తాపనులారా! మహారాజు ఆభయప్రదానముచేసెను.
ఇంక భయపడకుడు.

వశి.—ధర్మము గౌరవింపబడినది.

2 ముని.—మహాప్రభో! రామభద్రా! యాదుష్టరాక్షసుడు బ్రతికియుండునట్లు మా నిత్యనైమిత్తికకృత్యములు కొనసాగవు.

1 ముని.—దీనశరణ్యా! మా యాపదలేమని విన్నవించుము.

సీ. సవనయూప స్తంభ నివహంబు రోకళ్లకనిపెల్ల గింప మాతాడరాదు
యాగభాగంబుల నర్పింపుఁ డనకోరనీకున్న యమపురి కేగవలయు
పీచుగడ్డంబులు పెరికి త్రాళ్లుపేననలెన్న నెదిరింప వలనుడడు
తనసి కన్నెలబట్టి నయమాలి చెఱబెట్టగనులుకాయలు గాయఁ
గాంచవలయు

తే-గీ. రాక్షసుల గుండగంబులు రాజసభలఁ

దెలుపునట్టివె యటఁజూడ నలయుఁగాని;

రామభద్రుండు త్రైలోక్య రాజ్యమేలఁ

దాపసులకిట్టి దుర్గతి దాచింఁ.

వశి.—రామరామ! యెంతటి మాటవివరలనె.

రాము.—పాపము శాంతించుగాకి!

2 ముని.—మహారాజా, ఆలవణాసురుని విజృంభణమటుండనిచ్చి మానవమాంషాభి
లాషులగు ఆదానవ నైనికుల యపలాప్రహరణములు వినివిని మాచెవులు
కాయలు గాచినవి.

మ. లవణుండి భువనత్రయీశ్వరుఁ డీకేలాపల్కు, లింకొక్క మా
నవనాథుం బతియంచు వాకొనిన మీనాల్కల్ దెగంగోసి నె
త్తు వెదల్ చల్లెద మూరికాకులకు, నేరోనిమ్ము రక్షించు ధ
ర్మవిదుల్ దెండన నాశ్రయించితిని రామా మానికల్పద్రుమా.

వశి.—దానవసంహారమునకై యవతరించిన ధర్మస్వరూపునకు విధిగదా తాపన
రక్షణము.

లక్ష్మి.—మునీంద్రా, యూరపిచ్చుకవై బ్రహ్మస్త్రము ప్రయోగింపవలయునా?
ఆ యల్పరాక్షసుని వధియించుటకు దశకంఠసంహారకుఁ డేగవలయునా?

సుగంధి. ఒక్కరుండఁ జాలనేమహోగ్రవహ్ని కీలం
 గ్రక్కుబాణ సంచయంబు గాడ నేసివాని పే
 రక్కుఁ జీల్చి నెత్తుకండ లంఠల్ విదిర్చగఁ
 దక్కు వారలేల యొక్క దానవుఁ వధింపగఁ.

మని.—లక్ష్మణమహారా, భరి! భరి! ఇంద్రజిత్నింహరకునకుఁ దగినవే యావీర
 వాక్యములు.

శత్రు.—అన్నా నిజప్రతాపమునేల యజ్ఞగింమకొందువు, కుక్కనుగొట్ట బచ్చెన
 కోల గావలయునా?

శా. కాయల్గడ్డలు మెక్కుబక్కిరునులం గాఁగింమ దై తేయులఁ
 మాయంపఁ యశమానె, నీవలుగఁగా మాయూవియకా యింద్రజి
 త్నో, యుద్ధాబునఁ గుంభకర్ణ ముఖదైత్యోత్తంసులో వారి లే
 లా యీపూనికి లక్ష్మణా యసురిఁ గూల్చునన్నుఁ బుత్తెంచుమా.

రాము.—వత్సా! శత్రుఘ్న నీపలుకులు ముద్దులాలుకుచున్నవి. నీవే యావలకా
 సురుని వధియింపఁబోయెదవు.

శత్రు.—ప్రసాదము.

మనులు.—మహాప్రభో! మాగుండెలు కుడుటఁ బడినవి.

రాము.—తాపసులారా, యింక మీ మనిషిలైకుఁ బొందు.

1మని.—క. శ్రీరామచంద్రనివే
 యీరాజ్యము నేలవయ్య యీతి రహితమై
 ధారాళ సౌఖ్యములు చే
 కూఱగఁ జనులెల్ల సతముఁ గుతుకము నొందఁ.

(ఆవనిక జారును).

తృతీయాంకము

1. రంగము. హజారపుముంగిలి.

భద్రుడు.

భద్రుడు.—గూఢచర్య మెంతనిష్ఠరమైన యుద్యోగము! అప్రియమైనను సత్యమే పలుకవలయు. భూపతులు చాల నేత్రులుగదా! ఏమి నేయుదును. ఎంతకాలము తెలుపక యూరకుండును. విశ్వసనీయుడ ననిగదా మహారాజు నన్నికార్యమున నియోగించె. ఎన్నిమాటలలో పలుకయల్పించియు నాటుక యాడమి నూరకుంటిని. నేర జెప్పక కాలచినను మఱి యేచాడుడైనఁ దెలుపవచ్చును. కుండమాయ మాఁకుడు గలగుగాని లోకమును మాయ మాఁకుడు గలదా?

కటకటా! యిట్టి యుద్యోగమునకా యింతకాలము జీవించియుంటిని. ఆత్మ హత్యగావించుకొని యీ రివాస్యము దాచియుంతునా? (ఆలోచించి) ఎంత వెట్టి వాడను. నే హత్యగావించుకొనిన మహారాజు విశ్వసనీయుడగు వృద్ధచారుని గోల్పోవుటగాక మఱి యేమి లభించును. కోమలస్వభావయగు జనకరాజకుమారి యీ యపవాదమువిన్న బ్రతికి యుండగలదా.

అహ! లోకమెంత యనివేక పూరితము!

తే.గీ. అగ్నికీలలఁ బరిశుద్ధ మైనతల్లి
పంక్తిరథునకుఁ గోడలు పరమసాధ్య
రాఘవునిపత్ని సద్గుణ రత్నఖనిని
దూటి రీలోకులు కళంక దూషితనుగ.

(మందారిక ప్రవేశించును.)

మందారిక.—(స్వగతము) అంతఃపురమున సమ్మతమైన గొప్పగానుండుటకన్న బావిలో పడి చచ్చుటమేలు. ఏ పనికైనను మందారికయేపోయి చావవలయును. ఆ పురోహితుడు ఎక్కడ బ్రాహ్మణార్థము చేయుచున్నాడో యెట్లు కనుగొందును. వాడుగో భద్రుడు దివాణముదిక్కు కే నచ్చుచున్నాడు, అతని నడిగినఁ దెలియును ఈ ముసలిభద్రుడు అంతఃపురమున లా నొక్కడే

విశ్వాసపాత్రుడని గర్వపడుచుండును. అతని కొంత ఇవమెక్కించిపోయె
దను. (మందారిక తొలగి తొలగి పోవుచుండును.)

భద్రుడు.—ఎవ రక్కడ ?

మందా.—[పలుకదు].

భద్రు.—ఎవ రది ? మందారికా! ఏమిపలుకవు.

మందా.—ఏమి యాపదగలిగినది. ప్రాణముపోయేటట్లు కలుస్తున్నావు.

భద్రు.—ఓసి తొత్తుకుంటురా, ఏమి తొలగి తొలగి పోవుచున్నావు.

మందా.—నీనంటి నవకోటి సన్నధాకారుని రాచుకొని పోవలయునా ?

(పోవుచుండును.)

భద్రు.—మాటలలోనే వాటిపోవుచున్నావె. ఇటుగమ్మ. నీయెడిలో నేమొ
కాచుకొనిపోవుచున్నావు. ఏమైన దొంగిలించవు గదా.

మందా.—నీపనికి నీవు పొమ్ము. తక్కినపనితో నీకేమిసంబంధము. దివాణమంతయు
నీయొగముపై నడచుచున్నదా ?

భద్రు.—ఒకే బానిసకూతురా, మహాగంజంతివాడు నన్ను పల్లెకొడు మాటుచునడు.
నీవా నన్ను తిరస్కరించుచున్నావు. రామభద్రుని శైశవమునుండి నేను నీవ
కుడను నుమా.

మందా.—అబ్బా! అయోధ్యారాజ్యమును రక్షించితివి. ఇంక నీవుచచ్చిన రాజ
కుటుంబము పుట్టిమునుగును. (పోవ ప్రయత్నించును.)

భద్రు.—ఓసీ, మాయలాడి. ఎక్కడికి కదలుచున్నావు. (చేయిపట్టుకొని యెడి
తడవును)

మందా.—(చిటునవ్వుతో) భద్రా చున కిరువురికి పాడిగ్రహణమా?

భద్రు.—ఛీ! ఛీ! గయ్యారి. (చేయి వదలును)

మందా.—నీరసికర్తవ్యము తెలిసిందిగాని, పురోహితుని యెక్కడనైన చూచినావా ?

భద్రు.—ఎందుకు ?

మందా.—నిన్నటిరాత్రి నాలుగోలామున జీవిగాకు దుస్వప్నము గన్నారట.
అందుకై శాంతిభ్రాజ పయించవలసిందని ఆజ్ఞ అయింది.

భద్రు.—(ఆశ్చర్యముతో) దుస్వప్నమా, హోరా! దుర్భిక్షమునకు మందు భూమి
కేరువు.

మందా.—[స్వగతి] ఈ ముసలిభద్రునకు ప్రతిదియు అమితముఖ్యముగ దోచు
చుండును.

భద్రు.—చందారికా, పుకాహితుఁ డెక్కడనున్నాడో నాకుఁ దెలియదు.

చందా.—ఈవానకొ అన్ని ధనుధనులు. (నిష్క్రమించును.)

భద్రు.—ఇక నాలసింపఁదగదు సేవకు లస్వతంత్రులుగఁ గా.

2. రంగము విశ్రాంతిభవనము.

(ద్రాముఁడు).

రాము.—ఓరీ, యెవఁడురా ఆక్కడ ?

ద్వారపాలకుఁడు.—మహాప్రభో, కాసుఁడను.

రాము.—ఓరీ, రాజ్యకార్యముక్తులమైన మా కిండుకసేపు లోకవ్యవహారనినోదము గావింపవలయునని భద్రునకు మామాటగఁ దెలియఁజేయుము.

ద్వార.—ఏలినవారియజ్ఞు.— (నిష్క్రమించును.)

భద్రు.—రామభద్రా జయము జయము !

రాము.—భద్రా, విశేషము లేవియైనఁ గలనా ?

భద్రు.—(నవ్వుచు) ఒక గొప్ప విశేషముగలను. పాపదేవత మాత్రము మిమైప్పుడు చేయినోళ్ల మాపించుచుండును.

ఆ-వె. సకలభోగభాగ్య సౌఖ్యములకుఁ బుణ్య

కార్యములకు నునికి గలదు రామ

రాజ్యనుండు, నాకు రవయేనిఁ దలదాఁచు

నీడలేదటంచు నిత్యమాగులు.

రాము.—(విటునవ్వుతో) ఓయీ, నీప్రియోక్తులు చాలింపుము. లోకు లే మనుకొను చున్నార ?

భద్రు.—దేవర పవిత్రచారిత్రము లోకమున కొదర్పప్రాణ మైనది.

ఉ. రాముఁడు లోకరక్షకుఁ డరాతిభయంగరుఁ డాదీప్యముదో

స్థేమహరుండు, నువ్వుజన శిక్షకుఁడార్యజనావనుండు స

త్యామలసీతికోవిదుఁ డహంకృతిదూరుడటంచు సజ్జన

స్తోమమాలాఁడుకొగఁ బరితోషముతో వినుచుండు నెప్పుడు.

రాము.—భద్రా, యివి కేవలము స్తుతివాక్యములు. లోపములేవి వాకొనరా లోకులు.

భద్రు.—(స్వగతము) హా! మంత్రభాగ్యుడను నీమి తెల్పుదును.

రాము.—ఓయీ, యేలపలుకక యూహనన్నావు?

భద్రు.—(స్వగతము) ఇంక జెప్పకతిప్పను. (జెప్పలేని యూహకుండును.)

రాము.—భద్రా, యేల సంశయించెదవు! (స్వగతము) ఈతనికేలనో ముఖావేశము

గల్గినది. పలుకఁజాలక స్తంభితుడై యున్నాఁడు.

క. తనువుద్దత ఘర్జంబుగఁ

గనుగొనలను బాష్పనారి కణములుజాఱి

మునిపెదవులు చలియింపగ

మనమునఁ గలననటఁచెలుపు మాదిరి దోయిన్ ;

(ప్రకాశముగ) ఓయీ, లోకుల మేయవాంఠగము వాటిల్లదు గదా?

భద్రు.—(నిట్టూర్పుతో) అట్టిలోకుల కేల యవగతము గలుగును.

రాము.—(అతులతో) ఎట్టి లోకులకు?

భద్రు.—అ.వె. బుద్ధిహీనులైన పురజనులాడెను 1

పలుకులెప్పుడు నమ్మ వలనుపడెను 2

రాము.—(అతులతో) పాను లేమనుకొనుచున్నారు?

భద్రు.— అగ్ని శుద్ధయైన యనులచిత్రకుఁ దప్ప 3

లంటగట్ట జంక రేఖకునడదు. 4

రాము.—(ఉద్వేగముతో) హా! యేమి వినుచున్నాను. భద్రా యేమంటివి. జానని నిందించిరా లోకులు?

భద్రు.—జానపదులు నీరుదెచ్చుకొనుబావికడ నొకపల్లెత యేమేము యపవాదములు పలుకుచుండెను. నే నెట్లు చెప్పఁగలను.

రాము.—భద్రా, యగుటపడవలదు.

భద్రు.—రావణుఁ డెత్తుకొనిపోయి తనయింట నుంచుకొనిన సీతను మరల రాముఁడు పరిగ్రహించెను; కాశ్యాదేవి యింటఁబెట్టికొనుటకు సంకల్పింప లేదు. కాశ్యాదేవి నైనన కొడలి నిప్పుడే యిల్లు వెదలించి యుండునని యేమేము యసంబద్ధము లాడుచుండెను.

రాము.—దేరా! మంత్రభాగ్యుడనగు నన్ను గుఱించి సాధ్యమతల్లియగు కాశ్యాదేవిఁగూడ నింకాపాకనమా?

అకటా ! వంచింపబడితిని. శైత్యమునకై శ్రీఖండతరువు నాశ్లేషించితిఁగాని
కోటరనినీనయగు విషభులనిని గాంచనైతి ఛీ దుష్టహృదయమా ! వహ్నిపరిభుద్ధ

యైన నీతనునైతము సంశయించుచున్నావా ?

భద్రు.—రామభద్రా, యవివేషణయాడికొలు పాటింపఁదగ్గ.

రాము.—ఓయీ సత్యము పల్కితిని.

ఉ. ఏ లలితాంగి సచ్చిత మెల్లజగదులుఁ బాపనల్లికా

మూలఖనిత్రమై భువనపూజ్యమునై మహాకెక్కె నట్టి నా

చాలితిభాగ్యలక్ష్మీ యపవాదభరారుచుఁ గ్రుగునట్లు కాం

తాళముతోడ బాగులఁ దాలిమియందునె చిత్త మిత్తటి ?

ఓ నిర్విచారప్రపంచమా, నీకుఁ గానవధి యయ్యెఁ గాఁబోలు.

తే.గీ. అనల పరిశుద్ధయైన పూతాత్మనీతఁ

దూలనాడిరిబోకులు దురితమతులు

అగ్నిశిఖితోడ సయ్యాట లాడఁబోవు

శలభములెఱుంగునే ప్రాణ సంకటంబు.

భద్రు.—(స్వగతము) అయ్యో ! యేమియుత్పాతము బుప్పతిల్లనున్నవో—(ప్రకాశముగ) మహాప్రభో కాంబిల్లుము. దేవరయేకోపించిన నిజఁ బ్రపంచమున కవ్వనిపాదలము శరణ్యము ! ఆకాశమే కూలిపడిన నెత్తిపట్టువార లెవ్వరు?

రాము.—(స్వగతము) కోపావేశమున సత్య ముక్రిమింపనుంటిని. (ప్రకాశముగ) భద్రా, నీత రావణాపహృతయైనదనుట సత్యము. లంకలో నివసించుటయు యథార్థమే. ఇంక లోకులేమి యన్యాయమాడిరి ?

భద్రు.—ఇంతవఱకు నిజమాడిరి.

రాము.—అవును. లోకము పాపంకి.

భద్రు.—ఇత్వైభవంశము అపవాదాతీతము గదా.

రాము.—(స్వగతము) హృదయమా, నీకార్య మెట్లు నిర్వర్తించెదవు ? త్రియాంగ నాశ్లేష సౌఖ్యము నశేషించి చిరకాలాగతముగు యువశక్తి కళంకితము సేయుదువా ? సదృశమును గక్షించుటకయి యర్థాంగివైనఁ బరిత్యజించెదవా ? శరీరచిత్తమా యేమి యుపదేశించుచున్నావు.

తే-గీ. పెండ్లి వేళఁ గాలిబొటనవ్రేలి నొక్కి
కంకణమనోజ్ఞమగు నీత కరముగొన్న
ప్రియమువిడనాడి నేడు గర్భిణిని సాధ్వీ
గీర్తికొఱకు వనంబున గెంట మనెదె.

(ప్రకాశముగ) భద్రా, నీవుపోయి లక్ష్మణు నిటకు రమ్మనుము.

భద్ర.—ఏలనవారిచిత్తము.

(నిష్క్రమించును.)

రాము.—ఈ యపవాదమును లక్ష్మణునకె క్లేతించింతును.

(లక్ష్మణుఁడు ప్రవేశించును.)

లక్ష్మ.—(స్వతః) అన్న గారేమి దీనవదనమై విచారించుచున్నారు. (ప్రకాశముగ) అన్నా, లక్ష్మణుఁడు మ్రొక్కుచున్నాఁడు.

రాము.—వత్సా, లక్ష్మణా, రామునిజీవితము శూన్యమైనది. ఇక నీ వసుంధరా భారమును నీవ వహింపుము. అందుకై నాకొక ప్రత్యుపకారము సేయుము.

లక్ష్మ.—(అశ్రుర్యముతో) ఏమి యీ వింత.

రాము.—లక్ష్మణా,

క. ఈ కరవాలము గైకొని, నాకంతముఁ ద్రుంచుమీ—

లక్ష్మ.—అమంగళము కాలించుగాక !

రాము.—

క్షణంబును రాముం

డీకష్ట లోకజీవన, శోకము సహియింపలేదు యుభితాత్ముండై.

లక్ష్మ.—అన్నా ! యకాండముగ నీ మనమేల యంత భ్రాంతిల్లినది. ఏమి యాపద సంభవింపదు గదా ! నీ కశోరవాక్యముల నాహృదయపుటము భేదించుచున్నవి. కాంతావియోగమునందైన నింతటి నిశ్చేదముఁ జొంది యెఱుంగవు.

రాము.—లక్ష్మణా, నీలావరహము రామునిమాత్రమే. కీర్తివియోగము ఇత్సవుకు వంశ మంతటిది.

మ. చిరకాలార్జితమైన గౌరవయశః శ్రీనేడు లోకాపవా

దరజఃపంక కళంకితంబు చెడెం దమ్ముండ యింకేల యి

ధరణీరాజ్యము ; పూజ్యవంశగర్విమృదైన్యాంబుధి ముంచితిన్
నరనాథుల్ ననుగాంచి నవ్వరె? యిసీ! నాకేల యీ ప్రాణముల్.

లక్ష్మి.—అన్నా! నీపలుకులు వింతఁగొలుపుచున్నవి. ఇట్వోకువంకమా అపవాద పంకిల మగుట! ఆశ్చర్యము!

క. నిష్పానకుఁ జెదలుపట్టునె
కప్పుర సిరమొలయునే వికారపుఁ దాచిం
దప్పులు గలుగునె రఘుకుల
మొప్పును దేజులు దొఱఁగ నోరిఘవీరా.

నీ మనం బిటులతో కడంత ప్రమగునటుల నపరాధమొనరించిన నా రెక్కలు ?

రాము.—రావణాపహృతయయి పునర్జిహ్వాతయగు నీత.

లక్ష్మి.—(నిర్విణ్ణుడయి) కటకటా! యేల యిట్టిసంకయోత్తు లాడెదద ?

రాము.—సంకయోత్తులు లోకులవి.

లక్ష్మి.—(కోపముతో) ఏమీ—లోకులు దూషించిన పరివ్రతా శోమణిని?

చ. తెలియరొ ధారుణీ తనయ శింషరిమూకల యూడికోలుకున్
వెలుపటి సత్యతేజమని, వీరలవారల పోల్కిగండక్రా
వ్వొలయఁ బవిత్రనర్తనను నొప్పసకారులు ప్రేలినట్టి లో
కులను నుపేక్షసేత మనకు న్నరపాలురైన ధర్మమే?

అన్నా, లోకులు మందబుద్ధులు; గతానుగతికులు; సత్యాసత్య వివేక శూన్యులు.

రాము.—అవును; అగుదురు.

లక్ష్మి.—అట్లయిన వారి యపలాపప్రలాపములా మనకుఁ బ్రమాణములు.

చ. జనులపవాదముల్ పలుకఁ జాలుదురంచుఁ దలంచి లంకలో
ననలవిశుద్ధయాటకు నిలాత్మజ నీచడుగంగ నెమ్మనం
బున నభికింతలేక నగుమోమునఁ జొచ్చె హుతాశ నార్పులన్
దనకజ నిష్కళింగయని సన్నుతిఁగొని పనిలపసంతతుల్.

రాము.—అత్తన్న! నాకిన్నులను నేనే విశ్వసింపక పోవుదునా?

ఉ. సమ్మోడినాడఁగాను లలనామఁ జూనకి సుగళింప న్నా
యన్మని, యైన లోకులు నయమైడఁగాని వివేకశూన్యులై
యిమ్మహితాపవాద ముదయింపగఁ జేసిరి; దూఱువాప నిం
ద్యమై యధర్మమో విధియైతమ్ముడ నీవెతలంపు మీయెడన్.

లక్ష్మ్య.—ఇక మూఢాత్ములే ధర్మసాక్షులా?

రాము.—లక్ష్మణా.

ఆ-వె. మూఢచిత్తులైన బుద్ధిమంతులె యెవర
బ్రజలరంజనంబు పాలనరంబు
సర్వభావ్యమైన సమర్థిగాకున్న
వారిననుసరింప వలయు నృపతి.

లోకులభివందింపని రాజ్యపాలనము నిర్దిష్ఠము.

క. నన్నైన నీతనైనను, నిన్నైనను రాజ్యమైన నేవిడతును లో
కోన్నతకులకీర్తికి నాపన్నత వాటిలైనేని బలుకులికేలా ?

వత్సా! యేలదితర్కము ? కార్యము నిశ్చయింపబడినది.

లక్ష్మ్య.—(ఆటరతో) ఎటులు ?

రాము.—ఇటురమ్ము. (మెల్లగా) సీతను ఋష్యాశ్రమమున వదిలిరావలయు.

లక్ష్మ్య.—(చకితుడై) అకటా! యేమినింటిని; కానలకు బంపుటయా ? ఆహ్వా
చిత్తచాంచల్యమున బలకవుగిదా?

రాము.—లే-గీ. నిండుచూలాలి జానకి నెనరులేక

కాననంబుల కంపింపఁ గడగువీని

తెక్కడిది చిత్తచాంచల్య మేటికరుణ ?

యేస క్రూరుండఁ బల్కితి నిట్టిమాట.

లక్ష్మ్య.—ఆహ్వా ! అతికఠోరకాసనము.

రాము.—లోకమును సంతోష పెట్టవలయు.

లక్ష్మ్య.—లోకమున సజ్జనులులేరా?

రాము.—తమ్ముడా! సజ్జనుల కిత్తిపోటులకన్నను దుర్జనుల నాలుకపోటు లతి
స్మారములు.

లక్ష్మ్య.—ఆహ్వా ! ఆపూర్వ హి ఘోరశిక్ష.

రాము.—ఇట్వోకువశకీర్తి నిగంతవిశ్రాంతము. ఈయపవాదము తూలరాశింబడిన

యగ్నికణమువలె సకలనిర్గులకు వ్యాపించును.

లక్ష్మ్య.—యోకు ధగ్గును నుపదేశించునంతటి కోవిదుడవా.

రాము.—ఉపదేశించియు నిరుపయోగము.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) అయ్యో! యిక నేనేమి నేయుదును. (ప్రకాశముగ) అన్నా!
దేవి యాపన్న సత్వ.

రాము.—ఈక్రూరాత్మునిచిత్తము పాపాణసదృశము.

లక్ష్మ.—వెనుక చింతించియు—(అగ్లోక్తియందె).

రాము.—లక్ష్మణా! కర్మఫలానుభవ మెవ్వరికిందప్పదు. కార్యము నిశ్చితము. అజ్ఞను పాలింపుము.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) వినయముచే నిగుత్తురుడనైతి (ప్రకాశము) మీయిష్టానుసారము ప్రవర్తించెదను.

రాము.—దండకారణ్య నివాసినులగు తాపసబాలికల దర్శింప సీత యభిలషించినది.
నేడే ప్రయాణము సాగింపవలయు.

లక్ష్మ.—(దుఃఖముతో) అన్నా! మతిమొక్క మాటి.—

రాము.—లక్ష్మణా! యిక మాతాడిన నా యానగలగు. అగ్రజుని పనులు నేయుము.
పాము.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) ఎఱిగి యెఱిగి నేనీ ఘోరకృత్య మెట్లునరింపును. హా!
పాపపువైనమా నీకెంత నెనులకే పోయి. (నిమ్మిమించును.)

రాము.—(దుఃఖముతో) బేరా! యెంతటి కాశిన్యమాశోపించుకొన్నను శోకభారమున నాచిత్తము క్రుంగుచునే యున్నది. పత్ని విరక్తుడ నగుటయేగాక యనుజలిరస్కారయుం గావలసె.

జానకి లేక రామునికి శునికిగలదా? కఠినవృద్ధయమా! నీ కార్యము నిర్వర్తించితివి. ఇక రాముని సుసారము సారమైనది.

హా! ననవాసప్రియశభీ! జానకీ! నిన్ను గానలకింపి నేనెట్లు బ్రతికి యుందును. పదునాలుగేడులు ఘోరకాంతారముల నివసించియు నీవు నన్ను గూడియుండుట గదా యాపదలెల్ల సౌఖ్యములుగను, అరణ్యమే యయోధ్యగను జూపట్టినది. నీవు దైత్యావహృతవైనప్పుడు గదా నాకు యథార్థమైన యరణ్యనివాసము.

ప్రాణప్రియా! యీక్రూరాత్ముని యుపభోగ్య హరవల్లికయని గ్రహించితివి; వివర్యాళమై కలుననున్నాడు.

తే—గీ. దేహముననుండి హృదయమ్ముఁ దీసివై న
హృదయ దేహమ్ము లెడమాట బ్రగుసఁ గలవె?
నాదునర్ధాంగి సీత ననాదరమునఁ
గానకంప మాయుద్దతి గతులికేమొ.

కానకాయందు లోకమేగాదు ఆపరాధి; ఈకారుణ్య రహితుడు రాముడు కూడ!

తే-గీ. ప్రియుఁ డటంచును సౌందర్య మయుఁడటంచు
ధీరుఁడనుచును దైవోక్త్య వీరుఁడనుచు
నెవనినమ్మి కరాంబుజ మిచ్చినావొ
ఆకులాతకుఁడే కానకంపునియు.

సీతా! మమైకజీవితా! నేను జీవించియు నీనాథత్వతివా (నుశంతును)
(అనకవాసును).

III. రంగము సీతపరికిటిల్లు.

(సీత నిద్రించుచున్నది. రాముడు ప్రవేశించును.)

రాము.—ఆకటా! కనోకచిత్తమా. నీవేల మెత్త-కనమూనితివి? నన్నేల యర్థ
రాత్రుమున నీయంతఃపురమునకుఁ గొనితెచ్చితివి? నీయం దనురాగ మిసుమంత
యైనఁ గలదా? అట్లయిన లక్ష్మణుని యృగున సుగములకు అనుసయాలాప
ములు నీనద్రవదృశ్యకు కవచమునేల కేసింపలేక పోవును.

మ. జననంబాది నిశాతశస్త్ర విదళచ్ఛస్త్రాత్త మాంగసప్త
ద్భవ రక్త హ్రాదమందుఁ జేతులను సంతౌలించు నీరామభ
ద్రుని చిత్తంబపు! నీకునెక్కడిది కారుణ్యంబు? గాకున్నఁ గా
నన కంపింపగ నియ్యకొందువె సఖి నారీశిరో రత్నమున్.

ఇదే జానకీ శయనాగారము. ఈమందిర మనుదినపరిచితిమియు నునోల్యము
వలన నూతన నివేశమువలె నగపడఁచున్నది.

అంతఃపురమంతయుఁ బ్రకాశితమై నిద్రానిబద్ధమై నిశ్చలమై యలరాకు
చున్నది. అచ్చటచ్చట మధుపానమల్లిలై నిదులించు పరిచారికల యుచ్చాసని
శ్వాసముల యలుమడుదప్ప నొక్కచీపు యునను నిశాప్రశాంతమునకు భంగముగావం
పదు. లోకమంతయు నిద్రానందపరవశమై యున్నను రాముడు మాత్రము శోకాకు
లుడై దొంగవలె ప్రసుప్తయగు నంతలతాగి శయనాగారము సొచ్చుచున్నాడు.

(పరిచారిక కలవరించును)

ఏమది.—పరిచారిక లెవ్వరైన మేలు, నిరా? కాదు. ఎవనియో కలవరించినది.

నా జీవితేశ్వరి యెక్కడనిద్రించుచున్నది. ఆ—అదిగో హంసతూలికా
లెల్లమున.—

ఉ. కన్నుల సత్తపఃఫలము కాయము నొందెను ! యంబుదంబులం
జెన్నెలికించు మించిటకుఁ జేరెను ! కల్పలతాకుడుగ మం
దు న్నెఱుఁపాలపాన్పుపయిఁ దూఁగునిలింప లతాంగి యేమొ !
కాదిన్ననబోడి నాదుహృదయేశ్వరి జానకియే నిజంబుగన్.

అహ ! యేమి యాయమానక వదనబింబమునఁ దాండవించు లావణ్యము !
మ. అలకాక్రాంత లలాటసీమను గవాక్షాయాత చంద్రాశు మా
లలు కర్పూరపు నిగ్గులంజిలుకఁ దల్పంబుదు నిద్రించు నీ
లలనారత్నము సీతయొదవ శిలా లావణ్య సారంబు ప్రో
జ్జ్వల కాంతాకృతి నొందెనో యనగ నాభాపంబు రంజించెడిన్.

కగచకాద్యవయక శోభితమగు నాహృదయమే యిది. (ముద్దిడఁబోయి
వారించుకొని) ఛీ ! నే నెవ్వడ నీ నారీమణి నంటుటకు ?

శే.గీ. రాముఁడనుగానో ? నిద్రించు రామ సీత 1

గాదో ? నేనేల ముద్దిడరాదో ? 2

నన్ను నేనే శూన్యఁడనగఁ డిలంచుకొనుచున్నాను. ఏమి యిది స్వప్నమా ?
కంటి 2

నకట ! దారుణసత్యంబు ; నవనిజాత 3

రామ హృదయంబుగాదింక, రమణి యెవతొ ! 4

మమైకతీవితా, సీతా, గృహేందిరా, హృదయేశ్వరీ, అని మధుముగ సంబో
ధించు నా సాముక నేటి కిట్టి కగనాలాపము లాడవలసె గదా !

సీ. ఏకన్య పాణినందీయ శతానింఁడు
డంగంబు పులకింప నందికొంటి

ఏననబోడి నేనేగుడెంచగఁ దానె

ఘోరాటప్రలకుఁ న స్తూజివచ్చె

ఏసాశ్వి దనుజాపహృతయయ్యు నేకవే

ణీవలంబున సతీనియతిగడపె

ఏమోహనాంగిని నెడఁబాయ నాకు లో

కము శూన్య మగు నట్టి విమలహృదయ

తే.గీ. అంబుజేక్షణ రాకా శశాంకవదన
యజనభూజాత పూలవిభ్రాత సీత
పాపకర్తుని కీర్తి నాఁ బాసిపోవు
రామభద్రున కింక దుర్భరిమా బ్రతుకు.

జానకీ నాచ్ఛాదమును దొంగించుకొని పోవునువా? ఈ రామనకు
హృదయ మొకటికలదా? కలిగిన ఈ బంగారుబొమ్మను, ఈ ముద్దులమూటను వన్య
మృగములకు బలియాయనెంచునా? కాంతామణి ఈలోకమున నిన్నుఁ గాంచుట
కిదియే కడసారియా? ఆశంకుసుమంబున కీ సందర్శనమే వృంతియ్యతియ్యా!

లలనామణి, నిరపరాధిని వగు నిన్నుఁ గొన పాలుసేయనున్న ఈ కఠినాత్ముని
మాయిలువేల్పులైనఁ గోపింపరేల? పిచ్చిలోకి వాసులగు నో రఘుకులేశ్వరులారా!
నన్నేల మీరు శపింపరు? నిలింపురానా, మీ సమక్షమునఁగదా సీత యగ్ని పరిశుద్ధ
యైనది, అట్టి మిమ్ములైన గౌరవింపక కులకాంక్షను అడవులకు వెలిించు ఈ నిర్ద
యని నేల సహించుచున్నారు. ప్రకృతీ నీవేల తామసింపితివి.

సీ. నిర్భరప్రళయాబ్జ గర్భసంభూతమై
కులిశోత్కరంబు నస్థూల్పదేమొ!
ఝంఝానిలోద్వేల సాగర కల్లోల
ములు పొంగిపొరలి నన్నుగ వేమొ!
పెటవెల్లార్చటోఁడఁ బెటిలి యీకుశలంబు
అలెలంబునకు నన్ను నడపదేమొ!
క్షణకాలభగ్నుమై స్తంభానలంబంబు
సోధంబు గూలి నం జనుపదమొ!

తే.గీ. రాముఁడే లేకయున్న సీ రాజవదన
యఖిల సౌఖ్యాభిరామయై యలర కున్నె
శోక ఘూర్ణితమయ్యను సొక్కుగాని
తాంత కఠినగబా పగులదీ హృదయ మకట!

సీత.—(నిద్రగలో) ఆశ్రపుత్రా నన్ను పజచితివా.

రాము.—సీత మేల్కనినరా? (హచి) కాదు కాదు. కలవించుచున్నది. ఆహా!
ప్రణయోత్కర్షము. ఈలతాంగి నిద్రకుందైనను నన్నే దలపోయుచున్నది.

హృదయేశ్వరీ, ప్రారస్థము అచ్యుతమయఫలంబు నంటునీతి ఈనిర్దయఁడు
కడసారి ముద్దునొనుచున్నాఁడు.

నీత. — (మేల్కొనఁబోవును.)

రాము. — బాసకి మేల్కొనుచున్నది. ఇంక నిటమఁడఁడగడు. వీడిపోవఁ గాల్గురాక
యన్నవి. ప్రేయసీ! యిదే కడసారి సందర్శనము. (నిష్క్రమించుచు.)

నీత. — (మేల్కొని) ఆర్యపుత్రుని కింతవైనమునలె నెద్దియో ఆవృత్తగంభీరధ్వని
నాకు విసంబడినట్లు తోచినది. (కలయంజూచి) ఇచ్చట ఎవ్వరును లేరు.
కలగని మేల్కొంటినిగాఁబోలు. కనురెప్పలు నిద్రమాద్యమునఁ గూరికొని
పోవుచున్నవి. (నిద్రించుచు.) (అనికబాటుచు.)

చతుర్థాంకము

విష్కంభము.

(మధురికా మందారికలు.)

మధురిక. — ఇదిగో అంతఃపురప్రవేశానికి వస్తూవున్నది. దీని నడిగిన సమాచారమంతా
తెలియును. ఒకే మందారికా, తలవంచుకొని యొక్కడితో బిరిబిరి పోతున్నావు.

మందా. — ఓహో! మధురికా.

మధు. — నీవు రాణిగారితో గూడా మునిక న్నెల మాడడానికి పోలేరా?

మందా. — ఆ— నాపని పోయినట్లే యున్నది.

మధు. — ఏమే గొంతుకు పురిచేసుకోబోయ్యేదానివలె మాట్లాడుతున్నావు. అంతః
పురంలో నీకేమైనా చివాట్లు తిగిలినవా?

మందా. — కాదే పిచ్చిదానా! మహారాజుగారివొట్లు జబ్బునంగలి నీకు తెలియ
లేదా?

మధు. — ఏమో చూచాయగా విన్నాను. ఇప్పుడేమైన నెప్పుడిగా వున్నదా?

మం. — మధురికా, యేలినవారికి జ్వరముందముగలిగిందని రాజవైద్యులు చెప్పు
కొనుచుండగా నేను హాస్యముగ వింటిని. దేవిగారినిగురించి యేమేము
కలవరిస్తున్నాడట మహారాజు! రాజకులముగతా హల్లకల్లాలగా వున్నది.
మధు. — ఆయ్యా నాపము! యీ సంగతి కాణిగారికి తెలిస్తే మునికన్నెల
మాడగానికి పాడ్యేవుండదు.

మం. — దేవిగారు బయలుదేరినవెళికనే వైభవుగారికి జన్మిపట్టినదట.

మధు. — ఆయ్యా! నీవొక్కమాటైనా దిగింపలేదా యేలినవారిని.

మం. — వైద్యుల వుత్తరువులేనిచే రాజకులములు గూడఆక్కడికి పోగూడ
దని భద్రుడు చెప్పినాడు.

(నేపథ్యము)

ఒక మం. వారికా, నీవొక్క యిక్కడనే సెత్తినము చేయుచున్నావా?

మం. — వానిగోధక్రమ, అరుస్తున్నాడు. తొందరగా పోవలెను. ఆ ముని
కట్టెతో నా కత్తికోరిక మైనది. (పోబోవు)

మధు. — మం. వారికా, యిట్లెక్కడికి పోతున్నావు?

మం. — నవగ్రహదానా లిహ్యడానికి కొట్టిదమండి నవధాన్యాలు జెచ్చని పురో
హితుడు పంపించితే పోతున్నాను.

మధు. — సరే పొమ్మ సామ్రాట్రం అక్కడికి వస్తాను.

(యిరువురు నిష్క్రమించు)

1. రంగము అదివి.

{ నీతా చెట్టుమొదట నిద్రించుచుండును — }
{ లక్ష్మణుడు ప్రక్కన నిలుచుండి యుండును. }

లక్ష్మ. — అడుగో శుక్రభగవానుడు శుదయించుచున్నాడు. మూర్ఖోకము మగుట
కింకను గొంత తడవున్నది. (అలకించి) ఆహ! శకుంతలసంతానముల కలకల
నినాదములు సమీకసమ్మిలితములై వీనులకు విందొసరించుచున్నవి.

మ. అనిబోచ్చాలిత పర్ణమర్కర రివవ్యాప్తి సుఖస్వప్న బం
ధనము ల్యాయగ నుల్కిలేచి శిగ్రసంతానంబు నీడంబులక
ఘనరావంబొనరింప యామవతి యాజ్ఞం గలముందెల్పఁ గో
యనిచాటి చెడు కాలమాశకుని కంట రావమో నాడగుక,

(నీతంగని) ఔరా ! మానవుల కెంతటికష్టములైనను అనుభవించుకొంటి సాధారణమగుచుండును. లేకయున్న సంతకపురనివాసయోగ్యులు ఈ సుఖమరి యెక్కడ—ఘోరమృగభయంకరమయి కిన్వలకంటక భూయాన్తమగు ఈ కాంతారతలమున నిదురించుట యెక్కడ—

మ. లవలీళల్లవ కోమలంబులగు నీలావణ్యవత్సంగముల్
ద్రులం గానలనిం గతోరధింబు తొప్పులుం రామ బా
హుబుద్రిడై సుఖనిద్రనొసంగిడు యోషిల్లలామంబు దా
రుప్రఖండంబుపథాముం జరిపి గూర్కుం బూపు మండలంబలెక.

మానవజీవితము సుఖములు పరిపూరితమయ్యును గర్వఫలానుభవమందు వ్యత్యాసము గనుపట్టుచుండును. అకిటా ! మా కుటుంబసంతతియు నెడతెగని శోకదవానలంబున ప్రగ్గుట? జన్మించెనా? ఒక్కరి నొసటవైనను మంచి వ్రాతప్రాముఖా ఆవిధాత !

చ. ననవాసంబుగిత్రించె దానపుల దుర్వ్యాపారముల్లాసె భా
మినిచేకూతె ధరాధిరాజ్యవిభవా మేయానుభావంబునక
మనమింపార సుఖంబులొందు చెటులో మాకాలముం బుచ్చనా
ననియోజింపనిటాయె; జిత్రము లహా ! యాదైవ నిర్దేశముల్ !

తల్లి విడేసా రాజసందినీ, ఘోరదవానలబ్బులలు లోకొటమున కిటుకొను చుండ నేమియుండెలియక సుఖనిద్రాపావశయ్యయన్న శరీరాకామూరివలె కయనించి యున్నావా ?

రామచంద్రా, యిట్టి ముగ్ధహృదయను ఇట్టి లోక పానవరత్రవ నీవెట్లు విడ నాడసాపాసిందితివి. ఎంత వేడికొన్నను వినవైతివే. అకిటా ! యీపాపకార్యమొన రింప ఆగ్రజాడు నన్నే నియోగింపవలయు నా.

క. పదునాలుగేండు ననముల

నొదవిన కష్టముల కోర్చి యున్నాడు దయా

స్పదచిత్తుడు గాడని యా

సదయుడు సన్నియమంబు సలుకబడ చెనో !

కాకున్న నెట్టి నిందోద్దోగమున నన్నే "యమి" చును. కుడిః పూత్రసాయ మగు రామసుందరము నీ కుసుమకోవలక క్షైటింగుతును ? ఎట్లెట్టింపక యూర

శ్రీరమణ! ఒకవరిక నలంఘ్యమును నగ్రహిణియజ్ఞ — శ్రీ లోకవంక మృదులమును
హానికరమగు నా యంతరాత్మను బీడించుచున్నది.

సీత.—(మేల్కొని) మంచారికా—(కలయంతాచి) ఓహో! అంతపుర మను
కొంటిని. వత్సా, యదుగోదయమయినట్లున్నది.

మ. ననవృక్షచ్ఛదసంచయాంతరములకా వ్యాపించి సూర్యాంశు కాం
చనకాంతుల్ పక్షిగ్గ నిష్కముల యోజక నేల బింబింప భా
నునిభీతిం దిమిరంబుతారకల సందోహంబుతోవచ్చి కా
ననపాదంబుల నాశ్రయించెనన నానందంబు సంధించెడో.

లక్ష్మణా—

లక్ష్మ.—(అలాచించుచు బలుకఁడు.)

సీత.—(స్వగతియు) నిన్న సాయంకాలమున నేల బిలిచినను దెలిసికొనక లక్ష్మణా
దేదియో యోజించుచుండెను. ఇప్పుడు సైతము అన్యాయత్తచిత్తుడై చింతిం
చుచున్నాఁడు. (ప్రకాశముగ) అన్నా, లక్ష్మణా.

లక్ష్మ.—అమ్మా, యేమంటివి?

సీత.—నిన్నటిచుండునీ సీతేనో ధీర్ఘచింతానిమున్నడై యున్నాఁడత. నీమోము
మాడ దైన్య ములుకుచున్నది.

లక్ష్మ.—విశేష మేమియులేదు. ఈ వసునోహతత్వమును దలపాయుచుంటిని.

సీత.—(స్వగతియు) అదియేమో నామనమున నూహింపరానిసంశయము వాడయుచు
న్నది. (ప్రకాశముగ) లక్ష్మణా నిన్నటిదినమున మనము గంగానదిని తిరియించి
తిమిగి కా, ఇతర ఋష్యశ్రమముల కెంతదూర మేగవలయును? వత్సా
మాచితివా లేటికొదమను.

లక్ష్మ.—ఎక్కడ?

సీత.—(నిరూపించి)

తే.గీ. ఆశ్రమకురంగమల్లదే యటులేబూల

మాల వ్రేలాడ సెలయేల్ల కూలములను

గప్పరము లట్లు నురుగులు గారుచుండ

మిసిమి పచ్చిక జొంపంబు మేయుగనుము.

లక్ష్మ.—అమ్మ, ఈవనసౌభాగ్యము దిలకించుకొంటిని యీప్రాంతములు తాపశనిల
యములుగఁ జూచుచున్నవి.

మ. నవహోమోద్గతి భూమభూమములు పర్వతముల ధరాజంబులఁ
బుప్పుగుత్తుల మునిబాలికాశచితముల పూజార్థ, మిక్కానలో
సవనాజ్యముల సౌరభంబు లొలుకున్ సర్వంబు వేయేల మా
నినరుల్ కాపురముండు చిహ్నములు రాంకించుక విశేషంబుగఁ.

సీత.—కత్తి! మనము పోవలసినతపోవన మెంతదూరమున నున్నది.

లక్ష్మ.—ఈభాగిని పరిసరాభివృద్ధి నే కొంత దవ్వేగవలయు.

సీత.—అట్లైన నేనిది నడవఁజాలను. ప్రాధుత్వముండియు నేవో మనోవికారము
వచ్చుఁ గలదుచున్నది. రాత్రియంతయు నిదుర పట్టియుఁబట్టకయండుట
వలన అవశ్యముల బడలికి యింకను దీఱదు. అనియుఁ గాక సూర్యతాపము
పొచ్చుచున్నది. కొంత నేపీ సీతలతిరుచ్చాయల నేదదర్శింపకొని మెల్లగఁ
బోవుదము.

లక్ష్మ.—అటులనే విశ్రమింపుము. దప్పిగొనియున్న—(అర్థోక్తియందె.)

సీత.—లక్ష్మణా, నాకేమియుం బనిలేదు ఈమనోహరారణ్యవాటికి గాంచినంతనే
నాచున మానందపులకింపెనని. ఆహా! నాదీవితకాలమంతయు నిచ్చటనే
గడపఁగలిగిన.—

లక్ష్మ.—(స్వగతము) చాతవిధీ, ముందుగ నే పలికియిచ్చునా ?

సీత.—

చ. సరిసఫలావసమ తరుజాలము తియ్యని పండ్లనిచ్చు; ని
రములు నిర్మలాంబులిడు; జల్లని నిడలొసాగుఁ బూఁబూడిల్;
మరుతము పుష్పసౌరభ సమంచితమై గమనప్రయాస ని
మృతలేదొలంచు; మృత్యువిటఁ జొప్పడినంబ్రయమానులక్ష్మణా!

ఆహా! మందటిజన్మమున నే నేమేమిలోములలోని అర్థపుత్రునివంటి యను
కూలపతిని గాంచితినో గదా. ఆనగుడు నామనోభీష్టమున అనుసరింపకున్న నాకీ
ప్రకృతి రామణీయకము దర్శించుభాగ్య మిచ్చియుండునా.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) అయ్యో! అయ్యో! (కన్నీరునించును.)

సీత.—(చకితమై) అన్నా, లక్ష్మణా, నీవేల కన్నీరునించుచున్నావు? నిన్నటి
నుండియు నీ చక్రలన్నియు శంకాశవుములుగ నున్నవి. దురద నిట్టూ

చుందువు. అలాచించుచుందువు. దీనవదనుడవై నేలచూచుచు నీలోన నీవే మాటాడికొందువు. హృదయము నొగిలించు శోకభారము నీమోమునఁ బోల కాడుచున్న ట్లున్నది. వత్సా! అందఱుల సేవమేగదా. నీవేల పలుకవు.

ఉ. రాముఁడు మన్మథోహరుఁడు రాజకుల భరణుండు సద్గుణ
స్తాముఁడు శౌర్యధాముఁడు యశో ధవళీకృత దిక్తలుండు స
త్యమిలనరత్నమందు కనకశామ్భుల సాగిరఁడౌ యయె ధ్యలో
నేమియు నాపదంబొందుకే నుపయోగించు నున్నవాఁడొకో?

లక్ష్మ. — అన్న గురు సుఖముగ నే యున్నాను.

శీత. — లక్ష్మణా, నామనమునఁ బెరిచినదిగని యనుమాన ముప్పటిల్లుచున్నది. నేను నగుచున్న వెడల నప్పుడు రాజకార్యలంగటఁడయి హృదయేశ్వరుఁడు నన్ను కీడ్చి లుపఁడఁడు. అన్నా శత్రుఘ్నుని సమరయాత్రలో నేమియు ఆమోగము వినవుగదా. ననవదగ్ధివాన్గ మేగిన భరతుమారుఁడును గురుజనలు కుశలముగ నున్నారా?

లక్ష్మ. — పూజ్యుర లా, అందఱుల గుశలమే.

శీత. — లక్ష్మణా, మీయన్న జనరంజకముగఁ బాలించుటలేదా?

లక్ష్మ. — అమ్మా లోకలసంతోష నెట్లఁ దన యధాంగివైసఁగాన నా లుపేయ సాహసిండు కీర్తికాముఁడు భరతులమెల్ల శాసనపనికే జనరంజకము వేఱ చెప్పవలయునా!

శీత. — అట్లేన నీ హృదయాదోశమున నేమికోసము.

ఆ. వె. కరమసౌఖ్యములను భార్యను విడినాడి
యన్న ననుసరించి యటవికేగు
నప్పుడైన నిట్టి యూర్తితో గుందిల్ల
చింతఁబొంద నేల చెప్పు మన్న.

లక్ష్మ. — (కన్నీటితో) లోకపావని.

ఉ. ఏమని జెల్పుకొ రఘుకులేశ్వగునాజ్ఞ — (నిట్టూర్పును)

శీత. — (చకితయై) ఆజ్ఞయేమి — ఏల విలపించెదవు?

లక్ష్మ. — శతారపాలమై

నీమనముంగలగచవె! అనిండ్లచరిత్రఁ బలివ, తామణి
గోనులచిత్త నిన్నుగొని ఘోరమృగాకుల భీకరాటవి
రాముడె నీడబ్రాచెననఁ, బ్రాణము లొకలు చిక్కబట్టెదో.

నీత.—(దిగాలుపడి) కత్నా, వత్నా, లక్ష్మణా, ఏమంటివి. ఆర్యపుత్రుడే నన్ను
గానలో విహరించెననియూ నిజముగనా—ఆ—ఆ— (మూర్ఛిల్లును)

లక్ష్మ.—అక్కా! యెంతకష్ట మెంత కష్టము! గానమహ జీవిత మూర్ఛిల్లివది.—
తల్లి యూరడిలుము.

నీత.—(సగములేచి) లక్ష్మణా, ఆర్యపుత్రునియడ నే నేమి యపరాధ మొనరించితిని.

క. తడిగుడ్డఁ జూట్టి చల్లగ

పొడఁగోసెడు కఠిరహృదయు మేలనిపించె

నడుకాన నన్ను గెంటగఁ

దొంగిన కాసల్యసుతుఁడు; దుర్భర మకళా!

అయ్యో! నేనెంత గాపాకూరాలను. నామనోనాయకుని నిష్కారణముగ
నిందించుచున్నాను. అన్నా నేమిపరాధము కంటివోగాని క్షణకాలమైన నన్ను విడ
నాడి జీవించనేని ప్రణయసముద్రుఁడు ఈ భద్రుఁడు ఇట్టి ఘోరకాద్యమున
కియ్యకొనునా?

నీ. సమగాంచి నిమిషమైనను నొక్కయుగమని

పలుమాఱుఁగిలకించు ప్రణయమహిమ

ప్రణయకోపమున నవ్వలిమొగిం బయ్యును

మునుదానె మాటాడు మోహగరిమ

నానునంబెటిగి మన్ననగ లాలించుచు

జన్మఫలంబను జాణతనము

అగ్నిసాక్షిగఁ బెండ్లియూడిన ననుబ్రేమఁ

దలఁపున కెలయించు ధర్మసక్తి

శే.గీ. నవ్వలాటలకై నను నన్నుఁజేరి

మేలమాడంగనోపని మెత్తదనము

నేడు వమ్మయిసో విడినాడినాడె

మన్ననోహరు, డిదియేటి మాటవత్స.

లక్ష్మణా, ఆర్యపుత్రుఁ డేమనెనో ఆపలుకులనే వినిపింపుము.

లక్ష్మణ.—(స్వగతము) అయ్యో! యీ సాక్ష్యమణి యెంతముద్దగాలు! (ప్రకాశముగ)
తల్లీ! చెప్పెదను.

ఉ. జానకి మన్మథాపదము సాధుజన సైనికులము 1

ధానన— 2

నీత.—(స్వగతము) హృదయమా యింతకే సంతులింపకుము.

లక్ష్మణ.— ఏలకో కుజనులాశిరినిందలు మర్కడాంధులై 2

నీత.— ఏమీ? లోకాపవాద మాక్షిణికా!

లక్ష్మణ.—మానిని నింక నేలికొన మానితెమా రిఘువంశకీర్తికి 3

న్యూనతగల్గుకాన చెగ్గలొండక కానన ఏమమీసతికి. 4

నీత.—అహ! మేఘాదంబములేని వజ్రపాతము! లక్ష్మణా అయ్యో! సజ్జనులు
లేరా? ఇది తగదనిబోధించుటకు. నీతికోనిమలగు తాపసాత్తిములు కి
నయిరా? రామునిమనము సత్యా సత్యవాదేకాన్యమైనరా? మున్నటిక్రేమ
యంతయుఁ గపటవాదకమా?

తే.గీ. హృదయకూలంకమంబుగఁ బొడలి పొంగి
పొరలుప్రణయప్రవాహంపుఁ దరంగిలైన
సరసవీక్షలసేకంబు సలుపుప్రియుఁడె
యటవులకు నన్నుఁబంపుట యద్భుతంబు!

లక్ష్మణ.—కరుణాసముద్రుఁడు కఠినచిత్తుఁడగుట బైవదర్శిపాకముగాక మఱి యేమన
వచ్చును.

నీత.—కుమారా, ఆర్యపుత్రుఁడు తనకన్నులనే విశ్వసింపఁడా? తనమనమునే సంశ
యించునా? నా పాతివ్రత్యము ననుమానించెనా?

మ. జనముల్ నోటికివచ్చినట్లు పలుకఁ శంకింప రెవ్వారినిక
మనుజాధీశ్వరుఁ డట్టి వాక్యముల సమ్మానించి చూలాలి కాం
తను నిశ్చింతగఁ గానకంపఁదగవే ధర్మంబె యీన్యాయముల్
మనకై పుట్టెనెలక్ష్మణా యిదియు సన్మార్గంబె మీ బొంట్లకు!

లక్ష్మ.—కల్లీ, లోకపావనీ, నీపాత్రత్రయమును రామచంద్రుఁడు శంకింపలేడు. ఇంక
శంకింపఁబోఁడు. అవి నేను లాశుకొను నపవాదములవలన రఘువంశకీర్తి కళం
కితమానోయని వెలచి తనహృదయమును బెట్టికీ వైచిసముల నిన్ను విడనాడెను.

నీత.—(దుఃఖముతో) లక్ష్మణా, నన్నుఁ గారాగృహమునందుంచినను ఎప్పుడైన
నా ప్రాణవల్లభుని దర్శించునవసర మబ్బునుగదా.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) ఈతల్లిని ఇట్టియవస్థలో వీడి నేనెట్లు పోగలను.

నీత.—జీవిలేళ్ళరా, ఇంకనైన దిగంత కీర్తివిస్తాయఁడవుగమ్ము. నాకింక మరణమే
శరణ్యము.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) ఆయ్యా, ఆత్మహత్యగావించుకొనునా? (ప్రకాశముగ)
అమ్మా, నిలుకడమీదనైన బ్రజలకు నిజము దెలియకుండునా?

నీత.—మందభాగ్యవగు నాకుఁగూడ నిట్టి యాశావలంబునమా.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) కౌతిర్యమా, నామనము నావేశింపుము. (ప్రకాశముగ)

క. దురితుఁడ బంధువిరక్తుఁడఁ

గరుణారహితుండఁ గ్రూరకర్మకుఁడను ము

వ్యరత వనంబున నిన్విడి

పటతెంచగ నున్న కటికవాఁడను దల్లి.

నీత.—వత్సా, ఆత్మనింధకలదు. సార్వభౌమనిశాసనము ఎల్లఁకు నలంఘనీయము.
నీకు మార్గము మంగళకరమగుఁగాక !

లక్ష్మ.—(స్వగతము)

తే.గీ. ప్రణయపాశంబులెట్టివో బలిమిబట్టి

లాగిననుద్రెవ్విపోవక సాగుచుండు

లలితబిసనాళఖండంబులను దెమల్చు

నడుమసాగెడు సూత్రకాండములు వ్రాలె.

(ప్రకాశముగ) అమ్మా, యేమి నెఱవించుపంచెవవు?

నీత.—అమ్మణా, నేఁ జెప్పిపంపునదేమున్నది.

సీ. అశవాదమాషిత యైన కాంతను బాసి
 పతికీర్తి బొందుట భావ్యమనుము ;
 కౌసల్యయాదిగాఁ గలుగు నత్తలకేను
 గడుభక్తితో మొక్కు లిడిలి ననుము ;
 తోడికోడండ్ర నాఁగోడినేస్తము నెంచి
 కడసారి సేమంబు నడిగితనుము ;
 చెలికత్తియలునన్నుఁ బలుమాఱుఁ దలపోసి
 యుమ్మలింప నిరుపయోగ మనుము ;

తే.గీ. ప్రజలనికమీఁద మోదంబుఁ బడయుఁడనుము
 పతిని నెడఁబాసి యిఁకసీత బ్రతుకదనుముఁ
 జన్మ జన్మంబులకు రామ సార్వభౌముఁ
 బరమపావను భర్తగాఁ బడతుననుము.

లక్ష్మ. — అమ్మ, యీ ప్రాణభూతుకుని మన్నింపుము. (నమస్కరించును)

సీత. — అమ్మా విచారింపక పయనముగమ్ము.

లక్ష్మ. — తల్లీ, వనదేవతలు నీకుఁ బ్రసన్న లగుదురుగావ!

క. వనదేవతలారా రా

మునిపత్నిని నొంటిపిడి పోయెడివాడె

వనమృగ బాధలఁ బొందక

జనకజ రక్షింపుడమ్మ సౌఖ్యములిడుచుక.

(కొన్ని యడుగులిడి) (స్వగతము) సాదములసప్తరముగ ముందడుగిడు
 చున్నను మనసేమొ తెనుకకేములుచున్నది. (నిష్క్రమించును)

సీత. — (లక్ష్మణుఁడేగు దెసఁజూచుచు) నాజీవితశేషమువలె లక్ష్మణుఁడేగు
 చున్నాఁడు. నాకు లోకమంతయు సంధికారమటమనై లోఁచుచున్నది.
 అయ్యో! ఈనిర్ధరాగణ్యమున జిక్కులేనిదాననైతిని. ఇంతటి తిరస్కారము
 సంభవించునని కలలోనైనఁదలఁచి యెఱుంగను. హృదయేశ్వరా కుసుమ
 గోమలమైన నీచిత్రమేల వశ్రసదృశమైనది. కాని కాలమునకుఁ దారహారము
 విషవ్యాళమై కఱచెనన్నసామెత నేఁడు యథార్థమైనది. నవఱోటిమన్మథా

కారా, దీనమందారా, హృదయేశ్వరా, యెన్నికష్టము లనుభవించుచున్నను
నీప్రిజగన్మోహనస్వరూపము తుణమైన మఱచియుండగలనే ?

సీ. మఱవంగవచ్చునే శరదెందు బింబంబుఁ
బురఁగించు చిన్నారి మోముతీరు ;
మఱవంగవచ్చునే మాఁకికృకుండలో
జ్వలఁకోవలకపోల విలసనంబు ;
మఱవంగవచ్చునే యరవిందదళసుంద
రంబైచెలంగు నేతద్వయంబు ;
మఱవంగవచ్చునే మకరంద రసబిందు
తుండిలంబైన ముద్దుల యెలుంగు ;

తే.గీ. నయనపర్వముసేయు నానాధుమూర్తి
నింకనీజన్మమునఁగాంచ నెట్టులబ్బు ?
ప్రణయవృంతంబువిడిపోవ వాడకు న్ను
జీవ నవపుష్పమూర్పులతాపి దొలఁగి.

(ప్రాణవల్లభా, త్వమీకాలంబను నన్నిటలఁ గానపాలొనరింప నీకు న్నాయమా !
మనోహరా ! రామచంద్రా యిక నాగతియేమి—(చెట్టుకొమ్మపట్టుకొని దుఃఖి
చును) (అవనిక బాటును.)

II. రంగము అడివి.

(వాల్మీకి - మాండవ్యుఁడు.)

వాల్మీ.—మాండవ్యా, నీవు కాచితినిచెప్పిన సాధ్వీ యెచ్చట నున్నది.

మాండ.—ఇచ్చోటనే మూర్ఖిల్లి పడి యుండినది. ఇప్పు డెచ్చటికో పోయి
యుండును.

వాల్మీ.—ఈవనమం దెయ్యడనో వృక్షచ్ఛాయల విశ్రమించియుండునే మొ చూతము
రమ్ము. (నిష్క్రమింతురు - తెరయెత్తబడును.)

(సీత తరుమాలమునఁ గూర్చుండియుండను.)

సీత.—చిత్తమా, యూరక యేల యంతరాళసౌధములు నిర్మించెదవు. మున్న
లంకలో నశోకవనమున నివసించుచున్నప్పుడు నా మనోనాయకుఁడు దానఁ

పతిని కథియించి నన్ను మరలఁ గొంపోవునను శేరాసతో మేన నగువులు భరియించితిగాని, యట్టి యాశావలంబము నేఁడు లేడుగదా.

[వార్మికి మాండవ్యుఁడు ప్రవేశించును.]

వార్మి.—[స్వగతము] ఈకుమారియా! [ముక్కుపై వ్రేలిడికొని] ఆహా! అంతయుం దెలిసె. [ప్రకాశముగ] రామపత్ని.

సీత.—[ఉల్కిపడి లేచి—స్వగతము] ఎవరో మునీశ్వరులు; శాస్త్రుట్లు గుర్తించిరి. [ప్రకాశముగ] మహాత్ములారా, వందనములు.

వార్మి.—ద్విష్ట సుయంగరీధవ!

సీత.—[స్వగతము] శిష్యుమే మరణించునట్లు దీవంపరుగదా.

వార్మి.—బిడ్డా, యోగదృష్టిప్రభావమువలన సంతయుం దెలిసికొంటిని. కర్మకళం
| బున సత్యవంతులకైన నిక్కట్లులు గలుగుచుండును. సంసారసాగరమున
| మునిగినవారలు శుభదృష్టిగలవారి తాడితులు గాకుండురా?

సీత.—మునీంద్రా, నిరపరాధులను శిక్షార్హు లగుదురా?

వార్మి.—అమ్మా, నీ వమాయుకివు. నిరపాదకరితీనము సల్పుచు ఆరణ్యమున నివ్వవల నేకొనితిని బ్రతుకు శకుంతిసంతానములు వైరము వ్యాధునియంప కోలకు గురియగుట లేదా?

సీత.—ఘోషాత్మా, లోకు లపివేకులైనను ఆర్యపుత్రుఁడుగూడ వారి నే యనుసరింపఁ జలయునా?

వార్మి.—అమ్మా, ఇది రాజకీయరహస్యము. రాజునకుఁ బ్రజ ప్రాణాధారము. ప్రజలు విద్వేషించి తిరుగఁబడిన సామ్రాజ్యమైనను బునాదిలోనికిఁ గూలిపోవును. కుమారీ! కాలదుర్విపాకమునకు లోబడనివా రెవ్వరు?

మ. అనిలలోల జలప్రవాహచలితంబై శుష్కపర్ణావళుల్
వెనుకన్మొందుకుఁ బోవురీతి జనులున్ విశ్వంబునం గాలపా
హిని నోలాడుచు నస్వతంత్రులయి యేయేవేళ నేదేది గాం
చనగున్ దానిఁ బరిగ్రహించి తుదకుం బాలింతు సంసారముల్.

సాధ్వీ, ఆరణ్యకుల్యాపరిసరమున మా యాశ్రమమున్నది. ఆచ్చట మునిలారి కలు సీకు సమాచారి బుద్ధి యుపచరింతురు.—మాండవ్యా.

మాండ.—స్వామి.

వాల్మీ.— నీవు కిఘ్రిముగఁజోయి పరిపక్వఫలములుగోసికొని యాశ్రమమునకు రమ్ము.
మాండ.— చిత్రము— (నిష్క్రమించును.)

వాల్మీ.— బిడ్డా, శంకింపవలదు. మీతండ్రి జనకరాజేంద్రుఁడు మా కత్సంతప్రియ
మిత్రుఁడుగ నుండెను. మా యాశ్రమము నీ పుట్టినిల్లుగఁ జలఁచుకొనుము.
కిఘ్రి కాలమున నీవు వీరమాతవయ్యెదవు.

నీత.— (కన్నీటితో) ముసింద్రా నాపరీభవమును మాజనకుఁ డెఱుంగకమున్నె తపో
వనవాసి యయ్యెను. లేకుండిని నాకొఱ కల్లుపరితపించి యుండునో!

వాల్మీ.— కుమారీ, విచారించకుము. నీవాపన్న సత్త్వపు. మార్గాయాసమున బడలి
యున్నదానవు. ఆర్యాసహజమగు నాత్మిభ్యముంగని చిత్రమింతువు రమ్ము.

నీత.— (స్వగతము) తాపములు నిష్కేతుక వాత్సల్యవంతులు! (ప్రకాశముగ) మహాత్మా,
నే నేమహర్ని చే గరుడింపఁ బడితిని.

వాల్మీ.— వత్సా, నన్ను వాల్మీకి యందుకు.

నీత.— (స్వగతము) ఈపవిత్రనామమును మున్నే వినియుంటిని (ప్రకాశముగ)
తాపసోత్తమా, యీ దిక్కులేనిదానిని గక్షించితిరి.

వాల్మీ.— బిడ్డా, అందఱును గక్షించుటకు సకలార్యమి భగవంతుఁడొకఁడు
గలఁడు. పోదము రిప్పు. కాలవిలంబనంబునఁ దపోంతరా యము గలుగును.

నీత.— మీచరణముల ననుసరించుచున్నాను.

(స్వగతము) ఆ-వె. దరియుదాపులేక తరగలుగ్లొలించు
జలధిమధ్యనావ సడలికుంక
మునుగనున్న నావికునికిఁ జెక్కవిధానఁ
బ్రాప్తమయ్యెదాప సాశ్రయంబు.

(నిష్క్రమింతురు.)

పంచమాంకము

1 రంగము అయోధ్య.

(శూర్యణఖ)

శూర్య.— తే.గీ. మాన్యులొనరింపనేరని మహితకార్య
మొక్కయల్పుడై యొడగూర్చు నొక్కవేళి
రావణేంద్రజిహ్వాది వీరప్రముఖులు
సలుపజాలని పనినాకు శక్యమయ్యె.

నేనాటివ యుక్తికల్పలతావీజవంతురించి, బీసలబ్ధుకొని, పూలుపూచి ఫలించి నది. నా కిల్లునాచాతుర్యము పరమావధి నొందినది. పల్లెతవేసముదాల్చి భద్రుడు వినునట్లు సీతను ఆపనిందనాడితిని. ఆముదుసలిగొడ్డు గంభీరముగఁ దలయూపుచుం బోయెను. ఒక్కగడియలో సీతాపవాదము వాడవాడల మాటుమ్రోగునటుల ఆమ్మ లక్కలు నీటికివచ్చు బావులకడను ప్యావీధులందును రచ్చకోట్టములదగ్గరను వివాద ములు పెంచుచుంటిని. రామరాజ్యమునై ప్రజలకును మనశ్శ్రుతులకును ద్వేషబుద్ధిజని యించునటుల లవణానురుని ప్రేరేచి తపోవసములు భ్వంసముగావించితిని.

ఆహ! నేటికి నా కపటనాటకము ముగిసినది. రామచంద్రుడు సీత నడ వులకువెడలించి, తాను నేడు విరహవిహ్వలుడై శోకసాగరమునఁ బారముగానక ప్రాణసంకయావస్థలో నున్నాఁడు. గర్భ మంధరయగుసీతను ఒక్కపెట్టునఁజంపిన నేమిలాభముగలదు. ఆడవులలోఁ బడరాని యిడుములు గుడిపించి క్రమక్రమముగ శోకానలంబున మాడ్చినఁగదా నా కసిదీటును. (వికటహాసమొనరించి) ఆహ! నేడు గదా నేను రాక్షసకులమున జన్మించుట! నేడుగదా నేను దళకంఠునకు సహోదరి నిగ వన్నెకొక్కట! నేడుగదా పితృలోకవాసులగు మా బంధుమిత్రులు పరితృప్త లగుట! (ఆకాశమువంకఁగాంచి) దళకంఠా, మేఘనాదా, కుంభకర్ణాదిరాక్షస వీర నాయకులారా,

శా. సీతారామవిసాద బాష్పసలిలాసేకంబుగావించి మీ

చేతంబుల్ రగిలించు శోకదహనార్చిన్నేడు చల్లార్పితిం ;
బ్రీలికరాక్షస విక్రమోచిత సుఖశ్రేయంబులం బొంది చిం
తా తాపంబెడలించి శాంతిగొనుఁడి నాకంబు నన్నిచ్చుట.

నేటికి నా గుండె బరువు తీటినది. ఇదిగో నా దీక్షాకంఠము విచ్చుచున్నాను. సంతోషరసపూరితము నా హృదయతటముల నొరసికొని ప్రవహించుచున్నది. చేగమపోయి యాయుదంతము యుద్ధనిహతభర్తృకలగు దైత్యాంగనల కెఱింగించి నాకిచ్చిత్తము లిందుక చల్లబడినది. (నిష్క్రమించును)

II. రంగము, అంతర్భవనము.

(రాను భరత వశిష్ఠులు.)

రాము.—అమ్మదా, నీ నెంత కరుణాశూన్యమైనది.

తే.గీ. చేతులారంగఁబెంచి చేజేతఁ బూవ
నున్న మల్లికఁ బెకలించు తెన్నుగాగఁ
బ్రాణములకన్న మిన్నయై పరగుప్రియను
ఘోరకాంతారములఁద్రోసి కూళనైతి.

భర.—అమ్మా నీచేయిటులఁ జెలించుచున్న మాబోంట్లగతియేమి?

వశి.—వత్సా! రామచంద్రా! సర్వమెఱిగిన నీచేయిటుల నడుకానే బడుచున్నావు.

రాము.—అంతపుణ్యము నా కలవడునా?

వశి.—గంధసింధురము పంకనిమగ్నమైన దాని నుద్ధరించు వారలెవ్వరు? నీశోకమును దిగమ్రింగి తమ్ములను బుజ్జగింపఁజలసినవాడవుగాదా.

రాము.—మునీంద్రా! జానకిని దిగమ్రింగినవాడను, శోకమును దిగమ్రింగలేనా? కొండలు మ్రింగువానికి గండశిల లూకలేక్కయా?

భర.—అమ్మా, నీపరితాపమునకు మేరయే దొరకకున్నది. మాకుల్పభైరవముగూడ ప్రవాహసంఘర్షణమున నైకతబంధమువలె కరణిపోవుచున్నది.

వశి.—భరతా యుమ్మరింపకుము. మీయన్న నూరడింపుము. చింతింప నేమి లాభము గలదు?

తే.గీ. శోకదహనార్చు లుజ్జ్వలించుటయై తప
బాష్ప బిందువులెడలేక పడుట దప్ప
గాంచువారల మనములఁ గలత దప్ప
నేలశోకింప నుపయోగ మేమిగలదు,

రాము.—తమ్ముడా లక్ష్మణుడు వచ్చెనో లేదో కనుగొనిరమ్ము.

భర.—వచ్చిన మీదర్శనము చేయకుండునా ?

రాము.—ఏమో, అయినను చూచిరమ్ము.

భర.—(స్వగతము) భీష్మాదయుడగు రామచంద్రుడై ప్రియూ వికహంచలబుడయి యిట్లుగుంచున్నాడట ! ఇంక సామాన్యతానవుల విషయము చెప్పవలయునా ?
(స్క్రిమించును)

రాము.—తాపసోత్తమా ఉంధవృత్తితోబీచించు నీచుని నిగ్నాభ్యతకుఁగూడ నేననుయపడవలసినవాడనైతిని.

వశి.—వత్సా యట్లనవలదు. ఉన్నతవృత్తులులకుగాక యుంఘూమాదుల సంఘర్షణ మల్పకుటజంబులకుఁ గల్గునా ? బౌద్ధ్యత వహించు పురుషపుంగవులకెల్లరతంబు స్తుతినిందలు సుఖదుఃఖములు అనివార్యములు.

రాము. (విసయియట్లు) అయ్యో ! ఆమాహాస్వరూపమును నేనెట్లు మఱవఁగలను !

చ. కలగనినిద్ర లేవ నటఁ గాంచినదెల్ల మనంబులోపలన్

గలకగ ఖండఖండములుగా వలఁగాంచిన దృశ్యమట్టుతం

దొలఁగి తొలంగకే వెనుకఁ దోఁచెడిరీతి ధరాకుమారి యు

జ్వలమగు సుస్వరూపసాదఁ బాయకపాసియుఁ బాయకుంజెనున్.

(భరతుఁడు ప్రవేశించును)

భర.—అన్నా లక్ష్మణుఁ డింకనురా లేదు.

రాము.—ఏలరాఁడు; ఇంతలో వచ్చియుండును. మరలబోయి కనుగొనిరమ్ము.

భర.—(స్వగతము) అకటా ! నిశ్చలమైనరామునిచిత్తమెంత తాల్పమువహించినది.
(స్క్రిమించును)

రాము.—వశిష్ఠమునిండ్రా, మీరు దివ్యదృష్టివంతులుగదా మా హాని యేమైనదో చెప్పగలరా ?

ఎంతవెట్టివాడను.—ఏమయ్యుండును !

తే.గీ. అకట ! కంటకభూయిష్ట మైనకాన

గర్భభరమునఁ బార్షి భాగములు క్రుంగ

నడుగు నామడగా నల్ల నడుగులిడుచు

నడవిమ్మగముల కాహార మయ్యెయుండు,

మాతల్లికాసల్య వత్సా నామధ్యులకోడ లెక్కడయని యడగిన వన్యమృగ
ములకు బలివెట్టితి నమ్మాయని చెప్పదునా ? (దుఃఖించును)

వశి.—రామచంద్రా ! మిన్నులువడ్డవోటు పోవుకొలది నిరంతముగఁ బోవు
చుండును. దుఃఖసాగర మిడుకొలది నిరవధికమై దోచుచుండును. ఏప్రజల
రంజనమునకై ప్రియాంగనను విడనాడితివో, రాజ్యకార్యముల నారయమి,
ఆలోచనలకే కష్టము వాటిల్లును. వత్సా, నీవు విగ్భాదవు. శోకింపక ధీరుఁ
డవుగమ్ము.

రాము.—తాపసోత్తమా, దుఃఖ మెంతయడచివొన్నను నీటిబుద్ధివలె నిరంతరముగఁ
బెల్లుబుకుచున్నది.

తే.గీ. విరహ సంతాపమెట్టిదో నిరయగహ్వ
రంబువెడలెడి ధూమపరంపరిలటు
లేచి హృదయాంతరాళ మలీమసముగఁ
గడలుకొను బుద్ధిసూర్యుండు కప్పువడగ.

(భరతుఁడు లక్ష్మణుఁడు ప్ర వేశింతురు.)

రాము — (ఆతురతోలేచి) అన్నా, లక్ష్మణా, నానాకి నేమిచేసితివి.

(కాఁగిరించుకొనును)

లక్ష్మ.—కఠినాత్ముడను మీయాజ నిర్వృత్తించి వచ్చితివి.

రాము.—హా ! మమైకజీవితా, సీతా, (క్రంగిపోవును)

(ఆవనికజాలును)

షష్ఠాంకము

1 రంగము అడవి.

(వాల్మీకి)

వాల్మీకి.—సర్వకాల సర్వావస్థలయందుఁ దపోనందనిలినమైన శాశ్వతము కుటుంబ వాగురుల దవుల్కానివది. ఆహా! సంసర్గదోషము! కుశలవులనెత్తి శైలమకరమునఁ, దపోద్ధగరసమగు నాహృదయముగూడ సాంసారికప్రేమకుఁ దావలమైనది. ఇక సామాన్యుల విషయము చెప్పవలయునా?

గాకేశ్వరా, నితాశుసంతాపమున కుష్కించిన వనలతలువోలె యెన్నఁదో జీర్ణించిన సంసారవాసనలఁ బునరుజ్జీవింపఁనెంచి యిట్టి చిత్రముగు లీలనొకటి గల్పించితివా! ఆఘటనాఘటనాతురసమంచితా, కుశలవుల నా పోషణముననుంచి యొక బాధ్యతను గలిగించితిని. నన్నెప్పుడు బాధ్యతావిముక్తుని గావించెదవు? కుశలవులకు యథావిధిగ ఉపనయనము గావించితిని. క్షత్రియోచితవిద్యలయందు నిపుఁ డులఁ గావించితిని. వీరకుమారు లిఁకఁ బర్వకాలలఁగవైములకుఁ బాల్పడఁదగరు. నవఖండసామ్రాజ్యధురంధరక్షముండగు రామభద్రుని పుత్రు లెక్కడ—ఆకలములుదిన అడవులఁ దపోనిష్ఠులఁ గాలముగడపు మాబోంట్ల కుటీగములెక్కడ!

ఆజనక రాజకుమారి, పుత్రకులమూలమున నింత కాలము బ్రతికియున్నది. లేకున్న నెప్పుడో ప్రాణపరిత్యాగము గావించుకొనియుండును.

(నేపథ్యమున.)

వాల్మీకిమనోద్రా, మృత్యుంజయ తీర్థసేవాకులగు ఋషీశ్వరులు వేరి యున్నారు.

వాల్మీకి.—ఇదిగో వచ్చుచున్నాను.

(నిష్క్రమింతును)

II. రంగము - అడవి.

(కుశలవులు, మునిబాలురు.)

మాండవ్యుడ.—కుశలవు లింతలో నెట్లుపోయిరి?

సానందుడు.—అత్యయోగ్య.—

మాండ.—సానండా, యేమేమి?

సానం.—వాడగో కుశలవులు. కొదమరులాగివైచి తల్లిసింగమును పాలు పితుట
చున్నారు.

మాండ.—అబ్బబో, చచ్చిరి, చచ్చిరి. సింహము తిరిగిచూచి పండ్లికిలిండుచున్నది.—
అబ్బా, బిడ్డలు గారురా వీళ్లు పిట్టపితుగులు.

సానం.—వీరుచచ్చిన మనపైకివచ్చును. మాండవ్యా, మనము ఆశ్రమమునకు వెళ్లు
దమరమ్మ.

(కుశలవులు ప్రవేశింతురు)

లవు.—(సింగపుగొదమను ముద్దు పెట్టుకొనుచు) బుజ్జమ్మా, మన మాడుకొందాము.
నీకు తియ్యనిపండ్లు కోసివెట్టెదను.

కుశ.—(వెద్ద సింగపుజ్జాయిపట్టుకొని) సింహమా, పరుగెత్తుము. నీవై స్వారిచేసి
చూచెదను.

మునిబాలుడు.—(భయపడుచు.)

లవు.—సానండా, యీబుజ్జమ్మనుతీసికొని మేముగూడ ఆశ్రమానికి వచ్చెదము.

సానం.—మీరు చచ్చునదిగాక మమ్ములనుగూడ చంపుటకా.

మాండ.—సానండా, నాకు భయమెత్తుచున్నది. మనము వీరికన్నముండు పరు
గెత్తుదము.

కుశ.—మాండవ్యా, భయపడకండి. ఇది పసిపాపలవంటివి. మనల నేమిచేయవు.

లవు.—(నవ్వుచు సింగపుగొదమను మునిబాలురపై విసగను) ఇదిగో సింగపుకూన,
వదలివెట్టిన మిమ్ము కజచిచంపును.

మునిబాలుడు.—అయ్యో! చచ్చితిమి—చచ్చితిమి.

లవు.—అబ్బా, యెంతమహిమవంతులూ వీళ్లు! చచ్చి మరల బ్రతికినారు.

సానం.—లవా మీదుండగములు తల్లితోచెప్పి మిమ్ములఁ గొట్టిం చెదము.

లవు.—ఏమీ కొట్టిం చెదరా— (సింగపుగొదమను చంకఁబెట్టుకొని సానందునిదగ్గ
రకుఁ బోవును.)

సానం.—(వెనుకకుతగ్గుచు) అయ్యో, అక్కడనే యుండుము. మమ్ము సింగపుఁ
గొదమచే గజపింపకుము. బ్రాహ్మణ మార్వాహికము చుట్టుకొనును,

కుశ.—(స్వగతము) మునిబాలుడు తెలిసిరికివారు!

మాండ.—అవా, యొకసింహముండినట్లు మఱియొకసింహ ముండదునుమా, నీమరి
పెము గిరిపెము వెల్లివచ్చును.

లవు.—(చిలునవ్వుతో) అవునవును ; ఉండవు ; కొన్ని ఆడవి. కొన్ని మొగవి ;
కొన్ని చిన్నవి ; కొన్ని పెద్దవి.

మాండ —మేము మాట్లాడిన మీకు ఎగతాళిగనున్నది.

కుశు.—తమ్ముడా, వీరు చైతన్యవంతులు. వీరితో చర్చాటములాడఁబోకుము.

లవు.—(ఒడుగుచు) సానంరా, యీసింగము బారివండి మమ్ము రక్షింపుము.

సానం.—ఏమీ మా మైత్రిపాడిచెదరా ? మేము పిరికివార మనుకొంటిరా ? మాతల్లి
దండ్రులు నిగ్రహనుగ్రహ శక్తివంతులు — కాపప్రయోగదత్తులు !

కుశు.—ఊ—ఊ! మాకు భయమెత్తుచున్నది. నీవలపుట్టమాడు కాగుకొంటాము.

లవు.—(నవ్వుచు) మాతాతముత్రాతలుగూడ రాజ్యాశేలిన ప్రజ్ఞావంతులే !

మాండ.—సానంరా, నీవిక మాటాడకరమ్ము. ఆడవిమేక లపాలుద్రావి వీరికి పొగరు
పట్టియున్నది. చాల్కీకపారులవారి యాశ్రమమునకుఁబోయి మనసయి సాడ్డు
లేకుండ వీరిఁగిల్లితో జెప్పదము.

సానం.—అవును. పోదము పద. (నిష్క్రమింతురు.)

లవు.—అన్నా, లెల్లికింగమును లెరుమగొట్టుము. ఈ చిన్నికూనను ఆశ్రమమునకుఁ
దీసికొనిపోయి నివ్వరియన్నముపెట్టి సాకుదము.

కుశు.—పాదము ! ఆకొదమను విడిచిపెట్టుము. దానితల్లి యూరకే నీతెట్లు చూచు
చున్నది. మనతల్లిదగ్గరనుండి మనలను బలవంతులుగ చేటుపఱచిన మనకును
అమ్మకును ఎంతకష్టముగ నుండును.

లవు.—అన్నా, మృగాలకు గూడా అంతేనా ?

కుశు.—అవునవును.

లవు.—అట్లయిన వదలిపెట్టెదను. (కూనను ముద్దుపెట్టుకొనుచు) నాబుట్టిక్కూనా,
నీవుపోయి నీతల్లి పాలుత్రాగుము. (వదలిపెట్టును.)

కుశు.—మునిబాలకులు మనలను వదలిపెట్టి పరుగెత్తి చూచిలివా.

లవు.—అన్నా వాగుతల్లితో యేమేము చాడీలు చెప్పదురు. మనముకూడ వెళ్లుదము
రమ్ము.

కుశు.—అవును. కదలుము,

(నిష్క్రమింతురు)

III. రంగము వాల్మీకి ఆశ్రమము.

(నీత తాతిబండపైఁ గూర్చుండియుండును.)

నీత — అకటా! బిడ్డలారా, యీమందభాగ్యుకారి కడుపున నేలపుట్టితిరి. రఘుకుల
లంకాకుని యంకపీఠమునఁ గూర్చుండి ముద్దలూసఁగు భాగ్యమునకుఁ దొలంగి
యీనట్టిడవులఁ దాపనబొలుకతోఁ గ్రుమ్మరునట్లు విధి మీన్సటవ్రాసెనా?

చ. జలధవరీతభూవలయ శాసనకర్తకుఁ బుత్రులయ్యుము
ద్దులనుతులెట్టి సౌఖ్యసరితోషములొందక మానియాశ్రమం
బుల ఫలమూలముల్గుడిచి భూషణములకయి నేతలేక ప
ట్టలజినముల్ధరించి యకటా! సమిధల్గొని తెచ్చుటామెనే?

అంధకారమయమైన యాకాశమున నక్షత్రద్యయమువలె బాలకుల సుందరవదన
వారవిందములు నాకుఁ గొంతయానందము గలిగించుచున్నవి. మొలబంటిదుఃఖమున
మోకాలిబంటి సంతోషమనునది యిట్టిదియే కాబోలు.

(మాండవ్యుడు సానందుఁడు ప్రవేశింతురు)

సానం.—అమ్మా.

నీత.—నాయనా యేమి?

సానం.—మీ కుశలవులను గట్లుదిట్టము నేయకున్నఁ బ్రాణాపాయము గలుగును.

నీత.—సానండా, యేల యిట్లు పలుకుచున్నావు. వా లేమిచేసిరి.

సానం.—కొదనుమలాగివైచి తల్లి సింగమును పాలు పితుకుమండిరి. మేము అది
యేమిపనియన్న మావైకి సింహకిశోరమును విసరి భయపెట్టిరి. నే నబద్ధ
మాడిన ఈ మాండవ్యుని యడుగుము.

మాండ.—ఇందేమి యబద్ధమున్నది.

నీత — అయ్యో! వారికిఁ గ్రూరమృగములతో నేమి చిల్లాటము? వాల్మీకి నాయన
గారితోఁజెప్పి కుశలవులకుఁ దగు శిక్షచేయించెదను. మిరుపొండు.

మాండ.—అమ్మా, అడవిమృగములన్న లవునకుఁ గొంచెముగూడ భయములేదు.
మాబోటివాండ్రమే భయపడుచుండుము.

(నేపథ్యమున.)

అన్నా, నావిల్లుగూడ కొమ్మకుఁ దగిలియును.

సానం.—అమ్మా, మే మిఁకవెల్లెదము; లవుని కంఠస్వనమువలె నున్నది. మమ్ముఁ
కాచిన వారు సింగపుకూనను ఉసిగొల్పదురు. (నిష్క్రమింతురు)

సీత.—కురంగములతోడఁ బంచాననకిశోకములఁ బెంచినను వాని స్వభావ మేల మానును.

తే.—గీ. మొగిలిపుట్టంగ ముండ్లును బుట్టినటులఁ
గుశలపులతోడ శౌర్యంబు గూడఁబుట్టె ;
నార్యతాగణుల సాహచర్యముననైన
తొత్తగుణముల కఱకఱ సమసిపోదు.

(లవుడు ప్రవేశించును.)

లవు.—అమ్మా నేను సింగపుబుజ్జమ్మను ఆశ్రమానిఁ జెచ్చెదనంటే అన్నయ్య వద్ద న్నాడు.

సీత.—(కాగిలిండుకొని) అయ్యా! నా ముద్దుకూనా? క్రూరవృక్షములతోడ మీ కేమి చగ్గాటము? అవియొకప్పుడు మిమ్ముఁ గఱచినను గఱవవచ్చును.

లవు.—(నవ్వుచు) మాచేతిలో లేవా కఱవబాటలు?

సీత.—నాయనా! యిఁకమీఁద మీ రట్టిసాహసకార్యము లొనరింపకుండు. మంద బాగులగు నవృత్తముగూడ విడుచుచుండును.

లవు.—అమ్మా, వాల్మీకితాతగారు చెప్పే రామాయణము నీవు విసలేదా? అందు కథానాయకుఁ డగురాముఁడు చిన్ననాడే తాబకను మారీచముబాచులను చంపినాడంట! ఆయన త్కత్రియుఁడంట! అమ్మా త్కత్రియులందఱు చిన్నతన మందే యుద్ధము నేర్చుకొంటారా?

సీత.—నాయనా, మునిబాలురకు మీ కేల యా విచారము.

లవు.—అమ్మా, వాల్మీకితాతగారు మాకు చిన్నప్పుడే బాణప్రయోగము క్షింపి నారగ కా! నేను త్కత్రియుఁడ నయ్యెనను. అమ్మా అన్నయ్యకూడా అవు తాడుగదా.

సీత.—(లవుని జవిరియెత్తుకొని) నా కన్నతండ్రీ, అట్లే అగుదురు లెమ్ము.

(నేపథ్యమున.) తమ్ముడా, రమ్ము రమ్ము.

లవు.—(కాగిలి విడిపించుకొని) అన్నయ్య, యెందుకో పిలుచుచున్నాడు.

(నిష్క్రమించును.)

సీత.—అకటా! నా ముద్దుకొమరులు ఈ యజ్ఞాశ్రవాసకత్తము లెన్నిదిగము లనుభ వింతురు? ఈబిడ్డల ముద్దుమాటలువినిన ఆర్యపుత్రుఁ డెట్లు సంభవించియుం డునోగదా!

క. జనకుఁడు గని మోడింపని

తనయుల మృదుభాషణములు ధైర్యోద్ధతులున్

దనరియు వ్యర్థంబులు ని

ర్జనవనమునఁ బూచియున్న ప్రసవములటులన్.

(అవనికఱాటును.)

IV రంగము అడవి.

(యజ్ఞదత్తుఁడు ప్రవేశించును)

యజ్ఞ. — సతనమన్న సరియమనఁ గన్వముల గురైఱుంగక యాయుద్యోగమున కొప్పు
కొంటిని. నడచినడచి నా పాదములు పుండ్లయినవి. ఏపుట్టలోనో యేపాద
లోనో గుక్కిరిమిక్కిరిమనకుండ ముక్కుపట్టుకొని యెన్నడో ప్రాణము
పోయిన పీనుగులవలె బిట్టబిగిసికొని కూర్చుండియున్న వగ్గులాపసులముక్కలు
నేనెట్లా కనుగొందును. ఆ జడదారులురాకున్న ఆశ్వమేధము చక్కగ
నెరవేరదట ! సేములేమా అయిదారువేదములు చదువుకొన్న మహా బ్రాహ్మ
ణులము, అయిననేమి ? శంకునుండి వాతిననీళ్లే పీర్చుచును.

ఇచ్చట నలుదెసలకుఁ బలుమార్గములు పోవుచున్నవి. ఏవారిని పోయిన నే
యగణ్యము సాచ్చి యేక్సూరపుగములవారే బడుదునో అను భయమున నాగుండెలు
దేవతార్చనగంటవలె గడగడ గొట్టుకొనుచున్నవి. అయ్యో, నేనుతిరిగి దారపుత్రులఁ
గాంచు భాగ్యముండునా? ఎట్లయిననుగాక! ఇట్టిరీతి నైర్వసాహసము లనలంబించి
రెండవ పరశురాముఁడ నయ్యెదను. (నలుదెసలుపరికించి) ఈమార్గము వెడల్పుగను
చక్కగనున్నది. అపాయము జరుగునెడల నిగొట్టకముగఁ బరుగెత్తుటకుఁ దగి
యున్నది. (కొంతనడచి) అయ్యో సింహము ! సింహము ! చచ్చితిని చచ్చితిని. వేదా
ధ్యయనపరుఁడను. బ్రాహ్మణుఁడను. రక్షింపుడు రక్షింపుడు !

(లవుఁడు విల్లు భుజమునఁదగిలించుకొని పూలబుట్టతో శయ్యను)

లవు. — ఎక్కడ ఎక్కడ సింహము ? (విల్లుచేతికిందుకొనును)

యజ్ఞ. — (గిద్దదస్వనముతో) వాయానా, ఆదిగోసింహము. నిన్ను దైవము సునుయ
మునకే పంపినాఁడు.

లవు. — (విల్లెక్కునెట్టి) ఓయి ఛాండముఁడా ! నాచేతి మునిహత్యగావింప
నెంచితివా !

యజ్ఞ.—అబ్బాయీ, కాదుకాదు. అదిగో సింహము పొదమాటున; గాలికి శా-
లెగురుచున్నది చూడు.

లవు.—చూచి చెప్పెదను.

యజ్ఞ.—నేనిక్కడ నుండును.

లవు.—(చూడఁబోవును)

యజ్ఞ.—మునికుమారా జాగ్రత్త, జాగ్రత్త.

లవు.—చూచితివా, యీయన సునందుల తాత!

యజ్ఞ.—అబ్బో! నిజములెరియక యెంతభయపడినాను. వీరు ప్రతీహవాస్యకు
తొరము చేయించుకొనుచున్న నా కంతభీతిగలిగియుండదుగదా. (స్వగతము)
ఈ మునికేయి పట్టిలోనున్నవా? (చూచి) ఉన్నది. (ప్రకాశముగ) ఆర్యా,
సునందమునింద్రా.

లవు.—బ్రాహ్మణుండా, సమయము తెలుసుకొనక హెచ్చరింపకుము. సునందుల
తాత గారు సమాధిలో నున్నారు.

యజ్ఞ.—అబ్బో, మునికాపము తప్పించుకొంటిని. నాయనా వాల్మీకి మునీంద్రుల
యాశ్రమము చూపించెదవా?

లవు.—మీరెవ్వరు? ఎందుకు మాతాత గారి ఆశ్రమానికి వచ్చినారు?

యజ్ఞ.—మునికుమారా, నేను సద్బ్రాహ్మణుండను. ఈమకరకుండలములు నాశాస్త్ర
విత్తమును నాకన్న ముందు హెచ్చరింపలేదా? చతుర్దశవేదసారమును ఈ
దబ్బాలలోవైచి నీల్చుచుండును. (ముక్కుపొడిదబ్బా తీసి చిటిక పొడిసిర్చి)
అనగా వేదములెల్ల నాకు కరతలాంకరములు.

లవు.—అయ్యా, మీరు వాల్మీకితాత గారికి గురువులుగా నుండరిగినవారు. మాతాత
గారికి నాలుగు వేదములు మాత్రమే తెలియను.

యజ్ఞ.—అటులనా—(నవ్వును)

లవు.—అవుగాని, మీకే శ్రమ.

యజ్ఞ.—నాపేరా; యజ్ఞదత్తుడు.

లవు.—మీరిచ్చట కేల వచ్చినారు?

యజ్ఞ.—సకలసామంతముమీ కాంతచుణికిటిప్రభువంశపాదపద్ముండగు ఇత్యోకు
వంశప్రదీపకుడు రావచంద్రనరేంద్రుడు అశ్వమేధము నొనరింపనున్నాడు.
ఆ యజ్ఞదర్శనార్థము మునిశ్వరుల నాహ్వానింప నేను నియోగింపబడితిని.

లవు.—రాజచంద్రశరేంద్రుడా ! (అబ్బోచించి) ఏమీ రామాయణకథానాయకుడా ?

యజ్ఞ.—(అశ్చర్యమతో) రామాయణమేమిటి?

లవు.—మీకు తెలియదా?

యజ్ఞ.—అయ్యో - తెలియదే.

లవు.—నిజముగనా?

యజ్ఞ.—ఏమీ కూబోటియహాబ్రాహ్మణులబద్ధములాడుదురా.

లవు.—వాల్మీకితాతగారు రఘుపాశీయుడైన రామునిచరిత్రమును ఛందోబద్ధముగావించిరి. ఆరాముడేనామీ రామచంద్రనరేంద్రుడు ?

యజ్ఞ.—అట్లేయున్నది. ఏమిచిత్రము ! వేదములందుఁ గాక ఛందస్సునుఁ జేయుకచోటఁబుట్టినా?

లవు.—అవును ; మాతాతగారి ఆమృతవాక్కునందు.

యజ్ఞ.—ఎట్లు?

లవు.—ఒకనాఁడు ప్రొద్దువొడుపున వాల్మీకితాతగారు శిష్యులతోఁగూడ గంగానదికి స్నానమునకుఁబోవుచుండ దారిలో నొకచెట్టుకొమ్మపై నొక క్రాంతమిగులము ముద్దులాడుకొనుచుండెనట. అంతలో నొకబోయ యొకపిల్లను కఱకుటయ్యున నేలగూల్చెను. సోపము ! రెండవపిల్ల దానినిగాంచి కరుణముగ వాపోవుచుండుట తాతగారు వీక్షించి ఆబోయవానిని శిషియిరి.

యజ్ఞ.—తర్వాత.

లవు.—ఆరాపము ఆనుష్ఠాపపా శ్లోకరూపమున వెలవడినది. ఈచిత్రమునకు శిష్యులును తాతగారును ఆశ్చర్యపడుచుండునపుడును బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రత్యక్షమయి రఘురాముని చరిత్రమును శ్లోకరూపమున రచియింపుచుని ఆదేశించెను.

యజ్ఞ.—(స్వగతము) ఆహా ! యీకథను వినుకొలది వింతి వాడముచున్నది. (ప్రకాశముగ) నాయనా నీ వెవ్వరివిడ్డవు.

యజ్ఞ.—మీ తండ్రిచేరేమి?

లవు.—ఏమో నాకుఁదెలియదు.

యజ్ఞ.—(స్వగతము) ఆహా ! ఈకుమారుఁడు రాజకుటుంబమునఁ బుట్టినలసినవాఁడు. (ప్రకాశముగ) నాయనా ? వాల్మీకిమునీంద్రులయాశ్రమము చూపించెదవా ?

లవు.—వాల్మీకితాత గారు కుటీరమునలేరు. మృత్యుంజయతీర్థమునకు శిష్యులతోఁగూడ పోయియున్నాడు.

యాజ్ఞ.—ఏమి నే బయలుదేరిన లక్ష్మణుచార్యము! ఆగస్త్యుచూర్చి యాశ్రమమునకు ఏతట్టుపోవలయును.

లవు.—రమ్ము. దారి చూపించిపోయెదను.

యాజ్ఞ.—నాయనా, దీప్తాయుష్కంఠుఁడవుగిమ్ము. (నిష్క్రమింతురు)

V. రంగము.

(అడవి, కుశలవులు సమీపలకట్టలతో ప్రవేశింతురు)

కుశు.—లక్ష్మణుడా, నీవేరిన సమీపలివేనా ?

లవు.—అన్నా, నేను పుల్లలువీరునప్పుడు కలిలో ముల్లువిరిగి నొప్పిచేసినది. అందువలన కొద్దిగ నేరితిని.

కుశు.—ముల్లు వీనుకొంటివా ?

లవు.—తీసితిని ; ఇంకను కొంచెమునొప్పిగానున్నది.

కుశు.—కుటీరమునకు పోదమురమ్ము ; గాఢనూనె పూసిన నొప్పితగ్గును.

లవు.—ఇప్పు డేతాశ్రమమునకు నడువలేను. కొంత నేపీచెట్లనీడ కూర్చుండి పోవుదము.

కుశు.—అట్లే కూర్చుండెదము. (ఇరువురు కూర్చుండుదురు)

కుశు.—(అలోచనోన్ముఖుఁడై) (స్వగతము) మాతల్లియేలనో యడపరానిశోకముచే నెల్లప్పుడుఁ గ్రాగుచుండినటులఁ గన్నట్లును. ఇతర మునికిన్యలవలె పువ్వులు ముకువదు ; గారనూనెచరుముట లేక తలవెండ్రుకలు బడగట్టికొనపోయెను. నీరింకిన వాడిపోవు మృణాళనాళమువలె మాయమ్మ యేలనో క్రమక్రమముగ దిగఁ గరఁగుచున్నది.

లవు.—అన్నా యేమి తలపోయుచున్నావు ?

కుశు.—రమ్మణుడా, ఆమ్మ యుమ్మలికము నీవెప్పుడైన కనిపట్టితివా ?

లవు.—ఉమ్మలికమెందుకు ?

కుశు.—మనయమ్మ యప్పుడప్పుడు శోకమునఁ గుములుచుండును. నిన్న సాయంకాలమున నే నాశ్రమమునకు, బోవుసరికి నొంటిగఁగూర్చుండి కన్నీరు నించు

చుండెను. నేను వచ్చుటఁగాంచి రహస్యముగఁ గన్పిరద్దకొని నన్ను ముద్ది
కొనియెను. శోక కారణ మడగిన ముద్దులు గురించి నామాట పులిమిపుచ్చెను.

లవు.—అన్నా, మునికన్యలేమైన అమ్మను కష్ట పెట్టినారు కాఁబోలు.

కుశు.—అట్లు గాదు; వారు మనతల్లిని ఎంతో యాదరమున నుపచరించుచుండెదరు.

లవు.—అన్నా మన మాశ్రమమునకరిగి అమ్మను నిజమడుగుదము.

కుశు.—లవా, నాకొకసందేహము గలుగుచున్నది. మన మెవ్వఁము? చనమేల యీ
యగణ్యమున నున్నాము?

లవు.—అన్నా, అంతమాశ్రమ తెలియదా? వాల్మీకి తాతను అమ్మ, నాయనా యని
పిలుచుచుండును. మనతల్లి తాతకూఁతురుగదా?

కుశు.—అట్లయిన మన తండ్రియెవరు? ఒక్కనాడైన మనము ఆయనను చూచి
యెఱుంగము.

లవు.—(దీనముగ) అన్నా, మనకుఁ దెలియని పిన్ననాఁటనే మరణించెఁ గాఁబోలు.

కుశు.—కాదు, కాదు; మనతల్లి మంగళసూత్రము ధరించి యున్నది.

లవు.—(కొంతసేపూరకుండి) అన్నా తెలిసినది, తెలిసినది. మనతండ్రి యెచ్చటనో
తపస్సు చేయుచుండవలయును.

కుశు.—నాకేమియుఁ దోచకున్నది. మనకును ఇచ్చటి మునిబాలుఁగకును చాలభేదము
గనుపట్టుచున్నది. వాల్మీకితాతగారు తిక్కిన తాపసకుమారులకు శిక్షింపని
బాణప్రయోగము మనకుమాత్రమే యేల నేర్పించిరి.

లవు.—మనలను త్రిత్రయులను జేయుటకు.

కుశు.—లవా, నీసమాధానము నాకు నచ్చలేదు. ఇండేవో కొంత వాపటికమున్నది.
ఎట్లులైన హటముపట్టి ఈరహస్యము నెఱుంగవలయును.

లవు.—అవునవును; మనమిద్దఱమేడ్చి అన్నము దినకుండిన అమ్మ యీరహస్యము
చెప్పకమానదు.

(నేపథ్యమున)

తే.గీ. ప్రళయకాలాబ్ధి కల్లోలపటలికేఁగి
పృథివిఁ గబళింపవచ్చెనాఁ బృథులనైస్య
మటవిఁగాల్పెట్ట భీతిల్లి యాశ్రమముల
కొక్కిపెట్టునఁబర్యే మృగోల్కరింబు.

(కుశలవులు లేచి)

లవు.—ఏమీ ప్రాసమా ?

కుశు.—ఆహా ! తాతగారు చెప్పినట్లే అయినది. “నేనాశ్రమమున లేనిసమయమున రాక్షసులువచ్చి యజ్ఞవేదికలు పెళ్లగింతురు. మునిపల్లె కొల్లగొట్టుదురు. జాగరూకులై యుండుడోని హెచ్చరించిపోయిరి. లవా, ప్రహ్లాదము వాటిల్లి నది. (ఇరువురు విల్లెక్కు పెట్టుదురు.)

(నేపథ్యమున.)

ఆహా ? వింతమృగము ! వింతమృగము!

(మాండవ్యుడు ప్రవేశించును.)

మాండ.—ఆహా ! వింతమృగము ! వింతమృగము !

లవు.—మాండవ్యా, ఏమి మృగము ?

కుశు.—ఆశ్రమముట్టువ రక్తసింబలగములు నచ్చినవా ?

మాండ.—(భయముతో) ఆయ్యా ! కుశా నన్ను గానాడును.

కుశు.—భీతిల్ల కుశు; రాక్షసులు నీకడుగువడిరా ?

మాండ.—లేదు.

కుశు.—అట్లయిన ప్రాసములేమి?

మాండ.—(స్వగతిము) దిగులుతీసినది. (ప్రకాశముగ) అనిత్యమార్గమున ధూళిపటలము ఆకాశమున కెగయుచున్నది. ఒకవింతమృగము బంగారు ముగ్గులు పట్టి తళతళమనునట్లు పరుగెత్తుచున్నది.

లవు.—మాండవ్యా, ఆజీమిచ్చగము?

మాండ.—సృష్టితాపసులు దానిని యజ్ఞాశ్వమని చెప్పుచున్నారు.

కుశు.—ఆశ్వములు వాహనములని రామాయణకథయందు విందుము.

లవు.—అవునవును.

మాండ —

మత్తకోకిల. కాంచమింతకు నట్టివింతమృగంబు నెప్పుడు సీతని
మించుసోలిక సంచలించును మేదిని న్నడయాడెడుం ;
బొంచితల్లగ బోన దారును బోదవచ్చికమేసెడిం ;
గుంచెత్ డియు గుచ్చుజాలునుగొప్పడెక్కులుచెన్నగున్.

లవు.—అమ్మా, మనము పోయి చూతము.

కుతు.—మాండవ్యా, ఆగుట్ట మెచ్చటనున్నది.

మాండ.—కళ్యాణ సతీవరప్రాంతమునఁ బచ్చిక బయలమేయుచున్నది.

లవు.—పోదమురండు. (అందరు నిష్క్రమింతురు.)

(తెరయెత్తఁబడును. గుట్టము కనఁబడును.)

కుతు.—ఆహా! ఈనానవమొత తీరుగాచున్నది.

మాండ.—(సూరమునన రిడి) కుతూ, యొంటిగ దగ్గఱకుఁబోవము. అది కఱకునేము.

లవు.—ఈ గుట్టముపై స్వారిచేసిన నెట్లుండునో? (దగ్గరి) అమ్మా అదిగో శంగారు పట్ట మైమున క్రేలాడుచున్నది.

కుతు.—(మొగముపట్ట తీసికొనిచూచి) నీలిపై రత్నాక్షరములుగూడ మెఱయుచున్నవి.

మాండ.—(స్వగతిము) గుట్టమునకు కఱమిస్వభావము లేదుకాబోలు. (మెల్లగ దగ్గరిను)

కుతు.—(ముఖపట్టముపొకించి)

క. పదిలెలల రావణాసురు

మెదిలిన శ్రీరాముఁ డశ్వమేధముసేయఁ

వదలెను హయమును ; వీరుల్

పొదలినఁ గట్టుండు ; లేక, మోహింపుడుకరముల్.

ఏమేమీ, శ్రీరాముఁ డశ్వమేధ మొనరింపనున్నాడంట ! అతనికిన్న వీరులున్న వారువముచు బట్టవలయుంట !

లవు.—లేకున్న—

కుతు.—చేతులు కోడింపవలయునంట ! ఏమి యీకొండకొవరము. దశకంఠు నంతటి వీరుని సంచరించినను గర్వముకాబోలు. లోకములోని వీరమాతలు గొడ్డువోయిరా ?

లవు.—అమ్మా, రాముఁ డసహాయశూర్యుడై దశకంఠుని వధియించెనా ? భ్రాతృ ద్రోహియగు విభీషణుఁడు, క్రోధులు, కొండ్రుచుట్టులు, ఎలుగుబంట్లు లేకున్న రామచంద్రుఁ డేమయ్యుండఁ నో యెవ్వరెఱుఁగుదురు. ఆ శూరత్వమునకా యీయశ్వమేధము !

కుశు.—మనమీ సవనాశ్వమును కట్టివైచెదము.

లవు.—అవునవును ; వాల్మీకితాత గారు పక్షపాతముతో వర్ణించిన శ్రీరాముని
జూరత్వ మే పాటిదో కనుగొందము.

మాండ.—అబ్బో ! మీరు మునిపల్లెకంటిటికి అగ్ని రగిలింపనున్నారా ? మునిబాలు
లెక్కడ ? సార్వభౌము నెదుర్కొను లెక్కడ ?

కుశు.—లెమ్మడా, నా సమిధలుగూడ నీవు పట్టుకొనిపోయి. ఈ మశ్వమును నేను
దీసికొనివచ్చెదను ! (తీసికొనును)

లవు.—అమ్మా, యీ గుఱ్ఱముపై నే నెక్కెడనా ?

కుశు.—లవా, యజ్ఞశ్వము పవిత్రమయినది.

లవు.—అట్లయిన వలదు లెమ్ము.

మాండ.—(స్వగతము) మునిపల్లెకేదో మహా ప్రళయము సంభవింపనున్నది.

(అవనిక బాటును)

సప్తమాంకము

I రంగము అడవి.

(లక్ష్మణుడు ప్రవేశించును.)

లక్ష్మణు.—దుఃఖగర్భితములగు పండ్లెండవత్సరములు గడచినప్పటికిని రామపత్నిని
విడనాడిన యీ కాంతాగస్థలములదర్శింప, సీతాపరిత్యాగసంతాపము
నేటిదివలె నావృద్ధతలము లారసికొనుచు బ్రవృద్ధ మగుచున్నది.

తే-గీ. ధరణిజాపదన్యాస పూతంబులైన
యటస్థలింతుక మార్పుతో నైనగాంచ
సయ్యెగాని సీతాకార మాత్మక దక్క
దృశ్యలోకంబు ననునెందుఁ దేజరిలదు.

సీతావిగహితమైన యశ్వమేధము దుఃఖకరమైనను దమ్మలమున ఆర్యాపున
దర్శనము లభించు నేమోయను కొండంత యాసతో వచ్చితిని. నాయాస నిద్రమేల్కొల్పి
వచ్చితిని. అదియును వలె అద్భుతమయ్యెను. (కొంతనడచి) అకటా! నేనెంత ప్రాణహతు
కుండను. ఆగ్రజుని యాజ్ఞ గావించి సుగణపద్యంతము వేధించు హృదయశల్యము
చెచ్చికొంటిని.

శే-గీ. రామసంజేత మే దెల్పె గోమలాంగి
జానకీదేవి ప్రాణవిహీన యగుచు
నజ్రసంఘర్షమునఁ గూలు వల్లె వ్రాలె
మూర్ఖుఁ యగున తరుకాండ మూలమిదిగో !

ఈ ప్రదేశము నేటికిని గుర్తింప సాధ్య మగుచున్నది.

తే-గీ. జనకరాజేంద్ర పుత్రికోత్పలవిషాద
బాష్పవాహి ప్రవాహంబు పాటిపాటి
పచ్చపూరియు నిచ్చోటఁ బట్టదకట !
పృథ్విశోకాగ్ని పరితప్త హృదయమటల.

(నేపథ్యమున కలకలము.)

(అలకించి) ఏమి యీ కలకలము!

(నేనానాయకుఁడు ప్రవేశించును.)

సేనా. — జయము జయము యువరాజునకు ! యజ్ఞాశ్వము బంధింపఁబడినది.

లక్ష్మ. — (ఆశ్చర్యముతో) ఎవరు బంధించి?

సేనా. — ఎవఁడో ఋషికుమారుఁడు.

లక్ష్మ. — (ఆశ్చర్యముతో) ఋషికుమారుఁడా? — తెలియక కట్టియొందును. సనాతన
మనిషియై విడిపించుఁడు.

సేనా. — మహాప్రభూ, సర్వవిధముల బోధించితిమి. నయభయములఁ జెప్పితిమి. ఎంత
బ్రతిమాలినను నీనక ఆతాపనవటువు ముగ్ధురవుఁ బట్టు పట్టియున్నాఁడు.

మేము చెదరించిన సరసువేయక యెల్లిదమానుచు శింజినీటం కారముగావించు
చున్నాడు.

లక్ష్మ. — ఏమినింత !

తే.గీ. కార్త్యకం బేడ యడపులఁ గాయగరుబు
పండ్లు గుడిచెడి జడవారి వటుపులేడ ?
బ్రహ్మకులమున రెండవ పరశురాముఁ
డవతరించెనె కేసరి హరిణి కటుల.

సేనా. — యువరాజా, యాతఁడు సామాన్యతాపసబాలకుఁడుగాఁడు.

సీ. సాందర్యశౌర్యముల్ సమభాగములుగాఁగఁ
బంచికొన్నవో దేహ భావములను !
మునిబాలకత్వంబు భుజబలవిక్రమం
బై కనుత్యమునోడ నలరునవియె !
అంగుళీకిసలంబు లతులశరాసనం
బవిరతస్నేహంబు నాసగొనెనొ !
శైశవంబునుధైర్య సాహసాద్భుత లన్న
దమ్ములయట్లుండఁ దలఁచెనెక్కొ !

తే.గీ. కాకయనోన్యదూరత్వ కలనమెలఁగు
గుణములెల్లను నెకచోటఁ గూడి తాప
సార్భకాకారము సమాశ్రయంబుగొనునె ?
యిట్టిచిత్రంబు సృష్టిలో నెందుగనము.

లక్ష్మ. — సేనానీ, ఆతాపసవటువును చూచుటకు నామన ముప్పిట్లూరుచున్నది.
అవ్వోటికి కారి తీయుము.

సేనా. — ఇదిగో యిటు.

(నిష్క్రమింతురు.)

II రంగము - వనము.

కుశుడు.

(గుత్తము కట్టఁబడియుండును.)

కుశు.—ఈ ఋషీశ్వరులంత భీతులు ! తాపములు సవనాశ్వమును బట్టగూడదట !

తే.—గీ. బలము శౌర్యంబుగల్గిన భార్గవుండు
మునివరుఁడు గాక తక్కెనే ? జనకతర్ప
ణంబునకు రాజకులశోణితంబు జీవ
నదిగఁ బాటింపలేదె యనంతధాత్రి.

చతురంభోధిఁ పరితభూవలయునున అయోధ్యాధీశుని యజ్ఞాశ్వమునుబట్టు మీర
పుంగవుఁ డొక్కఁడైన లేడట !

(లక్ష్మణుఁడు సేనాని ప్రవేశింతురు.)

సేనా.—అదిగో సవనాశ్వము. ఆతఁడే తాపసబాలకుఁడు.

లక్ష్మ.—(స్వగతము) ఆహా ! సేనాని వర్ణించినంతకన్న ఈయగ్ధకుఁడు వేయి
మడుంగు తెక్కుడుగఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు. (ప్రకాశముగ) సేనానీ,
పైన్యతుమలమువలన మునీశ్వరులతపస్సులకు భంగము గలుగకుండునటు లరసి
కొనుము. సేనలసిద్ధపఱచి ప్రతిక్షణము నాయజ్ఞకు వేచి యుండుము.

సేనా.—దేవర యజ్ఞాపించినట్లే—(నిష్క్రమించును.)

లక్ష్మ.—(డగ్గరి) బాలకా, ఆశ్రమలతలను గొటికెవైచెనని యశ్వమును గట్టి
యొంచితివా ?

కుశు.—(చిరునవ్వుతో) కాదుకాదు ; ముఖపట్టమును దీసి వైచుటకు.

లక్ష్మ.—ఇది సవనాశ్వము సుమా !

కుశు.—కాదని యెవరనిరి.

లక్ష్మ.—అట్లయిన నీవేల కట్టితివి ? ఆటలాడుటకుందగిన లక్కబొమ్మ యనుకొంటి
వా దీనిని ?

కుశు.—కట్టినది లక్కబొమ్మయనికాదు. పదితలల రక్కసుని దునుమాడిన రాముని
కన్నీ తలలుగలవో కనుగొనుటకు.

లక్ష్మ.—(కోపముతో) ఏమీ పరిహాస మాడుచున్నావా ?

కుశు.—పరిహాసమో చంద్రహాసమో మీ కేలేరియకలయు.

లక్ష్మి.—మునికుమారా, తెలియక నిప్పుతో చెల్లాటమాడుచున్నావు.

కుశు.—నీటితో నిప్పునకేమి చెల్లాటము ?

లక్ష్మి.—(స్వగతము) ఈసౌందర్యరాశియగు ముద్దుకుమారుఁడెవ్వని బిడ్డయో ! మునితనయునికెట్టి వాక్పటుత్వము, ఇట్టి సాహస మువడి యుండునా ? (ప్రకాశముగ) బాలకా, యీ వారువమును గట్టినవారు మాతోఁ బోవలయును. నీవెవ్వరి కుమారుఁడవు?

కుశు.—యుద్ధమునకుఁ బూర్వము సంబంధబాంధవ్యము నెఱపుట మీయాచారము కాఁబోయి!

లక్ష్మి.—(స్వగతము) ఈముద్దుకుమారునిఁ గాంచినంతనే నిశ్చేతుకముగ నా యంతరంగము వాత్సల్యతరంగితమగుచున్నది.

ఉ. పల్లజజల్ మృగాజినము బాహుస్థలంగుఁడెవఁడ పేరులు
తృప్తి ముఖారవిదమును బొల్పుగఁదాపన బాలకత్వమున్
వెల్లడిసేయు; దోర్బలము పీవరవక్షము నిర్భయత్వమున్
సల్లలితాంగ సౌవ్యవము త్పత్రియబాలున కట్టుకొప్పెనుకొ.

(ప్రకాశము) కుమారా, చండశాసనుఁడగు రామచంద్రునిప్రతిజ్ఞ అన్యథా పరిణమింపదు. నిన్నుఁగాంచినంతఁ జదిమినఁ బాలుచిందు నీబుగ్గలను ముద్దిచీకొన మానసు పుట్టుచున్నదిగాని నిశాశతరవగంపదల నీ సుమతఃశరీరము నొగిలించుటకు నాచ్యుదయ మియ్యకొనకున్నది.

కుశు.—రాజా, చక్కని రాజనీతిఁడవుగాని, నీయాశిక వాత్సల్యము మమ్ము మోస గొప్పజాలదు.

లక్ష్మి.—ఓయీ, పలుఁడా, నీ శ్రేయస్సునకుఁగా నుడివినదంతయు మామోటమిగఁ దలంచితివా?—కుమారా, నీజననీజనకు లెవ్వరు ?

కుశు.—ఎదిరి తలిదండ్రుల నెఱుఁగకయున్న శరములు పొకవుకొఁబోలు.

లక్ష్మి.—(స్వగతము) ఏమి యీబాలుని పట్టుదల. ఈతని మోముగాంచినంతనే జానకీదేవి పోలికలు గుప్పన మనమున కెగదట్టుచున్నవి. ఆస యెంత చెడ్డది ! అసాధ్యమునుగూడ సాధ్యమటుల నూహించఁ జేయుచు. (ప్రకాశముగ) బాలకా, నీకుసంగర మొనరింప నిచ్చగలరా ? నామాటవినుచు. నీమచ్చరపుఁ డట్టుదల నీముప్పనకే కారణమగును. ఇట్టి ముద్దుకుమారుని గోల్పోయిన తల్లి

పండ్లుల శోకమునకుఁ బారముండునా? నీకుఁ దల్లిదండ్రు లున్నవారికి నీవీ
బాలిశోద్వేషమును చెలిపిరమ్మ. నా యీకడసారి సదుపదేశమును గమ
నింపుము.

కుశు.—రాజా, త్పత్రియవీరులు ఉపదేశవాక్యముల ప్రయోగించియా విజయము
సొందుట!

లక్ష్మ.—(స్వగతము) విజయిన నీపాలకుని చతుశ్శక్తి లసహ్యము లగుచున్నవి.
(ప్రకాశముగ) ఓయీ, నీవెన్ననిసవనాశ్వమును బంధించితివో యా లోకైక
వీరుని క్రోధాగ్ని శిఖలయందేల శలభమువలె మ్రగ్గెదవు. ఆరామచంద్ర
నరేంద్రుని యతిలోకశూరత్వము నీకుఁ చెలియక యింతటి సాహసకార్య
మొనరించితివి కాబోలు.

నీ. కౌశికయజ్ఞంబుఁ గావంగనేఁగుచో

మార్కొన్నతాటక మదమడంచె;

కుశు.— ఆడదానినిబట్టి యుటచికూయగఁ జంప

నదియెశూరత్వ మంచనగవలెనె ?

లక్ష్మ.— క్రతువాటి శోణితక్రవ్యముల్ చల్లు మా

రీచసుబాహుల పీచమడచె ;

కుశు.— పండ్లు గడ్డలుమెక్కు బక్కలపసులనేచు

పిరికి దైత్యులఁగూల్పు నీగుఁడగునె ?

లక్ష్మ.— ధరిణీసుతాస్వయంవరమున గిరిజేశు

బలువిల్లుడాకేలఁ బట్టివీటిచె ;

కుశు.— చిరకాలముంటఁ బుచ్చినవిల్లు విడిచిన

దానికే చంకలు తట్టవలెనె ?

లక్ష్మ.— అతులవిక్రమశాలి నమరేశు సుతువాలి

నొక్కబాణంబున నుక్కడంచె;

కుశు.— ఇరువురు పోరాడునెడఁ బొంచి యొక్కని

మఱుగుగాఁ దెగటార్పమానుషంబె ?

లక్ష్మ.—(స్వగతము) రామునిచక్ర మిఖాలున కెట్లుదెలియును.

కుశు.—ఓయీ, రాజా, యేలయిట్లు వందివలె బొగడుచున్నావు. రామునిశూర
త్వము మాకు శ్రోత్రయా?

తే.గీ. శోతికొండముచ్చు లెలుగుగొడ్ల చేత
జలధి గట్టిందినార లాశ్చర్యముగను!
వన్యమృగములఁ బాలించు వారుమీరు
మీదు శౌర్యోద్ధతుల కిలమేరగలదె?

లక్ష్మ.—ఓయీ!

కుశు.—రాజకుమారా స్తుతిపాఠమునఁ గొంతమఱచితివి. మీరాముఁడు కాకిపైఁ
గూడ నస్త్రప్రయోగము గావింపలేదా?

లక్ష్మ.—(కోపముతో) ఓరి జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధా! యెంతతాళుకొన్నను నీ యవనీతిని
వీడకున్నావు. రామచంద్రనరేంద్రునిఁ దూలనాడిన నీగర్వమిప్పుడే యడం
చెదను. రమ్ము—నీశరాసనముసజ్జము గావింపుము.

కుశు.—రాజా, యిప్పుడు త్రిలియుండవైతివి. తపోవనశాంతికి భంగముగావింప
వలదు. ఆ మరుప్రదేశమునకు నడుపుము. (నిష్క్రమింతురు)

III రంగము.

(నాల్గొకకుటీరము, సీత.)

సీత.—మూర్ఖభగవానుఁడు నభోమధ్యగతుడై వేడిసెకల నుమియుచున్నాఁడు.
నా ముద్దుకొమరు లేలాకో యింతవఱకుఁ గుటీరమునకురాదు. అయ్యో!
యేమి నా కుడికన్నదరుచున్నది.

(మాండవ్యుఁడు ప్రవేశించును.)

మాండ.—అమ్మా, అమ్మా. ఆరణ్యకా—(దుఃఖించును)

సీత.—నాయనా. మాండవ్యా యెందుకు దుఃఖించుచున్నావు? కుశలవు లెక్కడ
నున్నారు?

మాండ.—అమ్మా యేమిచెప్పుదును. ఇంకను కుశలవులా (దుఃఖించును.)

సీత.—(తత్తరముతో) ఏమీ కుశలవులేమి? వారిపుడెక్కడనున్నారు? వచ్చు
చున్నారా? ఒక్కమాటచెప్పుము.

మాండ.—అయ్యో! నానాకు యాడకున్నది.

సీత.—నామద్దుబిడ్డలకేమైన నాపద సంభవించెనా? మాండవ్యా, యేల విలంబించెదవు.

మాండ.—ఎక్కడివో పాపిపై న్యములు కల్యాణసరస్సుప్రాంతముల విడిసినవి. వారి సవనాశ్వమును తుతుడు కట్టివైచెను. సేనాధిపతి వచ్చుననుభీతితో నేను దూరమున దాఁగియుంటిని. అంతలో సేనాని వచ్చెను.

సీత.—మాండవ్యా, తర్వాత!

మాండ.—తర్వాత తుతుడును సేనానాయకుడును ఏమేమో వివాదములు సలుపుచుండిరి. ఆమాటలు నాకు స్పష్టముగ వినబడలేదు.

సీత.—మాండవ్యా, తుశలవుల కేమియాపద గలుగదుగదా? ఒక్కక్షణముసేపు విలంబన మొక్కయుగముగఁ దోచుచున్నది.

మాండ.—అమ్మ, వారిరువురి వాదములనూహింప, సేనాధిపతి యశ్వమునువిడుపుమనియుఁ గుతుడు విడువననియు అన్యోన్యము తర్కించుకొనుచుండినట్లు కనుపట్టినది.

సీత.—(నిట్టూర్పుతో) అయ్యో! బాలుఁడెక్కడ, యజ్ఞాశ్వమును బట్టుటెక్కడ? ఇంత సేరమిదగునా? మాండవ్యా తుతుడు అశ్వమును విడువలేదా?

మాండ.—ప్రాణమునైన వదలి పెట్టినే మొగాని వారువమునుమాత్రము విడువడు.

సీత.—అయ్యో! నీవైన బుద్ధిసెప్పవా?

మాండ.—నే సమీపమున నుండినదా —

సీత.—తరువాత.

మాండ.—సేనానియును గుతుడును మరుప్రదేశమున కరిగిరి

సీత.—వా రచ్చటఁ బోరునన్నిరా?

మాండ.—వేఱు చెర్వువలయునా?

సీత.—అకటా! యెంతప్రమాద మెంతప్రమాదము!

తే.గీ. పోరులను నాటితేటిన ఏరులేడ ?

బాణ విన్యాస మెఱుంగని బాలురేడ ?

శౌర్యసాహస సాధ్యంబు సమరమేడ ?

యిన్ని తలపోసి శంకించు హృదయ మకట !

మాండ.—అమ్మా శంకింపవలదు. కుతుని సంగరకళాకాళము వీడించి సేనాధిపతి

విస్మితచిత్తుడై ప్రతీకారసంధానజతుడై యూరకుండెను.

సీత.—మాండవ్యా, లవకుమారుడు దగ్గరలేడా ?

మాండ.—అమ్మా, ఆతడు సమిధలను మోసికొని కుటీరమునకు వచ్చుచుండెను.

సీత.—అట్లయినఁ గుఱుఁ డొంటరిగ యుద్ధము చేయుచున్నాఁడా ?

మాండ.—అయిన నేమి ? అగ్నికణ మొక్కటి చాలదా కొండంత తూలరాశిని బుగ్గి
సేయుటకు !

తే.గీ. తేనెతెల్పెను జెలరేపఁ జేనెటిఁగ

గములు వెడలెడిచందానఁ గాండపటలి

కుశశరాసన ముక్తమై గుమురుకొనుచు

దిక్కులీనిన యట్టులఁ దేజరిల్లె.

సీత.—బరీ ! కుశకుమారా, జనకున కనురూపుడవైన పుత్రుడవై తివి. మాండవ్యా
తరువాత యేమైనది ?

మాండ.—

శా. రూపంబెత్తిన శౌర్యమట్టుల మహారద్రాక్షతిఁ సంగర
వ్యాపారోన్ముఖుడై కుగుండు ప్రదర్వ్రాలంబుసంధింపగం
జాపంబుర్వికి జాతి నైన న్యపతి మూర్ఛావీరచేతస్కుడై
భూపర్యంకశయానుడయ్యె వనభూమల్ పట్ట స్వానీకినుల్.

సీత.—అహ ! వీరమూల నైతి ననునానందంబున నా యొడలెల్లఁ బులకరించుచున్నది.
మద్దుకుమారా, మొన్నటికనుక నాయెడిలో నాడుకొనుచుఁటివే యింతటి
సమరకళాకాళల మెప్పుడలవరచుకొంటివోయి !

చ. జనకుఁడు నీపరాక్రమము శౌర్యము బాహుబలంబు సంగరం
బునఁ జరియించునేర్పు శరముల్ పఱపించెడి తీరుగాంచినఁ
గనులఁబ్రమోదబాష్పములు కాల్యలుగట్టగఁ గోగిలింపఁజే
తనయుడ రమ్మటంచని సుతా సుకృతంబటు లుండఁబోలదే !

మాండ.—అమ్మా అంతటఁ గుఱుఁడు విజయకుతూహలియై సవనాశ్వము ముఖమున
మెజయుచున్న బంగారు పట్టను లాగికొని కుటీరమునకుఁ దరలుట కుద్యుక్తుఁ
డయ్యెను.

సీత — (స్వగతము) నాయనా, ముఖపట్టమును విజయాంకముగఁ గైకొంటివా !
(ప్రకాశముగ) అంతట.

మాండ.—అంతట సింహ నాదములూనరించుచుఁ జెల్లాచెదలైన నైస్యములు నొక్క
మొసగుఁదలపడి కుశుచుట్టుముట్టినవి. ఇంతలో మూర్ఛితుఁడగు సేనాని
తెప్పిటిలిలేచి సేవలఁ బురికొల్పుచుండెను.

సీత.—(నివ్వెజపాటుతో) ఆయ్యా! నాయనా యింకెక్కడికుశుఁడు. ఒక్క
బాలుని ఇంతనైస్యము పొందుట వీరనీతియా ?

మాండ.—అమ్మా అంతట కుశునియవస్థ చలిచీమలకుఁ జిక్కిన యురగ కిశోరము
వలె నైనది. (దుఃఖించును)

సీత.—(దుఃఖముతో) నన్ను వంచించితివి. వంచించితివి. ఇంతదనుక కుమారుని
శౌర్యవిరోధమున మైముఠపించి యతర్కితముగ సత్యమును బ్రత్యక్షము
గావించితివి. నాముద్దుకుమారా, రఘువంశకరీరమా, నాభాగ్యసర్వస్వమా
అసహాయుఁడవై కణంకమునఁ గూలితివా.

చ. శరములపోటుగంటుల నజ స్రము నెత్తురు లూటకాల్వలై
తొరఁగి శరీరముం దడుప దుర్భరవేదన కోర్వలేక యె
త్తెఱఁగునఁ బల్లటిల్లి రణదేశమునకా శయనించితో మనం
బెరియగ నన్నుఁ దమ్ముని నిఁ కెంతగలోఁ దలపోసికుందితో.

ఆయ్యా! కుశకుమారా, నాకన్నలవెన్నెలా, నన్ను నీముద్దుతమ్ముని విడ
నాడి పోయితివా ! వాల్మీకినాయన వచ్చి కుశుఁడేడియన్న నేనేమి చెప్పుదును
తండ్రీ ! ప్రియతమాకా నన్నుఁగూడ నీతోడఁగొనిపోమ్మ. (మూర్ఛిల్లును)

మాండ.—అమ్మా యూరడిల్లుము. నేఁబోయి లవుని దీసికొనివచ్చెదను.

(నిష్క్రమించును)

సీత.—(తెప్పిటిలి) నాయనా కుశకుమారా, ఒక్క నిమిషంబున లోకమెల్ల వెలి
గించి మఱునిమిషంబున నస్తమించునుల్గవలె నయినదా నీబ్రతుకు. వాల్మీకి
నాయనగారుండిన సత్తపఃప్రభావమునఁ బునర్జీవిని గావించియుండునేమో
గదా ! అకటా ! నాబోటి దురదృష్టవతికి నంతటి భాగ్యమబ్బునా. నాముద్దు
కుమారా పండ్రెండువత్సరములకే నీకు శతాయుష్యము సంపూర్ణమైనదా.

సీ. పూర్ణిమా చంద్రుని బురణించు నీమోము
 కళలెల్లదటిగినే కన్నరండ్రి ;
 కల్యణేకులువోలు కన్నులు జగిమాసి
 మూలలు వడియేనే ముద్దుకూస ;
 సువిశాలఫలకంబు సొంపుమీఱునురంబు
 శోణితంబాలికెనే సుందరాంగ ;
 ఆజానులంబమై యలరుదోర్ముగళంబు
 బలము దొలంగెనే కలికి పట్టి ;

తే.గీ. ఆశలకు నెల్ల నాలంబమైన నీవు
 సంగర క్రోడశాయివై సమసినావె !
 యిట్టి ప్రత్యక్షసత్యంబు నెఱిగియుండి
 పగులదేమొ నాహృదయమ్ము బద్దలగుచు.

అయ్యో ! నామద్దురిడ్డా, నన్ను నట్టడవుల పాలుచేసి పోయితివా.

(లవుడును మాండవ్యుడును ప్రవేశింతురు.)

నాయనా నీముద్దులయన్నను గోల్పోయితిమి.

(లవుని కౌగిలించుకొని దుఃఖించును.)

లవు.—అమ్మా, యేకవకచెప్పము. గుఱ్ఱమేమైన అన్నను కఱచెనా ?

సీత.—అయ్యో ! నాయనా యది యజ్ఞాశ్వమట గదా.

లవు.—అయిన నేమి ?

మాండ.—అయిన నేమియా? అదియే ప్రాణాంతకమైనది.

సీత.—ఆశ్వరత్నములు పుకునితో బోనాడిరట.

లవు. ఏమీ అన్నను నొప్పించిరా ?

మాండ.—నొప్పించుటయా, కంఠగతప్రాణునిఁ జేసిననుము. ఎవరికైన నంతపాగగు

తగదు. అందులో తాపసార్చకు లెట్లుండవలయు?

సీత.—మాండవ్యా, ఇది నీతిబోధలకుఁ దరుణమా.

లవు.—ఏమంటివి?—కంఠగతప్రాణునిఁ జేసినయిరా ?

శా. ఉన్నారా కుసుమోంచువీరులు నృపవ్యూహంబునం దెచ్చట
 విన్నామే పులిపిల్ల ముట్టి వృకముల్ పీడించి చెండాడుటల్ ?
 గన్నామే యిటువంటివీరి ? యయినం గానిండు ; నేఁబోయి మా
 యన్నందెత్తు రిపుప్రభేదనచణ వ్యాపారపారీణిల్.

మాండవ్యా నన్నా కదనరంగమునకుఁ గొనిపోమ్ము.

మాండ.—(స్వగతము) అయ్యో ! నాకే రావలయునా యీచూపవత్తు. మునుగఁ
 బోయి మొసలికిఁ జిక్కిరిసి. ఒక్క శరీముఖము తప్పిదారి నాపైఁబడినఁ
 బ్రాణముల నూటికొనకమానదు. (ప్రకాశముగ) లతా యిట్టికౌర్యముల శాల్య
 చాపలము తపదలకు మూలమగును.

సీత.—నామధుకూనా నీకేల యీదుర్బుధి ? తారతమ్యమెఱుంగక పోరిన కుశమూ
 డని గతి యేమైనది.

తే.గీ. చంద్రబింబమ్ము జలద సంఘన్నమయ్యె ;
 గాఢచీకటి నల్లడఁ గ్రమ్ముకొనియె ;
 దారకలు మాసి యొక్కటే తార నిలిచె ;
 నదియు మఱగిన గతియేమి యయ్యనాకు.

లవు.—అమ్మా కోపాగ్నివ్యాలల నానెత్తురు తుకతుక యుడుపుచున్నది. ప్రతి
 హింసావేశము నన్నుఁ బెరిరేపుచున్నది. నన్ను నదలుము.

సీత.—శాయనా, నీముష్కరత చాలింపుము. కడసారి నామధుకొమరుని మృతికశే
 బరమునైనఁ గాంచుటకు నన్నుఁగొనిపోమ్ము.

లవు.—తల్లీ నీవు విచారింపవలగు. అన్న సర్వతోముఖపాణిప్రయోగదక్షుఁడు.
 ఆతఁడు మరణించియుండుట కల్ల. అన్న మూర్ఖిల్లియుండిన భీతిల్లి ఈమాండ
 వ్యుఁడు పరుగెత్తియుండును.

మాండ.—నీవుమాత్రము భీతిల్లకుండువా ? అప్పటికిని ధైర్యవంతుఁడను గావున
 దూరముననుండియైన నంతయుఁ దెలిసికొనవచ్చితిని.

లవు.—అమ్మా కాలవలంబనమగుచున్నది. నన్నుఁబోనిమ్ము.

(కాఁగిరి విడిపించుకొనును)

సీత.—నాయనా, నామాటవివరా.

ఆ-వె. నాదుముద్దుకూన నాకన్ను వెన్నెలా
నాదు భాగ్యరాశి నాకుమార
పుత్రశోకవహ్నిఁ బొగిలింప నెంచితే
రార కన్నతండ్రి రణమువలదు.

లవు.—అమ్మా యాకూళలకు అన్నయ్యను నప్పగించి నన్ను సుఖముండు మని
యెడవా.

ఉ. అన్ననునొంచినట్టి యభియాతిబలంబులు చెట్టుపుట్టలఁ
వెన్నడిమున్నడింబటవ భీషణసంగరమందు మబ్బులోఁ
జెన్నగు మించునామెటసి చిందటవందటచేసి శౌర్యమ
భ్యున్నతి నొందఁదెచ్చెద సహోదరు నీవు ముదంబుఁబొందగఁ.

సీత.—మాండవ్యా, యింక నేనేమిసేయుదును. ఈలవుఁడు నామాట సరకుసేయ
కున్నాఁడు.

మాండ.—అమ్మా నీవు బ్రతిమాతినను చివనివానికి నాసదుపదేశము చెవినిమారునా ?

లవు.— తే-గీ. తల్లి నీవైన వాల్మీకి తాతయైనఁ
దాప సేశ్వరులైన విధాతయైన
అన్న యవమానమునకు రోషాగ్నిరగులు
నన్ను నిలుపంగలేరిని నమ్ముము.

అమ్మా యింకఁ బోయివచ్చెదను. మాండవ్యా రమ్ము.

మాండ —పోదము పద. (ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.)

సీత.—(చేతులుజోడించి) అయ్యో! జగదీశ్వరా, యీముద్దుకుమారువైన రక్షింపవా.

ఆ-వె. సూర్యచంద్రులార ! సురలార మునులార !
కన్నతండ్రులార గావరయ్య
యిలను నెల్ల నేలు నివ్వొకుభూపాలు
ముద్దుపట్టి నాదు ముద్దుపట్టి

(అవనికళాటును.)

IV రంగము అడవి.

(కుశుడు మూర్ఛిల్లి యుండును.)

లక్ష్మణుడు.—కటకటా! నేనెంత యకార్యమొనరించితిని. కోమలేశమున నీయుష్షు
కుమారుని ఈ కురబాలకుని ఈసౌందర్యరాశిని నా శఙ్ఖపటములకలగావించి
చితిని.

తే-గీ. సగముపూచిన యెట్టి లొద్దుగపురెమ్మ
గాలితాకున నేలను గూలినటులఁ
దూపుగంటుల నెత్తురు దొరఁగుచుండ
ధరణి యొడిలోనఁబవళించె దపసి సుతుఁడు.

అహ! నాయుచేకమునకు నాకే లజ్జ వొడముచున్నది. ఋషికుమారుని దును
మాడినందుకు అన్న కోపింపకమానఁడు. ఈ కుమారుని దురవస్థఁగాంచినఁ దాపన
చంపతులు నన్ను శపింపక మన్నింతురా?

ఉత్సాహ. చిగురుటాకు జొంపమందుఁ జిచ్చువెట్టి యవ్వలఁ
వగలఁబొగులు మూఁఘనటుల బాలకుఁమనోహరుఁ
విగతజీవిగానొనర్చి వీరలోక మందునే
నగుడుగుడుతునంచుఁ త్ర మారటంబు నెంచెడిది.

అహ! యీశాపసబాలకునిపై నకౌరవివార్తల్యము నాకేల గలుగుచున్నది.
ఇది తపోవనమహత్వమా యేమి?

క. అరిరెగటారిని యుండుకుఁ
బరగదు మోదంబునాదు భావమునందుఁ
బరమ సుహృత్కరణంబనఁ
గరముమృలికంబు నన్నుఁ గళవళపెట్టుఁ.

అహ! బాలకుని యవయవములు మెల్లమెల్లగఁ గదలుచున్నవి. శరభూత
ముల నీకుమారుఁడు మైమఱచి పడియుండెనేగాని దైవశతమున మరణింపఁదాయు.
ఈ వీరకిశోరమును మాశబరమునకుఁ గొనిపోయి ప్రణచికిత్సగావించి యన్నకు
ఉపాయనముగ ఆయోధ్యకుఁ బంపెదను. (కుశునినెత్తి భుజముపై వైచికినను.)

(లవుడు ప్రవేశించును).

లవు.— (స్వగతము) ఓహో! యీ రాజకుమారుడు అన్న నెత్తుకొని వెడలుచున్నాడు. (ప్రకాశముగ) ఓయీ! నిలుచు, నిలుచు. నీదొంగతనము సాగుననుకొంటివా?

తే.గీ. నేను మాయన్న వెంబడిలేనియపుడు
లెక్కయిడరాని పైనికు లొక్కమొగిని
పుట్టతేనెకు నీంగలు మూఁగినటుల
ముట్టజించి వధించియు బోవువారె.

లక్ష్మ.— (కుశుని నేలవైబరుండఁబెట్టి) (స్వగతము) బా! యీ బాలకుడెవ్వడు? ఈమార్చిశని ప్రతిబింబమాయననట్లున్నాడు. వీరిరువురు కవలైయుండురా?

లవు.— ఓయీ! శూరంచున్యూడా, మీరాచవారి శూరత్వమిట్టిదియేనా? ఒక్కబాలకుని ఆందరు పైనిపలుపాదివి తెగటార్చుటయేగాక ఆతని మృతక శేబరము పైతము దొంగిలించుకొని పోవుచున్నావా?

ఓయీ, ఆకశేబరమును విజయోపాయనముగఁ దలంచుము. అన్యోన్యజగీషువులమగు మనలో నెవరు గెలిచినను ఆపారితోషకమును గైకొందము.

లక్ష్మ.— బాలకా నీవీ ఋషికుమారునకు సోదరుడవా.

లవు.— నీకు నకాలమృత్యువును.

లక్ష్మ.— అంతరమెఱుంగక బాల్యచాపలమున ముగ్ధునిన యీబాలునిగతి యేమైనదో చూడుము.

లవు.— (శిలనీటింకాంచు నేయుచు) ఇంక నీగతి యేమి కానున్నదో తెలిసికొనుము.

కుశు.— (మెల్లగఁగనుచిచ్చి) తమ్ముడా నాకుఁ కోర్కెదవైతివా? సురణశయ్యయందైన నొక్కమాటు కాఁగిలించుకొని నన్ను వీరస్వర్గమునకు వీడ్కొల్పరా!

లవు.— (విల్లక్రిందవైచి) ఆహా! మాభాగ్యవశమున అన్న బ్రతికియున్నాడు. (దిగ్గరకుఁబోయి మోకాల్చివైచి) అన్నా నిన్ను దురాత్ములునొప్పించిరా? నన్నేల ముందుగఁ బంపివైచితివి?

కుశు.— తమ్ముడా, నేనిప్పుడెక్కడ నున్నాను?

లవు.— రణరంగమున.

కుశు.—ఇంకను రాజకుమారుడు బ్రతికియున్నాడా !

లవు.—వీడుగో యజ్ఞపశువువలె బంధనమునకు సిద్ధుడుగనున్నాడు.

కుశు.—(చేతిపై సగములేచి) ఏదీ ?

లక్ష్మి.—(స్వగతము) ఔరా ! ఏమి యాటకుదని ఊత్రము !

మ. శరణులేంబుల వేదన సాలయుచు శార్దూలపోలేంబు నె

త్తురులొల్కంగ సగంబునిక్కి మృగయుం దుండాడ నుంకించె నా

శరవిధ్ధాంగుడు బాలకుం దురురుషా సంక్షుబ్ధచిత్తంబున

బరగుణ బాపుర ! వీరిమోహన రణప్రావీణ్యరూపంబన.

కుశు.—లవా నాచింటి నిటు లందియిమ్ము. (లవుడు అందియిచ్చును) (స్వగతము)

ఔరా ! నాకరముశరాసనభారమునైన నోర్వకున్నది. (చింటిని దిగవడచును)

లవు.—(సింజిసిటంకారము నేయును.)

(వాల్మీకి ప్రవేశించును).

వాల్మీ.—అహ ! కాంతికి దానలమైన తపోదనమేలతో అర్చ్యతోజితశిరంబులఁ గళంకితమైనది.

లవు.—రాజకుమారి సీతాణములఁ గాచితిమ్ము.

తే.—గీ. మాదుజనయిత్రి లోకసమ్మాన్యవృత్త 1

పూతచారిత్ర వీరప్రసూతయేని 2

తాతవాల్మీకి సత్తపోధన్యుడేని 3

వాల్మీ.—ఎవరు నన్నుఁ జేర్కొనుచున్నారు ?

లవు.—అస్త్రమియ్యరై, 4

వాల్మీకి.—అహ ! ప్రమాదము. విషవక యాగుమాగు. 4

లక్ష్మి.—మునిచంద్రమా లక్ష్మిణుడు మ్రొక్కుచున్నాడు.

వాల్మీ.—కుమారా వర్ధిల్లుము.

కుశు.—(స్వగతము) లక్ష్మిణుడా యీలేడు !

లవు.—తాతా, (వాల్మీకిని కాగిరించుకొని) యాదురాత్మునిసేనలు అన్నను ముట్టడించి మూర్ఛిల్లఁజేసినవి. అన్నను బ్రదికింపుము.

కుశు.—తాతా, నన్ను శీఘ్రముగ వీరస్వర్గమునకు వీడ్కొల్పుము. ఈశరాఘాత వేదన దుర్భరమగుచున్నది.

వార్మి.—(స్వగతము) ఆహా! కైరళుటనాచిత్రము! (ప్రకాశముగ) నాయనా యూరడిల్లుము. నీవు వశకాయుడవు కాగలవు.

లక్ష్మి.—(స్వగతము) ఏమీ వార్మికిముసింద్రుల మనుచులా యీ వీరకుమారులు. ఆజన్మ బ్రహ్మచారికి గుటుంబము కలదా?

వార్మి.—(కుశునివైరంగి) నాయనా కుశా, (యొడలునిమిరుచు) నీశరాఘాతము లన్నియు నిర్బాధకము లయ్యెడిని లెమ్ము.

లక్ష్మి.—(స్వగతము) ఆహా! తపోధనులమహాత్ములు!

కుశు.—తాతా, సమయమునకువచ్చి నన్ను రక్షించితివి.

లవు.—అన్నా వేదన శమించినదా?

కుశు.—అనా, తాతగారి తపఃప్రభావ మహిమముగా నా!

తే.గీ. చేతితోఁదీసివైచిన రీతిగాగఁ

దూపుగంటులవేదన తొలఁగిపోయెఁ;

బూర్వ దోర్బలముత్సాహమును జెలంగెఁ;

దగుదునేనింకవైరి మర్దనముసలుప.

వార్మి.—కుమారా, యీపట్టుకలవదలుము. మానసియులయెడ నపరాధ మొనరించుచివి.

కుశు.—(స్వగతము) ఆహా! యేమి వార్మికితాతగారి పక్షపాతము.

వార్మి.—లక్ష్మణా, గొప్పప్రమాదము వాటిల్లినది. లోకవిఖ్యాతవీరులగు మీర రీ బాబురతో బోరాడుట ధర్మమా?

లవు.—(స్వగతము) ఇంద్రజిత్సంహారకుడగు లక్ష్మణుడే యీతఁడు.

లక్ష్మి.—మునికులలిలకా, మన్నింపవలయు. ఈకుమారకుల మనోహరస్వరూపములు నాహృదయమును గరుణావేల్లితమును గావింపఁ బోరుట కిష్టపడక సవనాశ్రయమును నదలుడని యెంత బ్రతిమాలుకొన్నను వీరు విసరెరి. నాప్రయత్నము సాగమి రఘుకులేశ్వరు ప్రతిజ్ఞ నొనర్చుటకై అనిష్టముతోనైనఁ గదనము సలుపవలసి వచ్చెను.

లవు.—(స్వగతము) వాల్మీకితాతగారురాకుండిన నింతవఱకే ప్రతిష్ఠ నెఱవేర్చి యుండువు కాబోలు!

వాల్మీ.—నాయనా గతమునకుఁ జింతించిన లాభములేదు. ఈ తపోవనముప్రవేశించి మా కతిథివైలిచి.

లక్ష్మ.—మహాప్రసాదము.

లవు.—(కుళుని వంకలిగి) అన్నా మనల నొప్పించినదురాత్మునకు అతిథ్యమొసంగ వలయునా?

కుళు.—లవా తాతగారు ఆశ్రమధర్మములకు వెలియాడురా?

వాల్మీ.—కుమారులారా! ఆశ్రమమునకుఁ బోదమురండు; అతిథిసత్కారధన్యుల మగుదము. (స్వగతము) దైవవశమున నేను సమయమునకు తీర్థయాత్రనుండి మరలిరాకున్న నెంతప్రమాదము వాటిల్లియుండునో.

(అందరు నిష్క్రమింతురు)

V. రంగము వాల్మీకి ఆశ్రమము.

(వాల్మీకి - సీత.)

వాల్మీ.—కుమారీ, ఈవిషయము చక్కగ నాలోచింపుము. ప్రజ లింతకుమున్నే తమ యవివేకమును దెలిసికొని పశ్చాత్తాపపడుచుండురు. పుత్రవతిని నిన్ను రామ చంద్రుడు కన్నులఁ గప్పికొని స్వీకరించును.

సీ.—నేలనాలుగు చెఱగులు నేలఁజాలు
వీరవీరులు కుశలపుల్ వెలఁదిమిన్న;
అట్టికొమరుల సౌఖ్యంబు నరసియైనఁ
గాంతు సన్నిధిఁ గాలంబుఁ గడపుమమ్మ.

సీత.—నాయనా సర్వమెఱింగిన మీరే యిట్లాడుచున్న నిక నే నేమిపలుకఁగలను.
ఆర్యపుత్రునకు నాకన్నను గుమారులకన్నను కీర్తియేగదా యాదరణీయము.

వాల్మీ.—కుమారీ, నిన్ను మరలఁ బరిగ్రహించుటవలన రామచంద్రుఁ డపకీర్తివంతుఁ
డౌనని యెంచెదవా!

సీత.—ప్రజ లట్లు తలంతురు.

వాల్మీ.—అమ్మా లక్ష్మణునివలన నంతయు నెఱింగితిని. నిన్ను వనములకుఁ బంపి నందులకుఁ జనులు రామచంద్రుని తొందరపాటును దూలనాడుచున్నారట!

సీత.—అహ! యేమి లోకుల చిత్తచాంచల్యము!

తే.—గీ. నోటికడ్డమాకయులేక మాటలాడి
సత్యము నసత్యమెఱుంగరు జడహృదయులు
గాలివీచిన యల్లెలఁ గదలియాడు
కేరనాంచల మటువారి చేతమలరు.

వాల్మీ.—జానకీ జనసామాన్యము కర్ణధారిణి నావనలె ముందువెనుకకుఁ ద్రుళ్ళింప
లాడుచు అనేకవిధములఁ బోవుచుండును.

సీత.—నాయనా యశ్వమేధ మొనరింపనుకట్టిన యార్యపుత్రుఁడు నూతనముగ
సహధర్మచారిణిని పరిగ్రహించి యుండునుగదా!

వాల్మీ.—విద్వా రామచంద్రుఁడు ఏకపత్నివ్రతఁడని యెఱుంగవా?

సీత.—అట్లైన సహధర్మచారిణి లేక యజ్ఞదీక్ష యెట్లు వహించును?

వాల్మీ.—నీ ప్రతిబింబముగు స్వర్ణమయవిగ్రహమే సహధర్మచారిణి యగునట!

సీత.—(అశ్చర్యమతో) ఏమి యీవింశ. అర్యపుత్రుఁ డెంతటికైనఁ దగియు
న్నాఁడు.

వాల్మీ.—కాశ్రుసమృతమని యెందరో ధర్మచేత్రులగు లాపనులుపడేసించినను ద్వితీ
యపరిగ్రహమున కియ్యకొనక నీప్రతికృతిగఁ గాంచనవిగ్రహమును నిర్మిం
పించి రఘుకులేశ్వరుఁడు దీక్షాకంఠము ధరియించెనట!

సీత.—(స్వగతము) అర్యపుత్రుని యేకపత్నివ్రత మెల్ల కాలము వర్ణిల్లుగాక!

వాల్మీ.—అమ్మా, రామచంద్రుఁడు నిన్ను విడనాడియుండువఱకు స్వస్థచిత్తుఁడు
కాలింపఁడు.

తే.—గీ. నిండుచూలాలి విడనాడ నేర్చెఁగాని
విరహతాపంబు రాముఁడు వీడలేడు;
పవలులేయును నిన్నెంచి పనవిపనవి
పొందుకోగి విధంబునఁ బాలిపోవు.

నీత.—(స్వగతము) ఆర్యపుత్రునకు వినోదహేతుమైన ఆ కనకవిగ్రహముకన్న సంతాపకారిణి నగు నేనే దురదృష్టవతిని.

(కుశలపులు ప్రవేశింతురు.)

కుశు—తాతా, మాపాతముల నొప్పుగించుకొనుము. మేము పూజాపుష్పములు గోయఁ బోవలయు.

వాల్మీ.—నాయనలారా, పాపము లటుండనిండు. ఆయోధ్యాపతియొనరించు ఆశ్వ మేధమునకు మన మాహ్వనింపఁబడితిమి, మనసుందజయు నేడే రాజధానికిఁ బ్రయాణము కావలయు.

లవు.—తాతా, అమ్మకూడానా?

వాల్మీ.—అవును.

కుశు—తాతా అట్లయిన మేము రామాయణకథానాయకునిఁ బ్రత్యక్షముగఁ జూడఁ గలమా?

వాల్మీ.—నిస్సంశయముగఁ జూడఁగలరు.

నీత.—(స్వగతము) ఆర్యపుత్రుఁడు తమతండ్రి యనితెలిసిన ఈకుమారకు లెట్లు సంత సిండువాఁడోగదా!

లవు.—తాతా, అలక్ష్యముఁ దేమైన మాపై లేనిపోనితంటాలు చెప్పనేము.

వాల్మీ.—నన్నునుసరించు మీకు నేలాటిభయముండదు లెమ్ము.

లవు.—అన్నారమ్ము. చక్కగ ఉత్తియోగవైచిన వల్కలములు ధరియించుకొని సిద్ధముగ నుండము. (కుశలపులు నిష్క్రమింతురు.)

వాల్మీ.—కుమారీ తాపనసువాసినుల యాచీర్వాదములు వడసినమ్ము.

నీత.—అటులనే పోయివచ్చెదను. (నిష్క్రమించును.)

వాల్మీ.—నే నిన్నిదినములఁ దలపోయుచుండిన కార్యము అత్యిక్ష్ణముగ ఆశ్వమేధ సందర్శనములమున నిర్ధింప నున్నది. ఇంకవైన రామభద్రుఁడు దారపుత్రు నుంతుడై సుఖించుగాక! (నిష్క్రమించును.)

VI రంగము యాగమంటనము.

{ రామ లక్షణ భరత శత్రుఘ్నులును, రాజులును, }
{ మునులును, ప్రజలును కూర్చుండియుండురు. }

రాము.—(స్వగతము) అకటా! సర్వాంగనిర్వాణదాయని యగు నా జానకినిమోస గించి యడవులకు వెడలించి కృత్రిమముగ కనకవిగ్రహముతోడ నే నీయాగ

మంటపము నలంకరింపవలయునా ? ఈసాహసము సీతాబహిష్కారమునకన్న
వృద్ధయభేదక మగుచున్నది.

వశి.—రామభద్రదా కంకణము ధరియించికొమ్ము.

రాము.—(చేయిచాపును. వశిష్ఠుడు కట్టుచుండును.)

తే.గీ. అవనిజాతరాముని బహిః ప్రాణమనుచు
నెల్లరనుకొను సత్యంబు కల్ల యయ్యె;
నట్లుగాకున్న జానకీ నడవి కంపి
పాపిరాముండు నింకను బ్రతికియున్నె.

వశి.—రామచంద్రదా హుతాశనునకంజిలెనుటియించి హోమకుండము రగుల్చుము.

రాము.—(ఉల్క చేతఁబట్టుకొని కుండముతప్పించి రగిలించుచు) (స్వగతము) సీతా
విరహితమైన ఈ యశ్వమేధము నేనె ట్టనర్తును.

తే.గీ. నాదుగృహలక్ష్మి యర్ధాంగి నామనో ల
తాంతమకరంద బిందువు చెంతనుండ
నన్నొజన్మంబు మౌనరించి యున్న నాకు
ధర్మపత్ని యయ్యె నిటఁ గుండనపుబామ్మ.

లక్ష్మి.—(స్వగతము) శోకాకులితచిత్తుడగు మాయన్న యజ్ఞవిధుల సాంతముగ
నొనరింపఁగలఁడా !

రాము.—(స్వగతము) జానకీ, నీకైయెనర్చిన అనన్యసాధ్యములగు సాహసకార్య
ములు నేడు స్ప్రియోజనము లాయఁగదా.

సీ. నీవు లేకుండిన నిస్తుల బలశాలి

వారిఁ జెండాడుట వమ్ముగాదె ;

నీవు లేకుండినఁ బావని జృంభించి

వనధి దాటుటయు నిష్ఫలముగాదె ;

నీవు లేకుండిన నిఖిల వానరసేన

యభిగట్టుట వ్యర్థ మానుగాదె ;

నీవు లేకుండిన నిర్లిప్త రణవీరు

రావణుఁ జంపుట రవ్యగాదె ;

ఆ-వె. స్వార్థపరత నిన్ను సాధుచరిత్రను
జేతులారఁ గానఁ జేరఁద్రోసి
వెట్టిపట్టినటుల వెకలివై చింతింతు
గడచినట్టి దుష్ట కార్యమునకు.

(వాల్మీకి కుశలపులు ప్ర వేశింతురు.)

వాల్మీ. — రామభద్రా మంగళ మగుగాక !

రాము. — మునీంద్రా, భవదాగమనమునఁ గృతార్థుడనైతిని.

మునులు. — తథాస్తు. తథాస్తు.

రాము. — (స్వగతము) లక్ష్మణుఁ డెఱింగించిన సాందర్యమూర్తు లీ యిరువురు
వటువులై యుందురా ?

(సభలో గుజగుజలు.)

రాము. — మునీంద్రా, యీతాపనటువు లెవ్వరిమూరులు.

వాల్మీ. — వీరొక వనవాసిని బిడ్డలు.

లవు. — (జనాంతికము) అన్నా యీయజమానుడేనా రామాయణ కథానాయకుడు.

కుశు. — అట్లే లోచుచున్నాఁడు. తమ్ముఁడా యీ శాంతస్వరూపుని దర్శించినంతఁ
దల్లిని గాంచినంత యచరాగ ముప్పటిల్లుచున్నది.

లవు. — అన్నా వాల్మీకితాత సత్యమేనర్శించెను.

రాము. — మునీంద్రా యావనవాసిని యెవ్వతె ?

వాల్మీ. — ఎవ్వతెయో యొకగర్భిణి వనముల నిస్సహాయయై పరితపించుచుండ నే
నాశ్రమమునకుఁ దీసికొనిపోయి కుమారీ నిర్విశేషముగఁ బోషించుచుంటిని.

రాము. — తాపసో త్తమా, యీనిర్హేతుక వాత్సల్యము మీ దివ్యచిత్తమున కనురూప
మైనది. — తరువాత,

వాల్మీ. — కొన్ని దినముల కా సీమంటిని యీకవ బిడ్డలను బ్రసవించెను.

రాము. — (స్వగతము) ఆహా! యీ సుందరకుమారులఁ గాంచినప్పటినుండి నామనము
పరిపరివిధములఁ బోవుచున్నది. అదియేలాలో వీరి ముఖమండలముల వై కేహి
పోలికలు పొడకట్టుచున్నవి. నాభ్రాంతియే యిట్లు లోపించుచును —

(ప్రకాశముగ) కుమారులారా. యిటురఁ

వాల్మీ. — (స్వగతము) వాత్సల్యబీజమా యంకురింపుమా.

కుశలపులు. — (అనుజ్ఞకై వాల్మీకితట్టుచూతురు.)

౧౧
శ్లో
సమర్థ

వాల్మీకి.—నాయనలారా, భయపడకుడు. రామభద్రుడు సర్వప్రజలకు జనక ప్రాయుడు.

కుశలవులు.—(రాముని వర్తికిపోదురు.)

రాము.—(ఇరువురను చెందుచేతులఁ జేరదీసికొని) (స్వగతము)
అహ! యేమి యీ యాశ్చర్యము!

ఆ-వె. ఈమనోహరాంగు లీముద్దుకొమరులు

నన్ను నంటినంత సన్నతాంగి

జనకజాతహస్త సంస్పర్శమట్టులఁ

గాయమెల్ల నమృత కలితమయ్యె.

కుశు.—(స్వగతము) ఏమి యీమహాత్ముని తాపసాదరణము.

లవు.—(స్వగతము) తండ్రి కొఁగిరినెఱుంగని నాకీర్యము ఈ మహారాజుకొఁగిట
సుఖించుచున్నది.

రాము.—కుమారులారా మీ నామధేయము లేమి?

లవు.—మహారాజా యాయన కుశుడు.

కుశు.—రాజచంద్రా యీతఁడు లవుడు.

రాము.—(స్వగతము) ఎంత కనోరసంబోధనములు.

వశి.—వత్సా, యింక యజ్ఞవిధుల గమనింపుము.

వాల్మీకి.—నాయనలారా, మీ రింకరండు.

కుశలవులు.—(కొఁగిరివదల్చుకొని వాల్మీకి దగ్గరవచ్చుదురు.)

రాము.—(స్వగతము) అహ! కొఁగిరి వదల్చుకొనిపోవు నీబాలకుల నాచిత్తముగూడ
ననుసరించుచున్నది. అగ్రభవతీయే సీతయయ్యుండిన—ఈ ముద్దుకొమరులే
నా బిడ్డలయ్యుండిన—ఆశా, యీ మందభాగ్యునియందు నీయూహలన్నియు
నిరర్థకములు.

(శూర్పణఖనీడ్చుకొని విభీషణుడు ప్ర వేశించును.)

విభీ.—తే-గీ. ఓసికులపాంసనీ చండి యోసిజంత

నాకు సోదరివై పుట్టినావె నీవు?

కత్తికొక్కొక్క కండగాఁ గాయమెల్లఁ

దటిగివై చివఁ బోనె పాతకము కుట్ర!

లక్ష్మి.—దానవేశ్వరా, యగమంటపముననా శ్రీహత్య!

రాము.—విభీషణా, ఏమి యీ దౌర్జన్యము?

విభీ.—రఘువరేశ్వరా, యీ మామలమారిజంతను ఇప్పుడే శిరచ్ఛేదనమొనరించుట కాజ్ఞ యొసంగవలయు. ఈశూర్పణఖయే నిగపరాధినియగు జానకీదేవి బహిష్కారమునకు మూలము. ఈ రక్కసి యొకరించినకుట్రలన్నియు నాకుఁ దెలియవచ్చినవి.

రాము.—(ఆశ్చర్యముతో) ఏమేమి?

లక్ష్మి.—(స్వగతము) ఇది యేమివంఠ!

రాము.—విభీషణా యీశూర్పణఖ యేమిచేసినది?

విభీ.—ఈ క్రూరచారిత్రయే తన దుష్టకృత్యమును దెలిసికొనుగాక.

(సభలో గుఱగుఱలు.)

శూర్ప.—దీనరత్నమణి, ఆపద్యాంధవా, రామచంద్రా యాడ కుయు లాలింపుము. ఆనాథనల్సలా ఈసాపాత్యను రక్షింపుము. నాతప్పు తీమియింపుము. నన్ను బ్రతుకనిమ్ము.

భీరతు.—(స్వగతము) ఈరహస్యము పూర్వమే తెలిసియుండిన జానకీదేవి యడవులకుఁ బంపఁబడి యుండదుగదా.

విభీ.—ఓసీ మామలమారి నీబాంతు లింకఁ జాలింపుము. నీతాపవాదకళంకము నీ హృదయ రక్తపూరమునఁ గడిగివేయవలయును.

శత్రు.—(స్వగతము.) శూర్పణఖ కుట్రయా యింతటికిం గారణము.

శూర్ప.—దీనబాంధవా, రామభద్రా యీ దీనురాలికి నభయప్రదాన మొనంగి రక్షింపుము.

తే-గీ. ప్రాణవల్లభఁ జీకాకు పఱచినట్టి
కాక దైత్యుని సైతముఁ గాచినావు;
అఖిలలోక శరణ్యుండ వైన నిన్నుఁ
బ్రాణదానంబు వేడెద రామభద్ర.

లక్ష్మి.—అన్నా యీమామాయినియందు నెనరూపఁడగు.

రాము — దాననీ నీ వెట్లు నీతాపవాదమునకు మూలమవైతివి?

శూర్ప.—మహారాజా, యథార్థము చెప్పుచున్నాను. నన్ను రక్షించినను శిక్షించినను మీ కరుణయే.

రాము.—చెప్పుము.

శూర్ప.—రాక్షసవిశాసన ప్రతీకారమొనరింపఁగోరి జానకీదేవిని నెట్లైన నడవులఁ గన్పెట్టవెంచి ఆయోధ్యఁ జేరితిని. మామవేసంబునఁ జరించుచు జనసమర్థ

ములగు ప్రజేశముల ఏమేము యపవాదములు వ్యాపింపజేసితిని. రామ భద్రా రక్షింపుము. రక్షింపుము.

ప్రజలు.—జానకీదేవి నిమ్మలంక—నీరాదేవి సాధుచరిత్ర—

రాము.—(స్వగతము) ఓనీ కూరరాక్షసీ నీపగ తీర్చుకొంటివా.

విభీ.—మహారాజా, ఈకపటచారిణిని దెగటార్చుటకు ఆజ్ఞ వెట్టుము.

శత్రు.—అన్నా, ఈరాక్షసి కరుణార్హ గాదు.

శే.గీ. నిండుమూలాలి వై దేహి నిష్ఠురంపుఁ
గప్టములకుఁ గారణమైన దుష్టురాలిఁ
గజకు కఱవాలమునఁ జీల్చి కండలెల్లఁ
గాకులకు గద్దలకు వై వఁ నాతుకంబు.

రాము.—తమ్ముడా వీక్షాకంకణపూతమైన నాహస్తము ఆపరాధిని రక్తమందైన ముంపఁజాలను. ఈ పటిలచరిత్రను హింసించినను నాప్రాణవల్లభ మరల బ్రతికివచ్చునా ? శూర్పణఖా వెడలిపామ్మ. పాపపరీహితు గావించు కొనుము.

శూర్ప.—రఘుకులేశ్వరా నీయనంతకారుణ్యము వర్ధిల్లుగాక ! దానపుత్రవంతుడవై గుభింపుము.

రాము.—(స్వగతము) జానకి జీవించియున్న గదా.—

ఋషులు.—రామభద్రా నీయతిలోకదయాళుత్వము ప్రశంసనీయము.

విభీ.—శూర్పణఖా రామచంద్రుని యాజ్ఞలేమి నీవు వధింపఁబడక బ్రతికితివి. ఇఁక లంకయందనుగిడిన నాకరవాలము నీప్రాణముల నూటికొనును. పామ్మ. నీపాపాత్మతరియించునటుల నెక్కడవైన వనచుంగుఁ దప మారంభింపుము.

శూర్ప.—(స్వగతము) పులివాతఁబడిన జింకపిల్ల జాటి పడినటుల ఈ విభీషణుని చేతినుండి తప్పించుకొంటిని. ఇఁక నెక్కడికైనఁబోయి నా జీవితశేషమును గడవెద.

(నిష్క్రమించును.)

వార్త.—(లేచి నిలుచుండి) ఋషీశ్వరులారా, సకల దేశాధీశ్వరులారా, ప్రజలారా పవిత్రచారిత్రయగు జానకీదేవి శూర్పణఖములమున నడవులకు వెడలింపఁ బడుట మీరెల్ల రెఱుంగుచుగదా. నిండుమూలాలు—కోమలశరీర—రాజ కుమారి నిస్సహాయయై యెట్లు కాలముగడపుచున్నదో యెవ రెఱుంగుదురు.

రాము—మునీంద్రా, హృదయ మర్మభేదకమగు నీవిషయము నేల తలపించు చున్నావు.

వార్త.—అసాధ్యముణి కష్టపరంపరలు విన్నఁ గతోరచిత్తులైనఁ గంటఁ దడివెట్ట భుండురా ? ఇఁక గరుణార్ద్రహృదయలగు మీమాటఁ జెప్పవలయునా ?

ప్రజలు.—నాల్గిముసింద్రా, మహారాజు దురవస్థఁ దలఁచినంతనే మాగుండె లవియు చున్నవి.

నాల్గి.—అవునవును; అయోధ్యావాసులు సజ్జనులని నాకుఁ దెలియును.—సీత యన్ననో కదలమెదలలేనిగర్భవతి. వనిమా ఘోరమృగాకులము. ప్రాణములు పిడికిటఁబట్టుకొని ఆ యబల యెంతకాలము జీవించియుండును ?

ప్రజలు.—కష్టము ! కష్టము !

మునులు.—సీత సుఖించుగాక !

రాము.—(స్వగతము) అయ్యో ! యీముసింద్రుని పలుకులుఁబ్రోచున్న నా హృదయమునకు శల్య సంచలనములవలె నున్నవి.

నాల్గి.—శూర్పణఖ తనదుష్కార్య మొప్పుకొనినవెనుక సభాస్థారులలో నెవ్వరైన సీతాదేవి బహిష్కారయోగ్యుని చెప్పఁగలరా ?

ప్రజలు.—ముసింద్రా, సీతాదేవి మాకుఁ గన్నలెల్లివంటిది. జానకీదేవి పావనచరిత్ర— పవిత్రతామణి. తేవీబహిష్కరిము ప్రమాదజనితము; ప్రమాదజనితము.

రాము.—(స్వగతము) ఈప్రజ లేగాలికి యాచాపయెత్తు స్వభావము గలవారు.

నాల్గి.—సభ్యులారా, సీతాదేవి దైవవశమున బ్రతికియుండినఁ బునర్గ్రహణ యోగ్య యగునా ?

ప్రజలు.—నిస్సంశయముగ—ఈయశ్వమేధమున మహారాజునకు సీతాదేవియే సహ ధర్మచారిణి గావలయు.

రాము.—ఇది యెట్లు సంభవించును ?

నాల్గి.—వత్సా దైవభుటన కసాధ్యముగలరా ?

రాము.—(ఆశ్చర్యంతో) ఆర్యా ఆత్మైయిన నాహృదయేశ్వరి బ్రతికియున్నదా ?

నాల్గి.—కుమారా జానకి బ్రతికియున్నది.

(ప్రజలలో సంకోచనూచకసంభాషణలు, గుజగుజలు.)

రాము.—ఏమి వినుచున్నాను ? ఇది స్వప్నముగాదుగదా ?

ప్రజలు.—మహారాజా, మామనములు చల్లఁబడునటుల సీతాదేవిని పరిగ్రహించి సుఖించుము.

నాల్గి.—రాఘవా, నీకుఁ గుమారులుగూడఁ గలరు.

లక్ష్మి.—(స్వగతము) నాయూహ యథార్థమై యుండునా !

రాము.—ఆహా ! యిదియేమొ మాయానాటకముగ నున్నది. ముసింద్రా యిదియంతయు నసంబద్ధము. నాకక్కడిజానకి ! యెక్కడికొమరులు ! సీతకును నాకును పండ్రెండువత్సరములు దుర్భేద్యకుడ్యమువలె యెడఁబాటు గావించినవి. ఇది యంతయు స్వప్నము—మృగత్విష్టాప్రాయము—యింద్రజాలము—ఈమంద

భాగ్యునికి భార్యలేదు, బిడ్డలులేదు, సోదరులులేదు, బంధువులులేదు. ఎవ్వరునులేదు. రామనకు లోకమంతయు శూన్యము; అంధకార మునుసము; సరళ సదృశము.

వాల్మీ.—రామచంద్రా యీ తీవ యుంగరము ధరియించిచూడుము.

రాము.—(ధరియించికొని కన్నులుమూసికొని) ఆహా! నాయధాంగి! నాగృహలక్ష్మి! నా నయనాండసర్వస్వము! నాజానకి బ్రలియిస్తుంది. ఏకవేణీధారిణియై కృకాంగియై వల్గలములుధరియించి బాష్పపూరిత నేత్రముల నన్ను దిలకించుచున్నది. ప్రాణప్రియా నా స్వార్థపరత్వమును తమియింపుము. నాయపరాధమును నీ కృపాకటాక్షవీక్షణములఁ గప్పిపుచ్చుము. నాజీవితశేషమును నీ యభీష్టపాలనమునకై చనియోగించి యపరాధవిముక్తుడ నయ్యెదను. నాముద్దు బిడ్డలారా, కుశలవులారా, రండు నాయుత్సంగము నలంకరింపుడు. నన్నా నందవార్ధి నోలలాడింపుడు. మీతల్లి నట్లు నట్టడవులఁ గన్ప పెట్టితినిని కోపింపకుడు.

కుశు.—(స్వగతము) ఇదియేమి మహారాజ ట్లనుచున్నాడు.

లవు.—(స్వగతము) ఊచు రామాయణకథానాయకుని బిడ్డలమా!

{ సభలో గుజగుజులు, వాల్మీకి మెల్లగా రామునిచేతినుండి యుంగరము తీయును. }

రాము.—(కన్నులుతెరిచి) ఇంతలో నాజానకి యేమయ్యె. నన్నేల యంతఃపురము నుండి యవ్వడే తీసికొనివచ్చితిరి. నాముద్దుకొమరు లేమైరి.

వాల్మీ.—రామచంద్రా, యీకలుపులను నీకుమారులవలె దలంచుకొనుము.

(కుశలవులను పట్టియిచ్చును.)

రాము.—వీరేనా నా ముద్దుకొమరలు. నాయనలారా రండు. నన్నుఁ గొగిలించుకొనుడు.

లవు.—(స్వగతము) ఇంతవఱకుఁ దాపసబాలకుల మనుకొనుచుంటిమి.

రాము.—మునీంద్రా నాహృదయేశ్వరి యేది?

వాల్మీ.—ఆమ్మా జానకీ.

(సీతయు ఋషిపత్నియుఁ బ్ర వేశింతురు.)

ఋషిపత్ని.—కుమారా, యీపరివ్రతాశోమణిని పరిగ్రహింపుము.

సీత.—ప్రాణవల్లభా, యీదీనురారి యపరాధములను మన్నింపుము. (పాదముల మీదఁ ద్రాలను.

రాము.—(లేవనెత్తి) హృదయేశ్వరీ నిరపరాధిని వనితెరిసియు, గీర్తిలోభమున, మిమతెట్టి నిన్నుఁ గానలకంపిన యీపాపిరామాడు నిన్ను తమియించుట

కవ్యము. నీ యతి లోక పాత్రివ్రత్యము నీయనన్యసాధ్యమైన తుమ మానంశము
నుద్ధరించినది. మఱొకమా టీలోకమును నాకానందమయముగ నొనరింపుము.
(ప్రకటము) ఆహా! మానవుని సుఖదుఃఖావస్థల భ్రమణము'

తే-గీ. ఐంద్రజాలికుఁ డాత్మ మోహనపుగ్రుంచె
విసదనంతనె మాతెడి విషయచుటుల
నాకు నిరయంబుగాఁదోచు నాదుబ్రతుకు
స్వర్గ సన్నిభమయ్యె నీక్షణమునందు.

(ప్రకాశముగ) మునిసభమా నాకృతజ్ఞత మెట్లుదెలిపికొనుటకుఁ దోచు
కున్నది. ఇన్నింకొకమాటు సవస్థికుని గావించితిరి.

పాల్కి. — వత్సా, కష్టసుఖములు లోకమునకు సహజములు; అనివార్యములు. గడ
చినది మఱిచిపొమ్ము. వర్తమానము ననుభవింపుము. భవిష్యత్తును దృష్టిపథ
మున నుంచుకొనుము.

ఋషులు. — ధర్మకులేశ్వరా నానకీసహితుడవై శుశ్రూషేధము నొనరింపుము. కార
పాపవంశుడవై గాన్ధాస్థిసౌఖ్యముల ననుభవింపువుగాక.

ద్రుపదులు. — తల్లీ లోకమాత, అజ్ఞానల ముపరాగముల మన్నించి మమ్ము మీల్జిల్లవనలె
రక్షింపుడు.

ఋషులు. — శ్లో॥ స్వస్తిప్రజాభ్యః పరిపాలయంతాః,
న్యాయేన మార్గేణ మహీంనుహీశాః,
గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభమస్తు నిత్యం,
లోకాః సనుస్తాః సుఖినోభవంతు.

(యవనికజాటును.)

భరతవాక్యం.

మ. నెలముమ్మాలు వర్షముల్ గురియుతఁ నీరంధ్రమేఘాళి స
స్యలతావృక్ష చయంబు సత్ఫలయుతంబై తోమముల్ వాపుతం ;
గలుగుంగాత స్వరాజ్యమెల్ల ప్రజకుం; గళ్యాణముల్ సౌఖ్యముల్
చెలయుగావుత స్వర్గమును బలె నీ విశ్వంధర నిత్యము.

శిరస్టు.

ఆంధ్ర) సారస్వతలతానికుంజమున

అభినవ కుసుమగుళుచ్ఛమాలలు.

దువ్వూరు రామరెడ్డిగారి గ్రంథములు.

కృషీవలుడు రెడ్డికులప్రబోధము, అను పద్యకావ్యముల రచించి (The poet laureate of the Reddy community) రెడ్డయస్థానకవియని పేరుపడసిన కవి యెవ్వడు ?

శ్రీ విజయనగర సంస్థానమువారిచే నెలకొల్పబడిన ప్రబంధసమ్మనపరీక్షయందు 1918 సంవత్సరమున ప్రథమ బహుమానము గడించి యాంధ్రలోకమున ప్రఖ్యాతిగాంచిన కవి యెవ్వడు ?

నెల్లూరుపురమున సమావేశమైన చతుర్థరెడ్డి మహాసభయందు తత్సభాధ్యక్షులగు సాహిత్యవినోద కట్టమంచి రామలింగరెడ్డియం.యే. గారిచే బంగారు పతకముపొందిన కవి యెవ్వడు ?

దువ్వూరు రామరెడ్డి.

ఈకవి గ్రంథములు మీరు చదివితారా?

ఇంతకుమున్ను చదువకున్న ఈక్రింది గ్రంథముల చదువుడు. ఆంధ్రసారస్వతమును పునరుజ్జీవింపఁ జేయుచున్న అభినవభావములను గనుడు. తెనెసోనలలోనానిన సెలయేటిపాల !! మురళీనినాదము !! పల్లకీగానము !! వినుడు. ఆనందిచుడు.

వ న కు మూ రి.

ఇదియే విజయనగర సంస్థానమువారిచే బహుమానింపబడిన నవీనపద్యకావ్యము. విచిత్రకల్పనము— మధురభావము— చెవికి నింపగులైలి. వెల-0-12-0

ప్రబంధపరీక్షకులైన మహామహాసాధ్యాయ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు, బ్రహ్మశ్రీ వర్ణుల చిన సీతారామశాస్త్రిగారు,

బ్రహ్మశ్రీ కొంపెల్ల నుబ్బరాయశాస్త్రిగారు, మ-రా-శ్రీ యెరమండ్ర నారాయణమూర్తి. బి. యే. గారును లాము వనకుమారిని బహు మానయోగ్యగ్రంథముగ నిర్ధారణసేయుచు దర్శారునందు చదివిన వివేదికలోని గ్రంథవిషయకమైన యీభాగమును పరికింపుడు. “వనకు మారియనుకావ్యము స్వకపోలకల్పితకథావిశిష్టమై స్వభావోక్తి ప్రథా నమై మృదుమధురశైలిగలిగి నిర్దేశపదరహితమై కొన్ని పాశ్చాత్య ప్రబంధమర్యాదలతో నలరారుచున్న శృంగారప్రబంధము. వర్ణనాంశ ములు కథాసందర్భమునకు లోబడి యపూర్వకల్పనాచాతుర్యమును వెల్లడించుచున్నవి. పాత్రోచిత్యము చక్కగ పాటించబడినది. రసా చిత్యములకు ప్రతిబంధకములగు శబ్దాలంకారములు వర్జింపబడినవి.”

సుద్రాసు “హిందు” ఈ గ్రంథముపై ఈ యభిప్రాయము నిచ్చెను

“Vanakumari has an original plot.....” The style of the poem is easy and flowing and is free from the pedantry and verbal conceits which are often the feature of Telugu poetical composition. The imagery about the woods is quite realistic and the character of the heroine is well maintained. The author is gifted with great power of imagination.

మహాపాధ్యాయ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు ఈలభి ప్రాయమొసంగిరి.

అయ్యా, యుష్మత్ప్రణీతములయిన వనకుమారి జలదాంగనా కృషీవల నామక గ్రంథములను పరికించితిని. వానియందు కవిలాభీజ మయిన ప్రతిభ నాకు గోచరించినది. శబ్దసౌష్ఠవప్రవణత్వముకూడ నగడడుచున్నది. కావున ఈమార్గమున మీకు కీర్తిగలుగునని నేను నమ్ముచున్నాను.

కృషీ వ లుఁ డు.

ఈకావ్యము ఆంధ్రవాఙ్మయమున నొక చక్కని గోపగీతము (Pastoral). స్వభావమధురమైన గ్రామవాసులజీవనము ఇందు భావ

గంభీరముగ వర్ణింపఁబడినది. విద్యావినోదులగు మ॥రా॥శ్రీ, కట్టమంచి రామలింగారెడ్డియం. యే. గారు వ్రాసిన విపులమైన పీఠికగూడఁగలదు.

ವೇ 0-6-0

ఓరియంటల్ లిబ్రరీ తెలుగు సంస్థలకు వేసా? ప్రభా
కర శాస్త్రీగా రీయల్ ప్రాయ మొసరి

“శృంగేయుడుచుపే విారు రచియించిన చిన్నకబ్బము చదివి చదివి సంతోషించిపోని శిలుగునాటి కాపురిద్దలు పనిపాటలు వైరు పచ్చలు, తీరుతీయమాలు, స్వభావమధురముగ నగు నన్నింటిని. తురుష్కుల తెలుగు రావపుత్రుల చిక్కులుమొదలగు వైదేశిక వస్తువులతోఁ గృతలనుకూర్చుచాఁడోన న్రోక్క కుప్పుంగుకు మిమ్ము గొండామచిన్నాను. ఆంధ్రదేశపు హిచార్యచరణము లలనఱచి దేశీరచనల నలంకరించి, మీకవితానస్యకున్న సహజసాందగ్యమింకను పెంపొందింతురుగాని యిది కోరుచున్నాను.”

The poem (Krisheevaludu) is refreshing from the beginning to the end on account of its original conception and new ideas. Most of the verses are strikingly melodious.

K. MALLIKARJUNACHARY B. A,
Deputy Collector,
Peddapuram.

“ ఈ కృషి నలుడు..... చేసేగింకి. ఇట్టి వస్తువుగల కావ్యము
జెలుగులో నుడు. కవనము లీ మనోహరముగనున్నది. ప్రతిపద్యము
సరసమై మంచి య్యలో విశదచిస్వరముగ గ్రుతిహితముగ రచితమైనది.
జేలగారు రామదాసయ్యగారు. చం. యే, యల్. టి.,

విలదాంగి న.

పాన్సెలబ-హుల పరిపాలమున విహించుచున్న కవికుమారునకు బంధాగత తన జీవితచరిత్రమును జెప్పికొనుట ఈ కావ్యము లోని కవిచుము.

మొ. అ. 0-6-0.

“There is genuine poetry in this book (Jalathangana.)”
Rao Bahadoor G. Ramamoorthy B. A.,

“కవి మిక్కిలి ప్రతిభాశాలి. చక్కనిభావములు. శైలియు నిగ్గుడీరియున్నది.”

వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.

స్వప్నప్రయాణము.

ప్రపంచమునందంతటను మానవహృదయమును ప్రేరేపించు స్వాతంత్ర్యదృశ్యము ఈకావ్యమున స్వప్నరూపమున మూర్తీభవించినది. నవయుగప్రభాతమునుదర్శించు ప్రతియాంధ్రుఁడును ఈకావ్యమును జదువవలయును.

వెల 0—6—0

నలజారమ్మయగ్నిప్రవేశము.

ధర్మసూక్ష్మమునకై కొంతవేయఁబడిన భర్తతోడ సమాగమన మొనరించిన యొక రెడ్డిపతివ్రత పవిత్రచారిత్రము ఈగ్రంథమున సరసమగ వర్ణింపఁబడినది.

వెల 0—4—0

“కవిత్వము బాగుగానున్నది”

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రక.

నక్షత్రమాల.

ఇందు కవిగారు అప్పుడప్పుడు ఆంధ్రపత్రిక, కృష్ణాపత్రిక, ఆంధ్ర ప్రకాశిక, ఆంధ్రపత్రిక సంచికలలో ప్రకటించిన ఖండకావ్యములను సమకూర్చి ఈగ్రంథరూపమున ప్రకటించితిని. ఇందు ప్రసిద్ధికెక్కిన స్వాతంత్ర్యరథము, కవితాప్రణయిని, మాతృపూజ మున్నగుపద్యములు గూడ చేర్పఁబడియున్నవి. కవిగారి భావోన్మేషణము, శైలిమాధుర్యము గనవలయునన్న ఈగ్రంథములోని (Lyrics) భావగీతములను జదువవలయును.

వెల 0—12—0

వీరేశలింగ పుస్తకభాండాగారము,

కాపులపేట, నెల్లూరు.

అచ్చగుచున్నది !
 త్వరలో ప్రకటింపబడును !

అచ్చగుచున్నది ! !
 త్వరలో ప్రకటింపబడును ! !

న క్ష త్ర మా ల

కృష్ణాపత్రిక, ఆంధ్రపత్రిక, ఆంధ్రప్రకాశిక, ఆంధ్రసత్రికా సంవత్సరాదిసంచిక, మున్నగు వానియందు దువ్వురు రామరెడ్డిగారు అప్పడప్పుడు ప్రకటించిన ఖండకావ్యములు ఈగ్రంథమున సంతరింపఁ బడినవి. కవిగారి భావోన్మేషణము, వివిధ రచనాకౌశలము దెలిసికొన వలయునన్న ఈగ్రంథముఁ దప్పక చదువవలయును.

వి ష య నూ చి క

1. కపిచునోరధము	10. గ్రాహదిసందేశము
2. ప్రణయాంజలి	11. ముదుసలిమాతెలి
3. సంధ్య	12. అజ్ఞాతకవి
4. కవి	13. సోదగీస్మృతి
5. రెడ్డికులప్రబోధము	14. గుర్యోధనుఁడు
6. కోయిల	15. మాతృపూజ
7. స్వాతంత్ర్యరథము	16. రాట్నపుపాట
8. కవితాప్రణయిని	17. జాతీయగీతము
9. కొండవీడు	

వీరేశలింగ పుస్తక భాండాగారము

కాపునగి,

నెల్లూరు.

